

ХУСАН КАРВОНЛИ

ИЛҒАБ БОРАЁТИР МЕНИ ФАСЛЛАР...

КЎНГИЛ БИТИКЛАРИ

Журналист учун муҳими ўз Сўзини айтиши. Бундан ҳам муҳими — КЕРАКЛИ СЎЗни айтиши! Мавзу кўпчилик қаламга олган, мулоҳаза юритган мавзу бўлиши мумкин, аммо ўз мустақил фикринг, ўз принципинг, янгича ёндашувинг бўлмаса, ёзганларинг бировнинг ёдида қолиши, унга таъсир этиши қийин. Яна, ифода усули, таъсирчан тил ҳақида ҳам гаптириши мумкин. Мавзу долзарб бўлса-ю, мақола ҳиссиз, қолипга тушган сийқа тилда ёзилган бўлса, унинг таъсирчанлиги, бировга фойдаси тегиши ҳақида гапирмаса ҳам бўлади.

Хусан Карвонли ана шундай қолипларга тушиб ёзишдан қочади. Унинг бундай уринишлари, айниқса, «Ароқ ичганмисиз?», «Мақтадан қочиб кетган келинлар», «Кунларнинг аввали», «Афсуски, тахминим тасдиқланди», «Адабиётми, литература?», «Стюарт Литт»лни кўрганмисиз?», «Оила — миллат кўргони» каби мақолаларида билинади. Бу мақолаларнинг ҳар бири ўз вақтида жамоатчиликда фикр уйғотгани билан аҳамиятлидир.

Хусаннинг мақолаларига хос яна бир хусусият — у ҳар бир мақоланинг бошланиши ва якунига жиддий эътибор беради, сўзни беҳуда сарфламасликка интилади. Мисолларни ҳам кўпинча ён-вериди кечаётган реал воқеликдан, ўз ҳаётидан оладик, бу мақоланинг авомфаҳмлигини, ифодавийлигини таъминлайди. Баъзи мақолаларидаги юмористик руҳ, муомалага олиб кирилган теран маъноли жайдари шева сўзлари таъсирчанликни янада оширади.

«Илғаб бораётир мени фасллар...» китоби ўзбек журналистикасида ўз ўрнини топишига дадил уринаётган бир оловқалб ижодкорнинг кўнгили битикларидир. Ундан ўрин олган ҳар бир мақола ёки суҳбат фикр уйғотади, янги-янги фикрларнинг туғилишига туртки беради, деб ўйлайман.

Маҳмуд САЪДИЙ,
Ўзбекистон Республикасида
хизмат кўрсатган журналист

БИРИНЧИ ФАСЛ

МАКТАБДАН ҚОЧИБ КЕТГАН КЕЛИНЛАР

КУНЛАРНИНГ АВВАЛИ

Она Еримиз Яратганнинг изми ила куёш нурларини янги соғинч билан эма бошлади. Табиат яна кўк хирқасини кийди. Умримизнинг яна бир баҳори келди. Кўкаламлар ила бўй кўрсатган янгориш кўнгилларга энтикиш индиради. Шу лаҳзаларда инсон табиат билан муштарак эканлигини ҳис қилади...

*Бозларда, қирларда, тоғларда,
Даштларда кўкалам, кўкалам.
Кўнгиллар ювинар доғлардан,
Дилларда – хуррамлик, йўқ алам.*

Табиатдаги уйғониш руҳимизга қувват беради. Ўзимизни байрамларга чоғлаймиз.

Кўкламнинг байрамлари кўп. Наврўз — уларнинг энг улуғи.

Тарихи уч минг йилдан ошадиган, доимо янги ва боқий, уйғониш, покланиш, меҳр, саховат, бирикиш, тинчлик тимсоли бўлган бу байрам ҳақида қанча гапирсак-да, ёзсак-да, оз. Туйғуларимизга жўшқинлик инган ушбу дамларда баҳорий кайфият қаламимизга куч берди.

Наврўзни алкаган не-не асарлар битилган.
Алломаларимиз, шоирларимиз бу улуғ байрам ҳақида ўз
сўзларини ёзиб қолдирганлар.

ҲАЗРАТ НАВОИЙ ЛУТФИ

Ҳазрат демишларки:

Ҳар тунинг Қадр ўлубон,

Ҳар кунинг ўлсун Наврўз.

Бани одамга яхшилик тилагувчи буюк мутафаккир умринг давомидаги ҳар бир тунинг лайлатулқадр кечасидек, ҳар бир кунинг Наврўз кунидек кечсин демоқда. Бу истак замирида қандай ҳикмат яширин? Улуғ шоир нега кечалар ичида айнан Қадр кечасини, кундузлар ичида Наврўз кунини энг юксак мартабага кўтариб, қолган туну кунларнинг ҳам шундай бўлишини тиламоқда?

«ҲАР ТУНИНГ ҚАДР ЎЛУБОН...»

Мусулмон аҳли ҳар йили бир марта бир ой рўза тутади. Мана шу 30 кунлик рўза давомида ҳар бир мўмин, энг аввало, нафсини тийган ҳолда Оллоҳ ибодати билан машғул бўлади. Ҳолбуки, Оллоҳ йўлида нафсни тийиш ҳам ибодатдир. Муборак рамазон ойининг йигирма еттинчи куни мусулмон оламида энг улуғ кунлардан бири сифатида эътироф этилади. Чунки рамазоннинг йигирма еттинчи кечаси Лайлатулқадр кечаси ҳисобланади. Бу кечада Қуръони каримнинг илк оятлари нозил бўлган, айнан мана шу кечада Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллам Оллоҳнинг элчи фариштаси Жаброил алайҳиссалом билан дийдор кўришган. Бу кечада ер юзига Оллоҳнинг раҳмати

ёғилиб туради. Айтишларича, Қадр кечаси ҳар бир мўмин Оллоҳга ибодат қилиб, ундан гуноҳларини мағфират этишини сўраса, унинг ибодати Оллоҳ наздида қабул бўлса, гуноҳлари кечирилади. Айтадиларки, мана шу гуноҳи кечирилган банданинг қалбидан бир нур чиқар эканки, у нурдан арш ларзага келар экан. Шунда арш фаришталари Оллоҳдан сўрар экан: «Ё раббим, бу қандай нурки, аршни ларзага солмоқда?».

Шунда Оллоҳ жавоб берар экан: «Бу нур бугун ўз гуноҳларидан фориғ бўлган бандамнинг қалбидан чиққан нурдир». Демак, Қадр кечасини бедорлик билан ўтказган, Оллоҳга астойдил ибодат қилган киши мана шундай Оллоҳнинг ажрига етишар экан. Қадр кечаси ана шундай улуғ, марҳаматли кечадир.

«...ҲАР КУНИНГ ЎЛСУН НАВРЎЗ»

Кўринадики, Қадр кечаси — тунларнинг шоҳи бўлса, Наврўз — кунларнинг подшоҳи. Хўш, Наврўз бу мартабага не учун лойиқ кўрилади?

Наврўз нишонланадиган ҳозирги ҳисобимиздаги 21 март — баҳорги тенгкунлик. Осмон илми соҳиблари — астрономлар эътирофича, бу куни Қуёш ўзининг шараф буржи бўлмиш — Ҳамалга қадам қўяди. Ернинг 360 даражали йиллик айланма ҳаракати ушбу кундан бошланади. Янги кун, янги йил бошланаётган лаҳзаларда Ерга ўз таъсирини ўтказиб турувчи ўн икки юлдузнинг Қуёшдан кейингиларидан: Ой — Асад буржида, Уторуд — Ҳамалда, Зухро — ўз шараф буржи — Ҳутда, Миррих — Сунбулада, Муштарий — Далвада, Зуҳал — Ҳамалда бўлиб, коинот сарвари шаънига олқишлар айтиб туришади.

Уларнинг бир-бирларига хайрихоҳона назарлари Янги йилда фақат яхшиликлардан дарак беради.

Демак, Наврўз — Янги йил бошланиши, кунларнинг аввали. Ҳар нарсанинг боши эса доимо кишиларга шоду хуррамлик келтирган, уларни эзгу орзуларга, эзгу амалларга ундаган.

Наврўз — байрам. Байрам бўлганда ҳам энг улуг байрам. Негаки, у самовий низомларга алоқадор.

Навоий ҳазратлари Наврўзни «минг кечага тенг кеча» — Лайлатулқадр билан бир мақомга қўйганлари бежиз эмас...

БИЗНИНГ НАВРЎЗИМИЗ

Халқимизда кенжа ўғилга алоҳида меҳр билан қарашади. Оғзаки ижод дурдоналари — эртақларимизда улар акаларига нисбатан оқил ва ботир қилиб тасвирланиши шундан. Бу бежиз эмас экан. Бир француз психологининг фикрича, кенжа фарзандларнинг интеллектуал ривожланган бўлишига сабаб — катта фарзандлар туғилганда ота-она ҳали ёш, оилавий муаммолари кўп, фарзандга бериши мумкин бўлган тарбиявий тажрибаси оз бўлади. Кенжа фарзанд туғилганда эса, буларнинг акси. Менингча, бунда ёш асосий омил. Халқона қилиб айтганда, болаликда қувват оёқда, ёшликда белда, қариганда бошда бўлади.

Бунча даромадни сизга бир болани таништириш учун келтирдим. Оти — Наврўз. Самарқанд вилоятининг Қизилқарвон қишлоғида яшайди. Эрол тоғанинг кенжаси. Наврўз унинг учун қўшша байрам. Гапнинг ўролидан сезган бўлсангиз керак: Наврўз Наврўзда туғилган!

«Ўнга кирдинг — сонга кирдинг» дегувчи эди раҳматли момом. Энди еттига кираётган бўлса ҳам Наврўзнинг сонга

кирганига анча бўлган. Сўрасангиз, акаларини уялтириб, Қуръондан тўрт-беш сурани тутилмай айтиб беради. Шеърларни-ку шариллатади, айниқса, Ўзбекистон мадҳиясини. Кўпайтириш жадвалини сув қилиб юборган. Дарвоқе, акалари гоҳо шумлик қилиб, бочкали аравани эшакка қўшишади-да, Наврўзни сувга жўнатишади. Шуям ишми унга? Катайса-ку!

Шунча мактовга яраша битта камчилиги бор: ҳали исмидан бошқа сўзни ёзишни билмайди. Бунга са-ал ўйинқароқлиги сабаб бўлса керак. Балки, ҳали ўргатишмагандир. Нима бўлганда ҳам зехнли бола.

Қишлоққа борганимда мени кўргали уйимизга келди, бузук велосипедини ҳам судраб келибди, занжири чиқиб кетармиш. Мана буни бир ўқ билан икки қуённи уриш, деса бўлади. Уни меҳмон қилиш баробарида велосипеди билан андармон бўлдим.

Укаларим унинг гапларига қизиқиб, қитиқ патига тегмоқчи бўлишади:

— Наврўз, Асилбек ёзишни билар экан, сен нимага билмайсан?

— Э-э, у мендан катта-ку! Мактабга борсам мен ҳам биламан.

— Наврўз, отанг яхшими, энанг?

— Икковиям.

— Акаларингдан қайсисини яхши кўрасан?

— Ҳаммасини.

Менинг ҳам киштим келади:

— Қайсисини энг яхши кўрасан?

Раъйимни қайтаролмай, қулоғимга шивирлайди:

— Бекзод акамни.

Шивир-шивир қиламиз:

— Нимага?

— Бекзод акам уришмайди...

Тўрт-беш оғиздан берилаётган саволларга бир ўзи жавоб қайтариб чарчаб кетади-да, ўйинга овунади. Кетаётганда катталардек хайрлашади:

— Бўпти, момо, Ҳасан тоға, Хусан тоға, яхши ўтирингизлар. Мен кетдим. Қидириб борингизлар. Кўрмай қолсам, Тошкентга яхши борингизлар...

Кета-кета рулдан бир қўлини олиб силкитиб қўяди... Уни ҳамма яхши кўриб қолади.

Бизнинг Наврўз ҳақида мана шулар.

*«Маърифат»,
2002 йил, 7 феврал*

ТАНИЙСАН-А МЕНИЯМ, НАВРЎЗ!

Бадиа

... Ой билан собиқаси келишган юлдузлар қур олади. Ўртада «Етти оғайни». Энам айтган нақл кўйида пичирлайман: «Етти юлдуз, етиган юлдуз, еттигача санаса, савоб эмиш». Бир нафасда етти маротаба айтиш керак экан...

Ойдин кечаларни соғинаман.

Гаштакларни, гурунглари.

Сайилтепада Йилбоши бўлаяпти. Шодиёр бова гурунг бераяпти: «... Фалон йили фалон бой улларига тўй кипти. Гир теваракдан одамлар оқиб кепти. Еттита чортоққа еттита улоқ ташлаб, кўпқари берипти. Ана кўпқарию, мана кўпқари.

Кўпкарининг овозаси тинмаган кунларнинг бирида Наймандан иккови Жомга боришти. Бир ишминан борган-да. Борганакан, фалончи оқсоқол уларга: «Собирсойдаги кўпкарига бордиларингма?» — депти. «Бордик», — депти буларам. «Нима кўрдиларинг?». «Шу, катта тўй бўлди, катта кўпкари бўлди». «Йо, нимани кўрдиларинг?». «Шундай, еттита чортоққа еттита улоқ ташлади, зўр кўпкари бўлди». «Ай-й, шу кўпкарида нимани кўрдиларинг деяппан». «Мингдан ортиқ от бўлди, солимлар зўр, қиёмат кўпкари бўлди-да. Ҳо, сиз нимани кўрдингиз, оқсоқол», — деганакан, оқсоқол: «Мен фалончининг отининг ёлиминан Эшонқулнинг бўйнини томоша қилдим», — депти...».

Ҳаётдан ҳеч нарсани кўрмай ўтишдан асрасин.

Нигоҳим хаёл тулпорлари ёлида учаётган кеча Наврўзни бутун бўй-басти билан кўраман. У бир кўшиқ... Энг... кўшиқ...

Гўзал кўшиқларнинг қаноти бўлади. Сизни ҳам кенгликларга кўтариб учади. Тинглаб кўринг-а:

***Баҳор айёмидур, даги йигитликнинг авонидур,
Кетур соқий шароби нобким ишрат замонидур...***

Бу кўшиқни бир сўз билан таърифлаш лозим бўлса, шундай дер эдим: КЕНГЛИК.

Баҳор айёми — Наврўзда ҳам ана шундай кенглик бор.

«Келса гар Наврўзи олам, гаштин инсондан сўранг». Кенгликларни тусаган кўнглим Наврўзга илтижо қилади:

Илғаб бораётир мени фасллар —

Киргиси келмайди қўйнимга.

Бугун эса — Наврўз,

Умидворман ундан.

Бир шеър сўровдим Қўёшдан

*Хазонлар олиб кетиб қолибди.
Қорлар сингдириб юборган Ерга,
Сен мени алдама, Наврўз.*

*Чўмилмоқ истовдим камалакрангга
Ўмгир ювиб кетди рангларни.
Совуққотган тиланчидай қалтироқдаман,
Иситиб қўясан-а, Наврўз.*

*Сени соғинаман, меҳрлисан-а,
Ҳамма яхши кўради-я сени,
Менгаям бир кириб кетасан-а,
Танийсан-а мениям, Наврўз.*

Наврўзни ху-ув Етти юлдузга боққан кеча таниганман.

Хутнинг аввалида, ҳали сандал олинмаган пайт, унинг теварагида ўтириб, гурунглашдик. Энам, шаҳарда яшайдиган тоғам, қўшни қишлоқда турадиган опам, мен — гурунгимиз узоқ чўзилди. Кўзим илашибди бир маҳал, сандал тафти элитдими... Ярим уйқуда эканман, қулоғимга беш яшар жиянимнинг гурунги чалинди:

- Эна, мен Наврўзда туғилганман-а?
- Ҳа.
- Наврўз ҳам Наврўзда туғилган-а?
- Ҳа.
- Унда нимага менинг отим — Ўдгор?

...

Уйқум очилиб кетди. Сўроғига жавоб ололмаган жияним яна давом этди:

- Эна, Сожида аммам сизни нима дейди?
- Янга, дейди.

— Қизман аммам-чи?

— Келин, дейди.

— Эна, эна, отам ўлмаган бўганда, сизни нима дер эди?

...

— Эна, мениям Наврўз денг, майлима?

— Майли...

Наврўзни яна соғиниб кетдим. Унинг тезроқ келишини, кўнгилларга киришини, ҳамма-ҳаммани кучоғига олишини истадим.

Дунёни яшартириш, кўнгиллар ғуборини ювиш учун У кириб келди. Бир кўшиқ бўлиб, кенг кўшиқ, шеър бўлиб.

*Ўйлагим келмайди ёмонлар ҳақида,
Сўйлагим келмайди хазонлар ҳақида,
Куйлагим келмайди армонлар ҳақида,
Ахир бугун Наврўз, дўстгинам.*

*Ўтмишга дўнар қиш, боқиши паришон,
Сувларда не ташвиш, оқиши паришон,
Ўмгир кўз ёшими дилпарча ошиқнинг,
Чечакка марварид тақиши паришон.*

*Қоқигул сарғаяр, дилида доғи бор,
Бойчечак жилмаяр, болалик безубор,
Не қилса арзийди ушбу кун гул-чечак,
Уники шу тупроқ, уники шу баҳор.*

*Қай кўнгил кўшикида тоғ-тахтли бўлармиз,
Ундан сўнг ўлгунча то аҳдли бўлармиз.
Эртага... эртага биз бахтли бўлармиз,
Ахир бугун Наврўз, дўстгинам!*

*«Маърифат»,
2002 йил, 3 апрел*

«СТЮАРТ ЛИТТЛ»НИ КЎРГАНМИСИЗ?

ОТАМНИНГ МАТАЛЛАРИ

Болалигимни ўйласам кўпинча хаёлимда шундай манзара жонланади: узун қиш оқшоми, ташқарида белимизгача етадиган қор, дераза ойнасида Аёзбобо чизган суратлар, уй ичидаги сандал, сандалга оёқ солиб ўтирган отам ва биз — ака-укалар. Отам дoston, эртак айтади — «Алпомиш», «Гўрўғли»дан, «Уч оға-ини ботирлар», «Очил дастурхон»... Раҳматли буларни матал дер эди. Баъзан ўзи тўқиб айтганларини эслайман — «Қашқирнинг саргузаштлари», «Умир бобо ва қашқирлар», «Каттасойдаги тўқнашув», «Ашрапдаги бедана ва узундум», «Узоқ муаллимнинг жасорати», «Будрачнинг жайронлари қаерга кетди?» — шу ва шу каби ўнлаб маталларни (сарлавҳаларни ўзим кўйиб чиқдим) мен қайтиб эшитмадим ва ҳеч қайси китобда ўқимадим, шунга асосан, буларни отам ўзи тўқиган, деган хулосага келаман.

Хуллас, отам айтган эртаклар, маталларда мард, жасур инсонлар билан бирга от, бўри, жайрон, бўрибосар ит каби жониворлар, бедана, муллатўрғай, қорабовурдоқ, қалдирғоч, мусича каби қушлар образлари бўлар эди. Воқеалар рўй берадиган макон бизга таниш қишлоғимиз атрофидаги жойлар бўлгани сингари, хайвону қушларнинг ҳам

кўпчилиги биз ўз кўзимиз билан кўрган, билган жониворлар эди.

Маталларида кўп учрайдиган жонзот — бўрини отам «қашқир» дерди. Мағрур, мард хайвон, деб таърифларди. Маталларга қахрамон бўлган бошқа барча жониворлар инсонга дўст, беозор хайвону қушлар бўлиб, уларнинг саргузаштлари бизни завқлантиради...

БОҒЧАДАГИ ТОМОША

Меҳнат таътили пайтида уч ёшли ўғлимни болалар боғчасига жойлаштирдим. Биринчи кун бўлганлиги учун туш пайти келиб олиб кетишим кераклигини айтишди. Соат ўн иккиларда борсам гуруҳ хонаси берк, ҳамма болалар майдончада. Томоша кўйиш учун циркчилар келишган экан. Бироз томоша қилдим — улкан карахт илонни ўйнатишди. Кейин...

Кейин ўртага бир аёл чиқиб келди. Ярим яланғоч ҳолда бутун баданини диркиллашиб ўйнай бошлади, елкалари очик, кўкраklarининг учдан бир қисмигина ёпиқ...

Менга ўхшаб томоша устидан чиқиб қолган баъзи отаналар юзларини буриб ёки бекитиб олишди. Юз нафардан ошиқ бола эса, ярим яланғоч раққосанинг хиром айлашларини қизиқиб кузатишарди.

Боғча методистидан томошачиларнинг кимлиги, қаердан келганлиги, ким таклиф этганлигини суриштирдим. Раққосанинг кийиниши болаларга ёмон таъсир қилишини айтаётганимда, циркчилар бошлиғи менга ўдағайлаб кетди: «Нима бўпти, циркка борсангиз, ҳамма аёллар шунақа кийиниб чиқишади!». «Сизнинг циркингизга, асосан, катталар боради, бу ерда фақат болалар-ку», десам, «Ҳеч

нарса қилмайди, ваҳима қилманг, ока, болалар ҳеч нарсани сезишмайди», деб жавоб берди.

Тортишиш бефойдалигини англаб, боғча мудираси ҳузурига кирдим. Ота-оналар номидан бунақа томошачиларни боғчага қайтиб таклиф этмасликларини сўрадим.

Циркчилар раҳбарининг «Циркка катталар билан бирга болалар ҳам боради-ку. Яланғоч аёлни кўрса нима қипти. Барибир, ҳеч нарсани тушунишмайди. Ана, кўчадаям бунақалар тиқилиб ётибди — бунга нима дейсиз. Интернетдаги порнографик сайтларни йўқ қилинг, кўлингиздан келса», деган гаплари мени ташвишга солди. «Келинглар, илтимос, ҳеч бўлмаса, болаларимизнинг боғчасида бундай томоша кўрсатмайлик. *Хўп, бола ҳозир англамаслиги мумкин, лекин аёллар, одамлар, ҳаёт ҳақидаги нотўғри тушунчалар илдиз отишига урғу беради*», дедим унга ҳам, боғча тарбиячиларига ҳам, мудирасига ҳам.

БУГУНГИ БОЛАНИНГ ЭРТАК ЭШИТИШГА ТОҚАТИ ЙЎҚ!

Буни мен ўз шахсий тажрибамдан келиб чиқиб айтаяпман. Эртақ эшитишади, албатта, телевизор, радио, DVD ўчгандан сўнг. Яна турмуш ташвишларига ўралашиб қолган ота-она фарзандларига эртақ айтиб ёки ўқиб беришга вақт ва ҳафсала топсагина.

Уларнинг телевизорда кўрадиганлари — телесериал ва мультфильмлар. Атайлаб қилгандек (балки атайиндир), нуқул никоҳсиз туғилганлар бош қаҳрамон қилиб олинган сериалларни кўришни тақиқлашингиз мумкин, бироқ

мультифильмни кўраверсин дейсиз. «Сеними, шошмай тур», «Қирол шер» каби мультифильмлар бўлса-ку, майли. Аммо...

ОТ ЯХШИМИ, СИЧҚОН?

Фақат отам эмас, балки барча ота-оналар ижоди бўлган халқ оғзаки ижодида жуда кўплаб ҳайвонлар образларини учратиш мумкин. Уларга муҳим рамзий маънолар юкланган. Масалан, биргина от тимсолини олайлик. От — йигитнинг қаноти, энг яқин дўсти сифатида талқин қилинган «Алпомиш»ни эсланг. Бадиий адабиётимизда бу анъана давом эттирилган Тоғай Мурод қиссаларини ёдга олинг.

Қўй, эчки, туя, хўроз, ит, чумоли қаҳрамон қилиб олинган эртак ёки ҳикояларни ўқиганман. Аммо бирон жойда сичқон ёки каламуш қаҳрамон қилиб олинганлигини учратганим йўқ.

ЖОНИВОРЛАР ҲАҚИДАГИ ҲАДИСЛАР

Пайғамбаримиз(с.а.в.)нинг баъзи жониворлар ҳақида айтганлари кўплаб манбалардан маълум. Мана, улардан баъзилари:

Қўй боқ. Зеро, у айни баракадир.

Барака от ёлларидадир.

Бешта ёмон ҳайвон бор. Улар ҳажда ҳам, ташқарида ҳам ўлдирилаверади:

1. Илон.

2. Олақарға.

3. Сичқон.

4. Қутурган ит.

5. Калхат.

Қўй баракадир... Отнинг пешонасига қиёматгача яхшилик ёзилгандир. Уни боққан яхшилик олади.

«СТЮАРТ ЛИТТЛ» ВА БОШҚАЛАР ЁХУД МУЛЬТФИЛЬММИ Ё «СИЧҚОНФИЛЬМ»?

Бизда мультфильм ишлаб чиқариш саноати яхши ривожланмаганлиги сабабли телеэкранларимиз томошабинлар эҳтиёжини хорижий, асосан, АҚШ мультфильмлари билан қондирмоқда. «Мадагаскар», «Шрек», «Соҳибжамол ва махлуқ» ва ҳоказо мультфильмларда янги-янги хаёлий махлуқларни «яратаётган» хорижлик мультипликаторлар ҳатто бекорчиликдан ҳайвонлар ўртасида спорт мусобақалари — зоолимпиада «ўтказишгани»га ҳам гувоҳ бўлдик.

Биз танийдиган ҳайвонлардан эса, эътибор берсангиз, хориж мультфильмларида энг кўп сичқон ва каламушлар қаҳрамон қилиб олинган. «Том ва Жерри», «Микки Маус», «Сичқонча Переснинг саргузаштлари», «Стюарт Литтл»... Охиргисини ҳатто бадийий фильм ҳам қилишган. Бошқа ҳайвон ёки паррандалар ҳаёти ҳақидаги мультфильмларда ҳам Каламушой ёки Сичқонбойларни учратасиз. Америкалик киноижодкорлар сичқонга шунчалик меҳр қўйишганки, «Стюарт Литтл-1», «Стюарт Литтл-2»дан ташқари, яна «Сичқон овловчилар» деган мантиқсиз комедияни ҳам суратга олишган.

КАСАЛЛИКЛАР ЎЧОҒИ

«Сичқонлар(Mus) — сичқонсимонлар оиласига мансуб кемирувчилар уруги...

Сичқонлар одам ва ҳайвонларнинг бир қанча хавфли касалликлари(ўлат, туляремия ва б.)ни тарқатади.

Сичқонсимонлар(*Miridae*) — кемурувчилар туркумига мансуб сут эмизувчилар оиласи...

Қишлоқ хўжалиги, ўрмончилик ва озиқ-овқат захираларига зиён келтиради. Сичқонсимонлар 20 га яқин инфекциян касалликлар, жумладан, ўлат, сичқон иситмаси, лептоспироз каби касалликлар қўзғатувчиларининг табиий ташувчиси».

«Ўзбекистон миллий энциклопедияси»дан.

«АДАБИЁТ» ВА «ЛИТЕРАТУРА»

«Адабиёт» сўзининг ўзаги **«адаб»** эканлигини ҳаммамиз биламиз. Ҳар ҳолда, Шарқда шундай: ҳар қандай адабиёт намунаси, санъат асари инсонга эстетик завқ бериш билан бирга, одоб-ахлоқ, эзгу фазилатлар тарғиботига хизмат қилиши кераклиги исбот талаб қилмайдиган ҳақиқатдир.

«Литература» сўзининг ўзаги эса, лотинча **«литера»** бўлиб, **«харф»** деган маънони билдиради. Шу жиҳатдан қараганда, «литература»нинг маъноси **«ёзилган нарса»** бўлади.

«Адабиёт» — бадиий асарларга муайян ахлоқий меъёрларни ўргатса, «литература»да бундай чекловлар йўқ, дейиш мумкин. Турган-битгани зарар эканлиги ҳадисларда келтирилган, замонавий тиббиёт мутахассислари томонидан ҳам таъкидланган сичқоннинг Ғарб бадиий ва мультипликацион фильмларининг ижобий қаҳрамони сифатида талқин қилинаётганлигини шу билан изоҳлаш мумкин.

Интернетда Ғарбда каламушларни
хонакилаштирганликлари ҳақида уларга меҳр қўйган
инсонларнинг эҳтиросли чиқишларини ўқиш мумкин.

Уларнинг «сичқонфильмлар»ини томоша қилиб ул-
ғаяётган фарзандларимизнинг ҳам бу зараркунандаларни
яхши кўриб қолишлари мумкинлигини ҳеч ким инкор
этолмайди. Психологиядан маълумки, киши ўзи яхши
кўрган инсон ёки жониворга тақлид қилади ёхуд уларнинг
характеридан нималарнидир билиб-билмаган ҳолда
ўзлаштиради. Шундай ҳам ғарблик кўчабезорилар
кўнгилхушлиги — рэпни санъат деб билиб, сахна ва экранга
турли аллатовур ёки ич кийимларда чиқаётган рэпперлар
таъсирига тушиб қолган ёшлар характерида *сичқонсимонлик*
пайдо бўлишини тасаввур қилиб кўринг...

Мақолага энди нукта қўйиб, телевизорни қўйсам,
«Тошкент» каналида кино бошланиб қолди — «Стюарт
Литтл - 1»(2007 йил, 9 июнь, шанба, соат 11.45). Ҳафталик
теледастурга қарадим — эртасига «Стюарт Литтл-2»ни
қўйишар экан. Фарзандларим қаршилиқ қилишларига
қарамасдан, телевизорни ўчирдим. «Яхшиям уйимда пульта
ўзимнинг кўлимда», дедим ичимда...

*«Маърифат»,
2007 йил, 13 июн*

МАКТАБДАН ҚОЧИБ КЕТГАН КЕЛИНЛАР

14, 15, 16 ёшда...

2004 ЙИЛНИНГ 6 АПРЕЛИ

Сешанба. Бугун — орадан деярли етти ой кейин ўша кун қандай ўтгани кўпчиликнинг ёдидан чиқиб кетгани тайин. Аммо мен ушбу кунни, бир қанча воқеалар сабаб, кўп эслайман. Шу куни менинг иккинчи фарзандим — ўғлим туғилди. Ўша куни баҳорда кузатиладиган камдан-кам ходиса рўй берди — қор ёғди.

2004 йилнинг 6 апрел куни санъаткорлардан бирининг мактабни тугатмаган қизининг тўйи бўлиб ўтгани ҳақидаги хабар «сарик» матбуот сирасига кирадиган оммавий ахборот воситаларида эълон қилинди. Айнан шу куни Бухоро вилояти Қоракўл туманидаги 6-мактабда ота-оналар йиғилиши ўтказилиб, қизларнинг мактабдан қочиб кетиши масаласи муҳокама қилинган...

Энг охириги ҳодисага батафсил тўхталамиз.

ҚОРАКЎЛДАН ШИКОЯТ КЕЛДИ

Тахририятимизга Бухоро вилояти Қоракўл тумани Шўробод қишлоғи аҳолиси номидан шикоят хати келди. Унда шу қишлоқдаги 6-мактабга икки ярим йилдан буён Чори Собиров директорлик қилаётгани, шу давр мобайнида мактабда таълим-тарбия ишлари умуман издан чиқиб кетгани, бунга Ч.Собиров ва унинг бир гуруҳ сафдошларининг ўз ишига совуққонлик билан қараши сабаб бўлгани баён қилинган. Оқибатда, ўқувчилар ўртасида ҳуқуқбузарлик ҳолатлари кўпайиб кетгани, жумладан, 2003 йилнинг феврал ойидан 2004 йилнинг июлигача 7-, 8-, 9-, 10- ва 11-синфларда ўқийдиган олти нафар қиз эрга тегиш учун мактабдан қочиб кетгани айтилган. Ўқувчи қизларнинг бу қилмишлари на ота-оналар йиғилишида, на ўқувчилар йиғилишида муҳокама қилинди. Мактаб директори, унинг

ўринбосарлари, Шўробод қишлоқ фуқаролар йиғини раиси Алишер Ҳамроев барча айбни ота-оналарга тўнкаб, ўзларини оппоқ кўрсатиб юришибди, бу ҳақда туман ХТБ мудирини Р.Ниёзовга арз қилсак, у мактаб директори ва унинг шериклари тарафини олди, деб ёзилганди шикоят хатида. Хуллас, хатда мактаб, унинг директори фаолиятидаги яна бир қанча салбий ҳолатлар санаб ўтилган.

Шикоят хатида келтирилган биргина факт — балоғатга етмаган қизларнинг ўқишни ташлаб турмуш куриш учун қочиб кетганликларининг ўзиёқ бизни сергаклантирди ва Қорақўлга бориб, журналист суриштируви ўтказишимизга туртки бўлди.

«ТҶРТ-БЕШ ЙИЛ ТУҒМАЙСАН», ДЕЙИШДИ...

Бухорога йўл оларканман, яқинда қариндошларимиздан бирининг хонадонида рўй берган воқеа эсимга тушди.

26 ёшли йигит ўзидан 10 ёш кичкина қизга кўнгил кўйиб, уйдагиларга «Уйлантирсаларинг, шунга уйланаман, бўлмаса уйланмайман», деб қатъий шарт кўйган. Унинг истагини бажо келтиришган. Бир йил ўтар-ўтмас келин ҳомиладор бўлиб, ҳомиласи саккиз ойлик бўлгач, хасталаниб, туғруқхонага борган. Операция қилиб болани олишган, аммо у яшаб кетмади...

Шифокорларнинг таъкидлашларича, ёш келин, «болани кўтаролмаган». Энди унга камида 4-5 йил туғмасликни маслаҳат беришди. Акс ҳолда, ҳомиладорлик ҳам ўзининг, ҳам ҳомиласининг ҳаётига хавф соларкан...

БОБУР ҲАҚҚИЕВНИ ТОПОЛМАДИК

Тахририятга хат Бобур Ҳаққиев деган шахс номидан келган эди.

Қишлоқ фуқаролар йиғини раиси таъкидлашича, қишлоқда бундай исм-фамилияли киши яшамайди.

Шундай бўлса-да, шикоят хатида келтирилган муаммо мавжуд эканлиги тасдиқлангани боис, унинг сабабларини ўрганишга жазм қилдик.

Энг аввало, 14 октябр куни соат 10.30да туман ҳокимлиги биносига борганимизда, унинг эшиклари ичкаридан ёпиб олингани гувоҳи бўлдик. Қоровулга муддаомизни айтгач, эшикни очди, аммо ичкарида масъул шахслардан ҳеч ким йўқлигини, ҳамма пахта йиғим-терими билан бандлигини тушунтирди. Ростдан ҳам, туман хотин-қизлар кўмитаси, «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати туман бўлими жойлашган хоналар эшиги берк экан.

Туман халқ таълими бўлими мудирини Р.Ниёзов ҳам жойида йўқ экан, унинг пойтахтга, Халқ таълими вазирлигига аттестациядан ўтиш учун кетганини айтишди.

ХТБ масъул ходими А.Бобоқулов ҳамроҳлигида Шўробод қишлоғи томон йўл олдик.

ҲАММАСИ ЯХШИДЕК, АММО...

Қоракўл туман халқ таълими бўлими ва 6-мактабга бориб олган маълумотларимиз шу бўлди:

— мактабга 2002 йилнинг апрел ойидан буён Чори Собиров директорлик қилади;

— туман ХТБ мониторинг шўъбаси раҳбари Аҳмад Бобоқулов тақдим этган маълумотларга кўра, 6-мактаб таълим самарадорлиги бўйича рейтинг натижаларига кўра, тумандаги 47 умумий ўрта таълим мактаби орасида 2001

йили 10-ўрин, 2002 йили 8-ўрин, 2003 йили 6-ўрин, 2004 йили эса 4-ўринни эгаллаган;

— 2004 йили мактабни 61 нафар ўқувчи тугатиб, шулардан 28 нафари олий ўқув юртларига ўқишга кирган;

— 9-синфни тугатган 9 нафар ўқувчи тумандаги 1-иктидорли ўқувчилар мактаб-интернатига ўқишга қабул қилинган;

— 2003-2004 ўқув йилида бир ўқувчи физика фани бўйича вилоят олимпиадасида 1-ўринни, бир ўқувчи чет тили бўйича 2-ўринни эгаллаган;

— Шўрбод қишлоқ фуқаролар йиғини вакили Х.Рўзиев келтирган маълумотларга кўра, Ч.Собиров мактабда директор бўлган даврда қишлоқ фуқаролар йиғини, «Тошкент» ширкат хўжалиги ва ота-оналар ҳамкорлигида ҳашар йўли билан бта синф хонасига пол қилинган, мактабга ажратилган бир гектар ердан олинган даромад кам таъминланган оила болаларини бепул иссиқ овқат билан таъминлашга сарфлаб келинаёпти. Мактаб ҳудудидаги ва қишлоқ марказидаги спорт майдончалари таъмирланиб, спорт анжомлари ота-оналар ва хомийлар кўмагида олиб берилган;

— «Йил ўқитувчиси - 2004» танловида ушбу мактаб муаллимаси Бибиражаб Олимова туманда 2-ўринни қўлга киритган;

— мактаб ўқувчилари ўртасида турли хил маънавий-маърифий тадбирлар, жумладан, «Сиз қонунни биласизми?», «Фарзанд — оила кўзгуси» мавзуларида танлов, очиқ мулоқотлар мунтазам ўтказилиб турилади.

Келтирилган маълумотлардан кўринадики, мактабда ишлар яхши йўлга қўйилган. Чори Собиров раҳбарлигида бир қанча ижобий ишлар амалга оширилган. Буни шу

мактаб ўқитувчиси Ойназар Бобоев, маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари Гавхар Шамсиева, туман ХТБ мудирлари ўринбосари Насриддин Раҳимов ҳам тасдиқлади. Аммо, шундай экан, нега қизлар мактабни тугатмасдан ўқишни ташлаб, қочиб кетишди?

АЙБДОР КИМ?

Ушбу саволимизга мактаб директори шундай жавоб берди: «Қиз олиб қочиш одати бу қишлоқда азалдан бор. Йигит билан қиз бир-бирига кўнгил қўйгач, йигит қизни «олиб қочади» ва шундан сўнг тўй қилиб, турмуш курадилар».

«Аммо шу ишни мактабни тугатгач амалга оширса бўлмайдими? Ахир, бу мамлакатимиз қонунчилигига тўғри келмайди-ку! «Оила Кодекси»га кўра, никоҳ ёши эркаклар учун ўн саккиз, аёллар учун ўн етти ёш, деб белгиланган. Бир эмас, икки эмас, кетма-кет олти марта шундай ҳол такрорланишига индамай қараб туравердингларми?», деган саволимизга жавобан директор лом-мим демади. Шикоят хатида таъкидланганидек, айбни ота-оналарга, уларнинг фарзанд тарбияси, келажаги учун масъулиятига нисбатан бепарво эканликларига тўнқади.

ҚАРИЯЛАР НИМА ДЕЙДИ?

Ота-оналарнинг бу муаммога муносабатини билиш учун қишлоқдаги бир неча хонадонга борганимизда катта ёшдагиларнинг бирортасини ҳам учратмадик. Сабаби, шу куни (14 октябрда) қишлоқда тўй бор экан.

Бир хонадонда хатм маросими бўлаётгани, қариялар ўша ерда эканини айтишгач, кўпни кўрган кексалар фикрини билиш мақсадида ўша жойга йўл олдик.

Тўймурод Сувонов: — Қишлоқ фуқаролар йиғини қошидаги хотин-қизлар кўмитаси яхши ишламайди. Агар улар мактабга тез-тез бориб, қизлар билан учрашиб, мулоқотда бўлиб туришганида, бу ғавғоларнинг олди олинган бўлар эди.

Карим Норқулов: — Ҳаммаси бекорчиликдан келиб чиқади. Қишлоғимизда аксарият ёшлар ишсиз. Телевизорда бугунги кунда юртимизда болалар спортига кенг эътибор берилаётгани ҳақида гапиришади. Ўша кўрсатилган шароитлар бизда ҳам бўлганда эди... Қишлоғимизда спортга иштиёқманд ёшлар кўп. Аммо уларнинг шуғулланишлари учун шароит йўқ.

Нортурди Хўжаев: — Мактабда охириги тўрт-беш йилда тўртта директор алмашди. Энг кўп ишлаётгани — Чори Собиров. Яхши ишляпти. Аммо шикоятни унинг ҳам директорликдан бўшадини истаётганлар ёзган. Ўқувчилар нима қилсин? Қизларнинг мактабдан қочиб кетишларига ота-оналари, оиласидаги муҳит айбдор. Болаларига тўғри тарбия бера олмаган.

Усмон Рустамов: — Мактабда ўқитувчилар ўртасида гуруҳбозлик, Чори Собировнинг яхши ишлашига халал берадиган «куч»лар бор. Уларнинг мақсади Собировни директорликдан бўшаттириш. Агар аҳвол шундай давом этар экан, «ёза-ёз»лар ҳали-бери тўхтамайди.

БЕШ ЙИЛДА ТЎРТ ДИРЕКТОР

6-мактабда директор тез-тез алмашишини туман ХТБ мониторинг шўъбаси бошлиғи А.Бобоқулов ҳам тасдиқлади. 1999 йилнинг феврал ойидан 2002 йил апрелигача мактабда Мурод Мустафоев, Баҳодир Мансуров, Эшмурод Отамуродов директорлик қилган. 2002 йил апрел ойидан буён Чори Собиров директорлик қилиб келмоқда.

ДИРЕКТОР ЎРИНБОСАРИ НИМА БИЛАН МАШҒУЛ?

Қишлоқ оқсоқоллари билан суҳбатлашиб, мактабга қайтиб келганимизда, маънавий-маърифий ишлар бўйича директор ўринбосари Гавҳар Шамсиева ота-оналар ва ўқувчилар йиғилиши баённомаларини тақдим этди. Улардан аён бўлишича, ҳар бир «қиз қочди» воқеасидан сўнг ота-оналар ёки ўқувчилар йиғилиши ўтказилган.

2003 йилнинг 27 августида бўлиб ўтган ота-оналар йиғилишида «Бундан кейин ўқувчи қиз қочса, унга тўй қилинмасин, тўй қилиш учун унга шароит яратилмасин (идиш-товоқ, дастурхон, стол-стул берилмасин), қишлоқ вакили, ўқитувчи ва ўқувчилар тўйга бормасин», деб қарор қабул қилинган.

2003 йилнинг 10 сентябрида қизлар, 13 сентябрида ўғил болалар йиғилиши ўтказилиб, асосан, «қиз қочди» воқеаси муҳокама қилинган.

2004 йилнинг 19 январидида бўлган VII—IX синф қизлари йиғилишида ўқувчи қиз М.Б. билан «учрашиш» учун қўшни 5-мактабдан Б.Р., И.Ҳ., Х.Т. исм-шарифли болалар келишгани муҳокама қилинган. Кўрилган чора-тадбирлар оқибатида М.Б.нинг шаъни сақлаб қолиниб, йигитчаларнинг оталари ҳамда синф раҳбари келиб, кечирим сўрашгани

таъкидланган. Ўқувчиларнинг туғилган кун, тўйларда спиртли ичимлик ичишлари, айрим синф раҳбарларининг улар билан бир қаторда ўтиришлари қораланган.

2004 йилнинг 20 февралдаги ўқувчи-қизлар йиғилишида қизларнинг соғлиги, 18 ёшдан ошмаган қизлар турмушга чиққанда содир бўлиши мумкин бўлган саломатлик билан боғлиқ муаммолар юзасидан тушунчалар берилган.

2004 йил 6 апрелда ўтказилган ота-оналар йиғилишида ўқувчиларнинг тартиб-интизоми анча яхшилангани таъкидланиб, «Фарзанд — оила кўзгуси» мавзусида мулоқот уюштирилган. «Қиз қочди» одати яна бир бор қораланиб, энди бу ҳолга йўл қўймасликка келишилган.

Ниҳоят, 2004 йилнинг 24 апрелида ўқувчи қизлар билан охирги «қиз қочди» ҳолати муҳокама қилиниб, ҳар бир қиздан мактабдан қочиб кетмаслик ҳақида тилхат ёздириб олинган. IX синф ўқувчиси Ш.О.ни олиб қочган Н.Х.ни жазолаш талаб қилиниб, мактаб маъмурияти томонидан ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига мурожаат қилинган (олдинги ҳолатларда, негадир шундай қилишмаган), унинг иши судда кўрилиб, суд ҳукми билан Н.Х. тегишли жазо олган. Қишлоқ жамоатчилиги томонидан уларнинг тўй қилишларига рухсат берилмаган...

Шундан сўнггина, ҳозиргача биронта ҳам қиз эрга тегиш учун ўқишни ташлаб, мактабдан қочиб кетмаган.

«ҚИЗ ОБҚОЧИШ» УРФ-ОДАТМИ?

Ўзбекистон Республикаси Оила Кодексининг 8-моддасида шундай дейилган:

«Қонун ҳужжатларида оилавий муносабатларни тартибга солишга оид тегишли нормалар бўлмаган тақдирда, Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тамойилларига зид бўлмаган маҳаллий урф-одат ва анъаналар қўлланилади».

«Оила Кодексига шарҳлар»да ушбу модда шундай шарҳланади:

«Оилавий муносабатларни тартибга солишда урф-одат ва анъаналардан фойдаланиш учун улар ҳаётда, кундалик турмушда таркиб топган, кенг миқёсда азалдан ва доимо қўлланиб келинган, жамоатчилик томонидан тан олинган, лекин қонунда назарда тутилмаган бўлиши керак. Масалан, ўзбек халқи учун азалдан урф-одат ва анъана бўлган ва тан олинган никоҳ тузишдан олдин бўладиган «унашиш» ва йигитнинг ота-оналари, қариндош-уруғлари томонидан қизнинг уйига «совчилик»ка бориш, никоҳдан сўнг «чарлар» ўтказиш, «қуда чақириғи» каби маросимлар мавжуд. Ушбу маросимларни ўтказиш тартиби қонунда назарда тутилмаган ва айни пайтда қонун билан рад ҳам этилмаган. Лекин бу анъаналарни ўтказиш вужудга келган янги оиланинг жамоатчиликда намоён ва мустаҳкам бўлиши учун муҳим аҳамиятга эга».

Демак, «совчилик», «унашиш», «қизлар давраси», «никоҳ базми», «келин кўришар», «қуда чақириғи», «бешик тўйи» каби бир қанча оилавий муносабатларга доир урф-одат ва анъаналаримиз борки, улар азалдан мавжуд ҳамда миллий ўзига хослигимиз рамзига айланиб улгурган. Ушбу маросимларни Хоразмда ҳам, Сурхондарёда ҳам, Самарқанд, Тошкенту Фарғонада ҳам учратиш мумкин. Улар давр чиғириқларидан ўтиб, сайқалланиб келмоқда. Аммо, қоракўлчасига «қиз обқочиш»ни бу қадриятга

айланган урф-одатлар қаторига қўшиб бўлмайди. Бунинг устига, балоғатга етмаган, ҳали мактабни тугатмаган қизлар «олиб қочиладиган» бўлса!

ТИЙИҚСИЗ МАЙЛЛАРНИ ТИЙИШ КЕРАК

Истасак-истамасак, сочимиз, соқолимиз тинимсиз ўсаверади. Покиза турмуш кечириш учун уларни вақтида тартибга солиб туришимиз шарт. Инсон истаклари ҳам шунга ўхшайди. Тийиқсиз истакларни вақтида тиймасак, ноқулай, ҳатто ёмон аҳволга тушиб қолишимиз мумкин.

Ўш боланинг сочи ёки тирноғини катталар олиб қўяди. Вақти келгач, шундай қилиш кераклигини боланинг ўзи тушуниб олади.

Худди шундай, ҳамма истакларни ҳамма вақт ҳам қондиравериш мумкин эмаслигини балоғатга етмаган ўсмирларга катталар тушунтириши лозим. Ҳамма нарсанинг ўз вақти борлигини, қаноат қилиш лозимлигини, шунда ҳаммаси яхши бўлишини фарзандларга англатиш, энг аввало, ота-оналарнинг, сўнгра ўқитувчиларнинг иши.

Айниқса, қизларга...

ҚИЗ БОЛАНИНГ ШАЪНИ

Эшитгандирсиз, оналар ўртасида қизлар тарбияси ҳақида гап кетса, кўпинча «Оқ қанддек авайлаб, гард юқтирмай ўстирдим», дейишади.

Оқ қанд... Дарҳақиқат, жуда нозик ўхшатиш. Нозиклиги шундаки, оқ қандга бирор гард юкса, уни тозалаш қийин — гард теккан жойини синдириб олиб ташлаш керак. Кўпинча эса гард теккан қанд бўлаги мол ёки паррандага берилади.

Қиз боланинг номига илашган ёмон доғ — исноднинг кетиши эса жуда қийин. Баъзида кўрмайин босилган тикан жабрини бир умр тортиб юришга тўғри келади. Баъзан у кишини умрбод гумон, шубҳа, демакки, бахти бекамлик эмас, бахти кемтиклик қийноғига солиб қўяди. Ҳаммасига кўпинча ўйламай иш қилиш, ирода сустлиги сабаб бўлади.

Қиз боланинг шаъни... Бу ҳақда жуда кўп ва ҳар сўзига алоҳида салмоқ бериб гапирилади. Инсоний фазилатлар, маънавий қадриятлар ҳақида сўз кетса, айти шулар қиз болада юксак даражада бўлиши талаб қилинади. Ахир, у қиз бола-да! Миллатнинг кўрки, миллатнинг келажаги. Қиз бола назокатли, ифбатли, иболи, сабр-бардошли, оқила, меҳрибон... бўлиши керак. Ҳатто қиз болага берилган нисбат, ўлчов, мезонлар ҳам ўртамеъна, ярим, нимтаъриф, чала нисбат бўла олмайди. Улар устуннинг ё энг тепаси, ё энг пасти бўлади. Айб ёки гуноҳ иш қилиб қўйган киши кечирилиши мумкин. Фақат қиз боланинг исноди кечирилмайди. Қиз болага келганда ҳукм ҳам ғоят мухтасар:

«Ўғил бола шу ишни қилганда бошқа гап эди. Ахир у қиз бола-я!». Тамом-вассалом! Қиз боланинг исми, жисми, маънавияти, борлиғи, хатти-ҳаракатига ҳамиша ўлчов бошқача бўлиб келган!

Сўрамишлар:

— Дунёда ўлимдан ёмони нима?

— Қизингнинг ноқобил бўлиши!

Бу даҳшатни бошидан кечирганларнинг дилидан-да, тилидан-да бундан даҳшатлироқ нидо чиқади:

— Қиз асрагандан кўра туз асрасам бўлмасмиди?!.

Асрлар, замонлар бу азалий ҳикматларнинг маъносини ўчира олмаганидек, тиғини ҳам ўтмаслаштира олмайди. Ўзбек хонадони борки, агар унда қиз ўсаётган бўлса, шу

хонадон соҳибларининг кўнглида ғурур, сурур ва қиз шаъни билан боғлиқ ор-номус ҳам юқори бўлади.

Шунинг учун ҳам халқимиз қиз боланинг маънавий етук, комил инсон бўлиб ўсиши учун алоҳида аҳамият беради. Уни «оқ қанддек ўраб, авайлаб гард теккизмасликка» ҳаракат қилади. «Хотин-қизлар энциклопедияси»да шу мазмундаги мулоҳазалар билдирилган.

БУХОРОЛИК МУТАСАДДИЛАР ДИҚҚАТИГА

Кўриб турганингиздек, мактабдаги аҳвол жиддий муносабатни талаб қилади. Директор ва ўқитувчилар айбни ота-оналарга тўнкаса, ота-оналар «бу бизда одат», деб ўз билганларидан қолмаса, фарзандлари келажаги учун жиддий қайғурмаса, вояга етмаганларнинг келажаги учун давлатимиз ва жамиятимиз қайғуради. Балоғатга етмасдан турмуш курган қизларнинг соғлиги масаласи ҳам муаммонинг бир томони.

6-мактабда рўй берган шунча воқеадан наҳотки Қоракўл туман ХТБ, хотин-қизлар қўмитаси, «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати туман бўлими, вояга етмаганлар билан ишлаш комиссияси масъул ходимлари беҳабар? Шунча ҳодисалар, наҳотки, уларни сергаклантирмаган? Ушбу иллат урчиб, бошқа мактаб, қишлоқларга ҳам ёйилиб кетишини нега ўйламаганлар?

2004 ЙИЛ ОКТЯБРИ

Ҳаёт давом этмоқда.

Хўш, бу ой нимаси билан менинг хотирамда қолади?

Муборак рамазон оyi бошланадиган кеча мен автобусда Бухородан қайтаётган эдим. Ўмғир ёғди, қорга айланди, гўё излар босилгандек.

Ҳа, айтганча, ўша апрелда, қор ёққан кеча тўйи бўлиб ўтган ўша санъаткорнинг машҳур қизи октябрда фарзандли бўлибди. Бу ҳақда кўп нусхада тарқаладиган бир газетада эълон қилишди.

Ўша газетани Қоракўлда ҳам севиб ўқишса керак...

*«Маърифат»,
2004 йил, 3 ноябр*

УЙЛАРИНГИЗ ТИНЧ БЎЛСИН

БОЛАЛАРИНГ ЯХШИМИ?

Самарқанд тарафларда одамлар шундай сўрашадилар: «Димоғинг чоғми? Болаларинг яхшими?».

«Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да «димоғ» сўзига шундай таъриф берилган: 2. кўчма — аҳволи руҳия, кайфият.

Демак, кишилар ўзаро мулоқотни, аввало, руҳий ҳолатни, кайфиятни билишдан, болалари аҳволини сўрашдан, яъни оила тинчлигини суриштиришдан бошлайдилар.

Бир танишим доимо биров билан мулоқотда бўлса, хайрлашаётганда бир жумлани қанда қилмайди: «Уйларингиз тинч бўлсин».

Кишининг димоғи чоғлиги, болалари оиласи қучоғида соғу саломат, эмин-эркин ўсиб-улғаяётганлиги — уйи,

демак, оиласи тинчлиги унга хотиржамлик бахш этади. Кўнгил хотиржамлиги фаолиятга — ўзи, болалари, оиласи, Ватани фаровонлиги учун, келажаги учун хизмат қилишига имкон беради. Бу — оддий ҳақиқат, аслида катта бахт.

Энг олий неъматлардан — инсон умрига зуғум қилаётганлар, даҳшатли террорчилик актларини уюштираётганларнинг оиласи, фарзандлари бормикан?..

Март ойида, июлда мамлакатимизда амалга оширилган хунрезликларни эшитиб, юрагим қалқиб кетган эди. Кўз олдимга, энг аввало, болалар келди: «Ҳалок бўлган ватандошларимиз, шу бандаларнинг ҳам болалари бордир. Эрталаб дадаси ишга кетаётганда ширингина ачом-ачом қилиб хайрлашаётган, кечқурун ишдан қайтишини кутиб ўтирган, «Менинг дадам ҳаммадан зўр», «Мен дадамни энг яхши кўраман», деб ҳаммага айтиб юрадиган болажонларнинг айби нимада?..».

«Труд» газетасида ёзишибди: Бесландаги бир қанча уйлар 1 сентябрдан бери қулфлогли турибди: ҳеч ким тирик қайтмаган...

Ота, она, фарзандлар — бутун оила ҳаёт деб аталган неъматдан маҳрум қилинган.

Юраги жиз этмай одамлар, айникса, болаларни ўлдирган қотилларнинг ҳам ота-оналари бормикан?..

НОҲАҚ ТЎКИЛГАН ҚОННИНГ СЎРОВИ БОР

Инсонга ҳаётни Яратган инъом этади. Ноҳақ қон тўкиш, қотиллик — энг оғир гуноҳ ҳисобланади. Бу ҳақда Куръони каримда шундай дейилган: **«Айт (эй Мухаммад): Келинлар, эй умматларим, сизларга Парвардигорингиз ҳаром қилган нарсаларни ўқиб берай: Оллоҳга бирор**

нарсани ширк келтирманглар, ота-оналарингга яхшилик килинглар, фақирликдан кўрқиб фарзандларингни нобуд қилмангизлар. Биз сизларни ҳам, уларни ҳам ризқ билан таъминлаймиз, фахш ишларнинг ошкорасига ҳам, махфийсига ҳам яқинлаша кўрмангизлар. Оллоҳ ҳаром қилганидек, бировнинг жонига ноҳақ қасд қилмангизлар! Сизларга буларни Оллоҳ таоло ақлларингга жо қилурсизлар, деб баён қилди»(Анъом сураси, 151-оят).

Шунга монанд тарзда пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в) ҳам шундай деганлар: «Қиёмат куни бандалардан сўраладиган савол-жавобнинг биринчиси ноҳақ тўкилган қон тўғрисида бўлади».

АҚШдами, Ўзбекистондами, Шимолий Осетиядами — қаерда бўлмасин, ноҳақ қон тўкаётганлар ўзларига ислом динини ниқоб қилмоқчи бўладилар. Ваҳоланки, улар ислом муқаддас айлаган нарсаларга тажовуз қилмоқдалар.

ТЕРРОРЧИНИНГ ВАТАНИ БОРМИ?

XXI асрга инсоният мураккаб бир шароитда қадам кўйди. Инсон тафаккури ривожлангани сари, техника таракқиёти кўз илғамас чўққиларга эришгани сайин ёвузлик янги-янги кўриниш касб этмоқда. Шулардан сўнгги пайтлари энг кўп тарқалгани — террорчилик.

Террорчилик қандай кўринишда, қандай мақсадларни кўзлаб амалга оширилмасин, уни оқлаб бўлмайди. Аммо Беслан фожиаси ҳаммасидан ошиб тушди. 1 сентябр — янги ўқув йилини нишонлаш, шодиёна қилиш учун мактабга борган, ҳали «террор», «терроризм», «сиёсат» деган сўзларнинг маъносини тушунмайдиган, беғубор, беғуноҳ

норасидалар умрига зомин бўлиш — бу энди ўтакетган ваҳшийлик.

Энг ёмони, бу мудҳиш жиноятни содир этганлар нафақат қон тўкаяптилар, балки инсон қалбига ҳам террорчилик хуружи уюштираяптилар. Ўша манфур кимсалар гаровда ушлаб турганларнинг руҳий ҳолатини тасаввур қилинг. Айниқса, болалар...

Куни кеча дунё оммавий ахборот воситалари бир хабарни тарқатди. Бесландаги 1-мактабнинг спорт залида гаровга ушлаб турилганларнинг ҳолати террорчилар томонидан видеотасмага туширилиб, интернет орқали намойиш қилинибди. Шифтда портловчи моддалар осилиб турибди, бир болакайнинг оёғига минага уланган сим боғланган, чанқаб кетган болалар пешоб ичишяпти...

Ушбу тасвирларни намойиш қилиш билан улар бошқаларга: «Мана, кўраяпсизларми, бу ҳол сизнинг ҳам бошингизга тушиши мумкин», дейишмоқчи...

Ҳар бир онгли инсон ўзи, бола-чақаси, оиласи, Ватани учун жон куйдиради. Уларнинг келажаги ёруғ, турмуши фаровон бўлиши учун меҳнат қилади, курашади. **Одамзод умрига таҳдид солаётган террорчилар-чи? Улар ким учун, нима учун бунча тиришяптилар? Уларнинг Ватани борми?**

МУАЛЛИМНИНГ ҚАРҒИШИ

Яқинда қишлоққа борганимда бир муаллимимиз билан гурунглашдим. Ўши етмишдан ошган, қирқ йилдан зиёд мактабда ишлаган ўқитувчимиз пойтахтимизда содир этилган портлашлар ҳақида куйиниб гапирди:

«Одам бу дунёга ёмонлик қилиш учун юборилмаган. Э, булар тоза ноинсоф экан-ку. Бегуноҳ одамларни ўлдираяпти-я! Тоза ҳаддидан ошишаяпти. Энг ёмони — менга алам қилгани — шулар ўзимизнинг орамиздан чиқаяптими-я?.. Лекинам, уларни қарғадим, ёмон қарғадим...».

Беслан фожеаси бутун дунёни ларзага солди. Қалбларга сим-сим оғриқ олиб кирди. Дини, миллатидан қатъи назар, эзгулик тарафдори бўлган инсонлар динсиз, миллатсиз кимсаларнинг ёвуз башарасини яна бир бор кўрдилар ва улардан нафратландилар. Тинчликнинг нақадар тотли эканлигини яна бир бор ҳис қилдилар.

Ўзбекистон халқи тинчлик тарафдори. Терроризм — глобал миқёсдаги муаммога айланган экан, Ўзбекистон ҳам унга қарши курашишда дунё ҳамжамияти билан бирга. Осойишталикка нима етсин!..

*«Маърифат»,
2004 йил, 11 сентябр*

АРОҚ ИЧГАНМИСИЗ?

ВОҚЕА

Бу йил меҳнат таътилига август ойида чиқдим. Бир-икки кун ўтиб, туғилган қишлоғимга келдим. Ўзбекларда август — тўй ойи. Қишлоққа борган кунимиз эртасига бир тўйга бордик.

Тўй якунланаётганда фотиҳа қилиб, тўйхонадан чиқдик. Жўра-йўлдошларим билан дийдорлашдик. Гурунглашиб турганимизда меҳмонлар минган бир эскироқ автобусни

жойидан жилдириб, юргизишга кўмаклашиб юборишимизни сўрашди. Ўртоқларим билан автобуснинг орқа томонига ўтганимизда бир маст киши ёнимга келди-да, менга қараб ўшқирди:

— Итар-эй, онангни...

Қотиб қолдим, кейин қоним жўшиб, мушт туширганимни сезмай қолибман...

29 ёшни тўлдираяпман, ҳали бировни сўккан эмасман, сўкиш ҳам эшитмаганман...

Йиқилиб ётган мастга яна ташлангандим, ёнимдагилар ушлаб қолишди.

— Нима қиласан уриб, у маст-ку!

— Мени сўкди-ку!

— Оғзидан нима чиққанини билмайди, маст-ку у.

— Маст одам сўкаверади-да, эътибор берма, — кўшилди яна кимдир.

Уларнинг гапидан даҳшатга тушдим...

«Тонгласи девон тарқагондин сўнг сайрга отланиб, кемага кириб, арақ ичилди. Мажлис аҳли: Хожжа Дўст Хованд, Хисрав Мирим, Мирзоқули, Муҳаммадий, Аҳмад Гадойи, Нуъмон, Лангархон, Рухдам, Қосим Али Тарёқий, Юсуф Али, Тенгриқули. Кеманинг боши сари толор бор эди, усти ҳамвор, мен бир неча киши била мунда ўлтуруб эдим. Яна бир неча киши толорнинг остида ўлтуруб эдилар, кеманинг қуйруғи сари ҳам ўлтуруб ер бор эди. Муҳаммадий ва Гадойи, Нуъмон анда ўлтуруб эдилар. Намози дигаргача арақ ичилди».

«Бобурнома»дан.

НИМАГА ИЧАСИЗ?..

Ароқ ичганмисиз? Маза-я. Дунёни унутасиз. Дунё дегани — муаммолар, муаммолар, муаммолар. Рўзгор — гор, тирикчилик — тиррикчилик, ...айй, нима ишингиз бор, ичинг, кайф қилинг — ҳаммасини унутасиз, учасиз, учасиз...

XXI аср одамлари юксак тафаккур соҳибларидир. Аммо ечилмаётган муаммолар ҳалиям кўп. Биттаси — ароқхўрлик. Ҳа, бу жуда эски муаммо. Чунки у инсон фитратидаги нуқсон билан боғлиқ.

«Нега ичасиз?», деган саволга аксарият ичувчилар «эзилганимдан», деб жавоб беради. Яна кўнгилхушлик учун ичадилар. Ича-ича ароққа мубтало бўлиб қоладилар.

«Мен озроқ ичаман — бир пиёла ё икки пиёла», деганларга ишонмайман. Муаммо шу ерда. Озроқ ичиш — шакар тўла қопни тешишдай гап. Бир сиқим шакар тўкилдими, тешиқни бекитмасангиз, яна тўкилаверади, тўкилаверади...

Ичкиликбозлик — оғир иллат. Уни бартараф этиш иродага боғлиқ. Аммо иродани тарбиялашда жамиятнинг, муҳитнинг кўмаги даркор.

Ароқ ичганмисиз?.. Маза-я. Дунёни унутасиз. Дунё дегани — муаммолар, муаммолар...

ҚОЗОҒИСТОН АРОҒИ НЕГА АРЗОН?

Тошкентдан республикамизнинг ғарбий ва жанубий вилоятларига кетадиган йўл Қозоғистоннинг Мақтарал туманидан ўтади. Ҳамма яхши билади, у ерда бир бозор бор. Бозорнинг асосий харидорлари — йўлдан ўтадиган ўзбекистонликлар.

Эътибор берсангиз, бу бозорда энг харидоргир маҳсулот — спирт ва ароқ. Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган ароқлар

1000 сўм атрофида ва ундан зиёдроқ нархда бўлса, бу бозорчада сотилаётган Қозоғистонда ишлаб чиқарилган ароқ — 650 сўм. 1,5 литрли идишдаги спирт — 2500 сўм. Уни сотиб олаётганлар 1,5 литрдан 7та 0,5 литрли қўлбола ароқ тайёрлайдилар. Демак, 1 дона қўлбола ароқ 350-400 сўмдан тушмоқда.

Юқориди айтганимдек, бу йилги меҳнат таътилида, август ойида қишлоқда бўлдим. 20 кун давомида 10та тўй бўлди. Ҳаммасида қўлбола ароқлар дастурхонни «безади». Энг азиз меҳмонларга Қозоғистон ароғи тортилди. Тўйларда аввалги йиллардагидан кўра кўп ароқ берилди. Арзон-да. Ҳаммаси Қозоғистондан келтирилган.

Мени бир савол ўйлантиради: Қозоғистон ароғи нега бунчалик арзон? Қозоғистоннинг ўзида ҳам шундай арзонмикан?..

НОХУШ ВОҚЕА

Бу воқеани бундан 8-9 йил аввал, юртимизга пластмасса идишда Хитой ароқлари кўп келтириладиган пайтлари эшитгандим.

Эмишки, Самарқанд вилоятининг шимолий қисмида жойлашган туманлардан бирида мактаб битирувчиларининг битирув окшоми уюштирилади. Синфдошлардан бирининг уйида ташкил қилинган зиёфатда ўғилу қиз — барча битирувчилар иштирок этадилар.

Аввалига фақат ўғил болалар «қиттай-қиттай» қилишади. Кейин шўхликлари тутиб, кола-фантага аралаштириб, қизларни ҳам алдаб ичиришади. Ҳамма сархуш бўлгач, видео кўрадилар: аввалига ур-сур филм, кейин «анақасидан»... Эҳтирослар жунбушга келади ва...

Бу воқеанинг тафсилоти балки бошқачароқдир. Аммо дабдабали «битирув оқшом»лари, зиёфатбозликлару ичкиликбозликлар ҳамон мавжуд экан, шундай бўлмайди, деб ҳеч ким кафолат бера олмайди!

«Чоршанба куни ражаб ойининг секкизида Шоҳ Ҳасанбекнинг уйига бориб ичтим. Аксар беклар ва ичкилар бор эдилар.

Шанба куни ойининг ўн бирида мажлис эди, намози дигар била намози шомнинг орасида, улуг Кабутархонанинг томининг устига чиқиб ичилди. Кечроқ бир кеча отлиқ деҳи Афгон саридин йўл била шаҳр сари ўтуб борадур. Таҳқиқ қилилди: Дарвеш Муҳаммад сорбон экандурким, Мирзохон қошидин элчиликка келадур экандур, том устидин чорладук. Дейилдиким, тўра ва тўқа била элчилик қилурни қўйгул, бетакалуфона келгил! Дарвеш Муҳаммад келиб, суҳбатга ўлтурди, ул фурсатта тоиб эди, ичмас эди. Ғояти шабқача мунда ичилди».

«Бобурнома»дан.

АНИҚ ВА ТИНИҚ ЖАВОБ

Бир куни бир маҳалла бошлиғи Иёс ибн Муовия ҳузурига келиб, мускир (маст қилувчи ичимлик) ҳукмини сўради. «Ҳаром», деди Иёс. «Нега ҳаром бўлсин? Ахир, у мева ва сувдан иборат, оловда қайнатилган. Булар эса мубоҳ нарсалар-ку», деди ҳалиги одам. «Бор гап шуми?», деб сўради Иёс. «Шу». «Агар бир ҳовуч сувни юзингга сепсам оғритадимми?». «Йўқ». «Агар бир сиким тупроқни юзингга сочсам-чи?». «Йўқ». «Агар бир панжа сомонни юзингга отсам оғрийдимми?». «Йўқ». «Агар тупроққа сомонни аралаштириб, устидан сув қуйиб, яхшилаб аралаштирсам,

кейин бир парчасини офтобда куритсам, куригандан сўнг уни юзингга урсам оғритадимми?». «Э, ўлдириши ҳам ҳеч гап эмас», дея жавоб берди ўша киши. «Бале, хамрнинг йўриғи ҳам шу. Агар унинг таркибий қисмлари аралаштирилиб, пишитилса ҳаром бўлади», деган экан Иёс.

«Тобеинлар ҳаётидан лавҳалар» китобидан.

РҲЙХАТЛАРДА ЙЎҚ ҚИШЛОҚ

Қизилкарвон — Нуробод туманидаги энг кичкина қишлоқлардан бири. Шу сабаблидир, Жом, Тим, Улус, Сазағон ёки Оксой қадар машҳур эмас. Қишлоқда мингдан зиёдроқ аҳоли истиқомат қилади. Қизилкарвон — тумандаги турмуш даражаси энг паст қишлоқ. Бунинг бир неча сабаби бор.

Биринчи сабаб, қишлоқнинг географик жойлашиши. Самарқанд шаҳридан Қашқадарё вилояти чегарасигача — Қоратепа тизма тоғларининг охириги нуқтаси — Жом қишлоғигача, Самарқанд — Қарши йўли бўйлаб кетган қишлоқлар тоғ дараларида жойлашган. Озми-кўпми булоқ суви билан таъминланган. Суғорма деҳқончилик, боғдорчилик — тирикчиликнинг асосий манбаларидан. Биргина Қизилкарвон қишлоғи тоғдан «узилиб қолган». Шу боис, қишлоқ деярли юз фоиз лалми. Қишлоқнинг тоғ тарафдаги учдан бир қисмига қувур орқали булоқ суви келтирилган. Аммо бу сув истеъмолдан ортмайди. Ул-бул экишга имконият йўқ. Қишлоқ аҳолиси лалми деҳқончилик билан шуғулланади. Охириги 2-3 йил қуруқ келиб, қишлоқ иқтисоди «чўкиб» қолди.

Иккинчидан, қишлоқда мактаб, кутубхона, туман маданият уйи филиали, фелдшерлик пунктидан ташқари

биронтиям корхона ёки муассаса йўқ. Меҳнатга яроқли аҳолининг аксар қисми ишсиз.

Учинчидан, шундай аҳволда бўлишига қарамай, қишлоқда тўй-маъракалар дабдали, бошқа қишлоқларга қараганда тўкин-сочин. Мисол учун, Оқсойда қалин 15 000 сўм бўлса, Қизилкарвонда 70000 сўм. Меҳнатқашда фотиҳа тўйида йигит тарафдан қиз тарафга бир улоқ жонлик сифатида берилса, Қизилкарвонда камида 70-80 кг. гўшт қиладиган қорамол берилиши шарт ва ҳоказо.

Тўртинчидан, қишлоқ аҳолиси ичида ароқхўрлик авж олган. Ичмайдиган одам кам — мактаб ўқувчисию ўқитувчиси(маош олган кунлари мактабнинг ўзидаёқ пул йиғиб, «зиёфат» уюштирадилар), маҳалла оқсоқолларию 60-70 ёшли соқол қўйган ва қўймаган боболар-да, ичади.

Қизилкарвонда турмуш даражаси нимага пастлигини энди тушунгандирсиз?..

ҚИШЛОҚДА МАШҲУР ЛАТИФА

Шомат ака Эшмат ва Тошмат акалар билан улфат экан. Бир куни учаласи ичиб ўтиришганида, Шомат ака дебди:

— Бу қишлоқда фақат мен билан Эшмат — хотинимиздан кўркмаймиз.

— Мен-чи, мен ҳам хотинимдан кўркмайман! — дебди Тошмат ака.

— Йўқ, — деб жавоб берибди Шомат ака, — сен бизнинг қаторимизга кўшилолмайсан.

— Нега?

— Негаки сен фақат ичганинга хотинингдан кўркмайсан!..

АЁЛЛАР... ИЧА БОШЛАШДИ

«Ароқ ичганмисиз?» деган саволга камида 95 фоиз эркаклар: «Ҳа», деб жавоб беришлари тайин. Аёллар-чи?

Илгари шаҳар жойларда зиёфатларда аёллар ҳам спиртли ичимлик ичишлари ҳақида эшитардик. Қишлоқда ҳам яккам-дуккам, «Фалончининг хотини ёки қизи... ичармиш», деган гаплар эшитилиб қолар эди. Тўйларда аёлларга мўлжалланган столларга спиртли ичимлик умуман қўйилмас, қўйилгани ҳам очилмасдан қолиб кетганига гувоҳ бўлар эдик.

Бу йил Қизилкарвонда тўйларда аёлларга ҳам ароқ бериладиган бўпти!

Ўн қўшнимизникида тўй бўлди.

Тўй эгасининг синфдошларига алоҳида жой ҳозирланган (ҳозир шунақаси урф бўлган). Барча синфдошлар турмуш ўртоқлари билан тўёна сифатида 10тадан ароқ(?) кўтариб келишган. Синфдошлардан икки нафари ишлаш учун Россияга кетган экан, хотинлари келибди, даврани роса «қизитди»лар.

Улар ҳақида гапирмаган одам қолмади.

Уйга келган меҳмонга чойдан ҳам олдин ароқ таклиф қилинса, кўча-кўйдаги гурунгларнинг асосий мавзуси «фалончи зўр ҳақ берди, ўчибмиз, ундай қибмиз, мундай қибмиз» бўлса, мактаб муаллимлари мактабда ичса, қишлоқ оқсоқоллари тўйларда кўниқ олиб «сомонхонага кетгунича» ичса, маҳалла фаоллари тўйларда ҳаммадан олдин маст бўлиб қолса, буёғи ароқ арзон бўлса, эрлари ичганда хотинлари ичмайдими? Ахир, улар тенг ҳуқуқли-ку!..

Қишлоқдан эзилиб қайтдим. Кўрганларимга кўниколмасдим. Аммо буни ҳамқишлоқларим сезишмади. Ҳаммаси шундай бўлиши керакдек, одатий ҳолга айланган.

Мен кўпроқ болалар ҳақида ўйладим. Газета-журнал ўқимай, китоб ўқимай(дарсликлари ҳам тўлиқ эмас), зиёфатлар ва тўйлар, меҳмондорчиликлардаги қадахлар жаранги остида, олди-қочди сериаллар, шовқин-сурон мусиқалар таъсирида, ҳар байрамда «ўтириш»лар уюштириб улғайишмоқда улар.

Пайшанба куни қишлоқ биқинидаги бозордан ўзларига китоб, дарслик олиб бермаган оталарининг маст бўлиб келишларини, тўйларда ўқитувчиларининг ўлар ҳолда ичиб, стол тагидами, ариқдами, йўл устидами ухлаб қолганларини, ичиб олган йигит-қизларнинг даврани бўшатмай, жазавага тушиб ўйинга тушишларини, кайф қилиб олганларнинг сўқинишларию ножўя қилиқлари, уруш-жанжалларини кўриб, билиб, эшитиб катта бўлишаяпти улар.

Тўйнинг қандай ўтгани унда берилган ароқ билан, тўйга олиб бориладиган тўёна ароқ билан ўлчанадиган, аёллари ҳам ичадиган қишлоқнинг келажаги қандай бўларкан?..

НАФСИНГИЗДАН ҒОЛИБ БЎЛИНГ!

Мавлоно Жалолиддин Румий таъбирича, яратиклар уч турлидир: малаклар, ҳайвонлар ва инсонлар. Малаклар — нуқул ақлдан, ҳайвонлар — фақат шаҳватдан, инсон эса ақл ва шаҳватдан иборат.

«Ақли шаҳватидан устун келган киши малаклардан афзал, шаҳвати ақлидан ғолиб чиққан кимса эса ҳайвондан тубандир»(Ҳадис).

Демак, инсонга нафсидан ғолиб бўлиш учун Ақл берилган. Ундан фойдаланмоқ лозим!

* * *

«Нақлдирки, Ибн Муҳаммад Жаъфари Содик Абу Ҳанифа ҳазратларидан:

— Оқил кимдир? — деб сўради.

Айтди:

— Оқил улдирки, яхшилик билан ёмонликни фарқлай олмай.

Шунда Содик айтди:

— Яхши нарса билан ёмон нарсани ҳайвонлар ҳам ажрата олади. Ҳайвонларни урмоқчи ёки ўт бермоқчи бўлсанг, ўт билан таёкнинг фарқига боради.

Абу Ҳанифа айтди:

— Сизнинг наздингизда оқил ким?

— Оқил икки яхшилик ва икки ёмонлик орасини фарқлай олувчи кишидир. Токи икки яхшиликдан энг яхшироғини танлай олсин ва икки ёмонликдан энг ёмонроғини фарқлай олсин».

**Шайх Фаридиддин Атторнинг
«Тазкират ул-авлиё» китобидан.**

ШОИР ДЕГАНИ АЛКАШ ДЕГАНИМИ?

Ҳамма биладиган, аммо ҳеч ким бу ҳақда ёзмайдиган, ўзаро гурунглардагина тилга олинадиган мавзулар мавжуд. Бугуннинг шоирлари кўп ичиши ҳақидаги гап шундай мавзулардан бири.

Талабалик давримизда бир курсдошимиз бўларди. Шоиртабиат, унча-мунча шеър ёзадиган, анчайин истеъдодли бу дўстимиз кўп ичар, буни шоирлиги билан

изоҳлар эди. Унга кулоқ солсангиз, ҳамма буюк ижодкорлар — алкаш.

Ўзаро суҳбатларда ҳам шоирлар ҳақида сўз очилиб қолса, «Ҳа, улар шоир-да, шунинг учун ичишади, фалончи шоирнинг ичмаса илҳоми келмас эмиш», деб қўйишади.

Газета таҳририятлари жойлашган бино олдидаги ошхонада соатлаб ўтирадиган, бу ерга тез-тез келиб, кайф билан деярли бутун бинога эшиттириб шеър ўқийдиган, ёш ижодкорларга «Оқ йўл»ни яримта эвазига ёзиб берадиган шоирлар бор. Буни ҳаммамиз биламиз, аммо «Шоир-да, шунинг учун кўп ичади», деб қўямиз...

Тўғри, чинакам истеъдодлар жунунваш, сал эрқароқ бўлишади. Бироқ уларни таърифлаётганда «алкаш» сифати қачондан буён қўшиладиган бўлиб қолди?

«Душанба куни жумодилаввал ойининг йигирма учидан сайр қила отландим. Сайр асносида хотиримга еттиким, ҳаммиша тавба дағдағаси хотиримда бор эди, бу номаишуъ амр иртиқобидин алад давом кўнглумда губор эди, дедимким, эй нафс:

Чанд боши маосй мазакаш,

Тавба ҳам бемаза нест би чаш.*

Неча исён била олудалигинг,

Неча ҳирмон ара осудалигинг,

Неча нафсингга бўлурсен тобе,

Неча умрунгни қилурсен зое.

Нияти газв илаким юрубсен,

Ўлмакингни ўзунга кўрубсен,

Кимки ўлмак ўзига жазм этар,

Ушбу ҳолатда билурсенки нетар,

Дур этар жумла маноҳийдин ўзин,

Аритур барча гуноҳидин ўзин,

*Хуш қилиб ўзни бу кечмакликтин,
Тавба қилдим чоғир ичмакликтин.
Олтину нуқра суроҳийю аёқ,
Мажлис олоти тамомин ул чоқ,
Ҳозир айлаб борини синдурдум,
Тарк этиб майни, кўнгул тиндурдум.*

Бу синдурулгон олтун-кумуш суроҳий ва олотни мустаҳиқларга ва дарвешларга улашилди. Ул кишиким, тавбада мувофақат қилиб эди. Асас эди. Соқол қирмоқта ва қўймоқта мувофақат қилиб эди, ул кечаси ва тонгласи беклардин ва ичкилардин ва сипоҳилардин ва гайри сипоҳидин уч юзга яқин киши тавба қилдилар. Ҳозир чоғирларни тўктуруб, Бободўст келтурган чоғирларни буюрдуқким, туз солиб, сирка қилгайлар. Чоғирларни тўккан ерда бир войин қоздурулди. Ният қилдимким, бу войинни тош билан қўпортиб, бу войиннинг ёнида буқайи хайре қилгайлар».

«Бобурнома»дан.

Ҳар бир кишининг теварагидаги одамлар ҳақида ўз фикри бўлади. Инсоннинг бировга баҳо бериши ўзига хос мезонларга асосланади.

Мен «Титаник» филмини қизиқиб томоша қиламан, ҳақиқатан зўр ишланган. Аммо бир жиҳати унинг севимли филмим бўлишига монелик қилади: бош қаҳрамонлар бузукчилик қиладилар...

Худди шунга ўхшаш «Даллас», «Морена Клара», «Скарлетт», «Муҳаббат қаҳваси», «Эсмералда» каби сериаллар ҳам маҳорат билан суратга олинган. Актёрлар санъатига ҳам тан бериш керак. Барча сериалларнинг асосий ғояси — муҳаббат тараннуми. Бироқ уларда тасвирланган баъзи лавҳалар, бизнинг миллатимизга, Шарққа ёт урф-

одатлар, бизда андиша пардаси ортида қоладиган нарсалар тасвири, бўрттирилган сюжетлар, ахлоқсизлик тарғиботи уларга ижобий муносабатда бўлишимга йўл қўймайди.

Севимли актёрим спиртли ичимлик рекламаси ролигида суратга тушар, сеvimли шоирим кўз ўнгимда бирин-кетин шишаларни бўшатар, яқин дўстим, қариндошим, ҳамқишлоғим бўккунича ичар экан, уларга муносабатимни қайтадан кўриб чиқишга ҳаққим бор. Фақат уларга яна бир бор айтар сўзим шу: ичишни ташланса булади!

*«Маърифат»,
2002 йил, 9 октябр*

БОБОМ, ОТАМ ВА МЕН

Найманнинг баҳори қизғалдоқ билан тароватли. Қишлоқнинг ғарби — Элбегидан Омонтўбагача, шимоли — Ашрапдан Будрачгача, шарқи — Тошлоқдан Ниёзтўбагача минглаб гектар дашту далалар қизғалдоқ билан безанади.

Узоқдан қарасангиз, ҳамма жой кип-қизил бўлиб кўринади, фақат қизиллик. Яқин борсангиз, бошқа ўт-ўланлар борлигини ҳам кўрасиз: чирий, қашқайўнғичқа, жинжак, читир, так-так... Ҳар бирининг ўз ўрни, вазифаси бор. Аммо... аммо, ташқаридан, узоқ-узоқлардан, жанубдаги тоғдан қарасангиз, фақат қизғалдоқлар кўзга ташланади — қиру адирларга, дашту далаларга кўрк берган қизғалдоқлар...

БОБОМ

Наймандан Бошқудукқа тўйга борганларга Абдураззоқ полвонниқига кўниқ беришди. Ярим тунгача давом этган гурунгнинг асосий мавзуси эртанги кўпкарида ким кўпроқ солим олиши ҳақида бўлди. Чавандоз полвонлар ва отларнинг имкониятлари тахмину муҳокама қилинди. Нишон, Абрўй, Тожи, Турсун, Абдурасул, Абдурайим, Орол ва Кенжа Найманнинг ори учун майдонга тушадиган Шодиёр полвонга омад тилашди.

Гурунг қизигандан қизиб гаштак гурунглари тусини олди. Шунда Абрўйми, Нишонми, Турсунми, Тожими — кимдир сўради:

— Кенжа, мана, сен — биргадсан, биласан. Айт-чи, шу коммунизм, коммунизм дейди, қачон бўлади ўзи бу коммунизм?

Кенжа биргад бирон беш-олти лаҳза тин олди-да, шипга осилган чироққа қараб, деди:

— Коммунизмма, шу... 80-йилларга бориб бўлса керак...

Бу ўтган асрнинг 50-йилларида бўлган гап.

Мен катта отамни кўрмаганман. (Нишон Аҳмад ўғли 1900 йили туғилиб, 1972 йили вафот этган.) Аммо отамнинг ҳикоялари орқали уни тасаввур қиламан. (Бобом суратга тушмаган, паспорти бўлмаган, спиртли ичимлик тугул, ҳатто лимонад шишасидан сув ҳам ичмаган). Отамнинг айтишича, Нишон бобо хокисор, содда, иймонли инсон бўлган. Бўш вақтларида дўмбираси кўлидан тушмаган. Унинг дўмбира чертиб айтганларидан мана бу тўрт қаторгина отам орқали бизга маълум:

Макон тутган сени одамзод бўлди,

Ютарман дегани бари мот бўлди.

Ўтарсан дунёо, дунёо ўтарсан,

Сенга келиб кимнинг кўнгли шод бўлди?..

Қачон, қаерда туғилиш ва ўлиш инсон иродасидан ташқаридаги ҳодиса. Аммо туғилмоқ ва ўлмоқ орасидаги ҳаёт инсон ихтиёри ила тутилган йўл ва амаллар билан кечади. Ўзбекистон деб аталган Ватанда туғилиб, умр кечирган Нишон бобо ҳаётининг асосий қисмини СССР деб номланмиш сохта асосларга қурилган давлатда яшаб ўтди. Коммунизм бобомлар авлодининг бир орзусига айланган. Юртимизда у каби ўйлаб, орзу қилиб ўтганлар, эҳ-хе, қанча эди?..

Нишон бобонинг етти нафар фарзандидан биттаси ўқиб олий маълумот олган бўлса, ўтгиздан зиёд невараларидан ўн нафари олий ва ўрта махсус таълим олиб, ҳозирги кунда Тошкент, Самарқанд, Ангрен, Жума ва Нуробод шаҳарларида яшаб, меҳнат қилишмоқда. Яна бир нечаси Тошкент ва Самарқанд шаҳрида таҳсил олмоқда. Уларнинг мақсадлари аниқ, ҳаётий ва асосли.

ОТАМ...

1972 йили қишлоғимизга электр токи келгач, отам биринчи бўлиб телевизор сотиб олган экан. Қўни-қўшнилар кечқурунлари уйимизга тўлиб кетарди, деб эслайди онам.

Гапни телевизордан бошлашдан мурод болалик давримдан ҳеч хотирамдан кўтарилмай келаётган бир воқеани эслашдир.

Ҳар гал кечки соат 20дан 30 дақиқа ўтганда «бир»да (Москва канали шундай деб аталарди халқ тилида, Тошкент эса — «икки») «Время» кўрсатуви бошлангач, албатта, отам уни томоша қилар, тушунмасак, қизикмасак-да, биз ҳам қараб ўтирардик. Кўрсатув охирида об-ҳаво маълумоти берилар, навбат Красноярск ўлкасига келганда Красноярск

шаҳридаги Енисей дарёси устига қурилган кўприк тасвири берилар, ҳар гал уни кўриб отам ўзгача бир ҳаяжонга тушарди...

Отам, Маҳмарайим Нишон ўғли 1961—1964 йиллари Красноярск шаҳрида ҳарбий хизматни ўтаган. 1963 йили Шушенскоега, пролетарлар дохийси сургунда бўлган жойга экскурсияга касал бўлиб қолганлиги сабабли сафдошлари билан бирга боролмаганларини эслаб, афсус чекиб кўярди...

Бугун Ўзбекистоннинг ўз ҳарбий қўшинлари бор. Ўзбек йигитлари ўз Ватани сарҳадларини қўриқлаш учун хизмат қилмоқдалар.

Жаҳонга кўз-кўзласа арзийдиган ёшларимиз, фарзандларимиз қалбида ғурур чечакларини ундирадиган жавоҳирларимиз кўп.

Ўзбекистон телевидениеси ҳар куни «Ватан жавоҳирлари», «Ватан манзаралари» лавҳаларини намойиш этади. Бу миллат тафаккуридаги ўзгаришларга, миллий мафқурани шакллантиришга хизмат қилаётгани шубҳасиз.

...ВА МЕН

Қишлоққа бир борганимизда раҳматли отам айтиб қолганди:

— Бир куни ярим кечаси йиғи овозидан уйғониб кетдим. Уканглар нариги уйда футбол кўришаётганди. Қарасам — Элмурод. Биз ётган уйга кириб келиб, ўпкаси тўлиб йиғлаяпти. «Ҳа, нима бўлди», десам, «Ўзбекистон ютқазди», дейди. «Кимга?». «Японияга, тўрту нолга ютқазди». «Ҳа, энди бу ўйинда, бир-да ютқазса, кейинги гал, албатта, ютади», деб овунтирдим.

Бу 1996 йилги гап.

Ўн ёшли боланинг Ватан шаъни учун тўккан кўз ёшлари эди бу. Мурғак қалбда илдиз отган Ватан севгиси изҳори — сўзсиз, сассиз изҳор эди бу...

1991 йилнинг 1 сентябри. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтининг (ҳозирда педагогика университети) ўзбек филологияси факултетига ўқишга кирган 1-курс талабаларини катта залга тўплашди. Факултет декани профессор Низомиддин Маҳмудов ёшларни талаба бўлганликлари ҳамда Ватан Мустақиллиги билан табриклади.

Биз — мактабни энди тугатиб келган 200 нафарга яқин ёшлар Ўзбекистонимиз истиқлолга эришгач, унинг илк бор олий ўқув юртига ўқишга кирган дастлабки талабалари — мустақиллик ниҳоллари эканлигимизни ўша пайтда тўла ҳис қилмаганмиз. Йиллар ўтгани сари истиқлол, Ватан севгиси қалбларимизни тўлдирди.

* * *

Элмурод Дўстмуродов, Аҳмад Норбобоев, Эшпўлат Чоршанбаев, Ўрол Эшқобилов — булар Қизилқарвонда ўзидан ортиб, эл-улуси учун имкониятлари доирасида хизмат қилиб яшаб ўтганлар.

Давир Тўхлиев, Кенжабой Пардаев, Исмоил Абриев... бири профессор, бирови шифокор, доцент, — турли касб эгалари. Уларни боғлаб турувчи жиҳат — Ватан учун ўзидан ортиб хизмат қилиш!..

... Хотира ва кадрлаш куни кишлоғимда эдим. Бобом ва отам қабрларини зиёрат қилдим. Қабристондан қайтар эканман, шу тупроқ, шу қизғалдоқлар, шу Ватан билан бир тану бир жон эканлигимни, бобом ва отам беролмаган нарсани Ватанимга беришим шартлигини, фарзандларимни

ҳам шундай руҳда тарбиялашим лозимлигини юракдан ҳис қилдим.

*«Маърифат»,
2003 йил, 28 май*

БОРЛИГИМИЗ ВА БИРЛИГИМИЗ РАМЗИ

Низомиддин Маҳмудов 1951 йили Фаргона вилоятининг Бувайда туманида туғилган. 1974 йили ТошДУнинг ўзбек филологияси факултетини тугатган. Филология фанлари доктори, профессор. «Ўзбек тилининг назарий грамматикаси», «Ўзимиз ва сўзимиз», «Маърифат манзиллари», «Сўз этикаси» каби миллий тафаккурни ривожлантирувчи, жумладан, тилишуносликка оид бир қанча китоблар муаллифи.

— Тилимизга давлат тили мақоми берилганига ўн йил тўлди. Бу катта муддат. Мақсад нима эдию, қандай натижаларга эришилди?

— Ҳар қандай конун, табиийки, жамиятда юзага келган эҳтиёж ва зарурият туфайли туғилади. Миллий ўзликни англаш ва уни кенг намоиш этишга бўлган бениҳоя кучли интилиш, энг аввало, она тили ва миллий адабиётни айрича муҳаббат билан ардоқлаш, асраб-авайлаш шаклида бўй кўрсатади. Миллий уйғониш деган жуда мураккаб ва мухташам жараённинг ибтидосида миллат тушунчасининг асосини ташкил этадиган она тилига эҳтиром, унинг муҳофазаси учун қайғуриш, мунтазам ривож учун чин маънодаги масъуллик борлиги айтиш ҳақиқатдир.

Ўзбек тили туркий тилларнинг энг йирикларидан бири сифатида Ер юзидаги қадимги тиллардан ҳисобланади.

Унинг бениҳоя бой, рангин ва гўзал ёзма анъаналари бир неча юз йилликлар билан ўлчанади. Бу тилнинг ёзма адабий тил сифатидаги асослари сўз мулкининг султони, улкан мутафаккир Алишер Навоий томонидан XV асрда яратилган. Айни шу тилда битилган беҳисоб бадиий ва ақлий тафаккур дурдоналари бугун жаҳон маданияти ва фани хазинасини беаб турганлиги ҳеч кимга сир эмас. Аммо, таассуф билан айтиш лозимки, ана шундай қадимий анъаналарга соҳиб бўлган беназир бой тил сўнги тарихда, яъни XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, айниқса, XX асрнинг 20-йилларидан буёғига, то 80-йилларнинг охирига қадар, Ўзбекистон ўзининг мустақиллигини эълон қилгунча бўлган даврда рус тилининг қаттиқ таъсири остида қолди. Оқибатда тилимизни «русча-интернационал» сўзлар босиб кетди, тилимиз табиатига зид синтактик курилма ва иборалар юзага келди, сунъий ясалмалар пайдо бўлди. Қадим ўзбек тили бадиий адабиёт тили сифатида Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Абдулла Қаххор, Фафур Ғулом, Максуд Шайхзода, Ҳамид Олимжон, Саид Аҳмад, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Шукур Холмирзаев каби кўплаб нодир сўз дарғалари асарлари тимсолида имкон қадар ривож топиб келган бўлса-да, кундалик ҳаётда у деярли уй-рўзғор тилига айланиб қолган эди. «Совет даври» дейилмиш яқин тарихда ўзбек тилининг қонуний ҳуқуқлари поймол этилди, у ҳар жиҳатдан камситилди, ўзбек тили ва ўзбек халқининг ягона Ватани бўлмиш Ўзбекистонда расмий ишлар ўзбек тилида эмас, балки рус тилида олиб борилди. Шапалоқдек қоғоз ҳам ўша тилда бўлмаса, қилча қувватга эга бўлмади. Булар, албатта, ялпи совет империячилик ғоясининг бир йўналиши бўлган «қип-қизил» тил сиёсатининг мақсади билан боғлиқ натижалардир.

80-йилларнинг охирига келиб, советлар салтанатининг парчаланиши арафасида миллий уйғониш бошланди. Бу деярли барча соҳаларда, энг аввало, тил билан боғлиқ муаммоларга муносабатда кўринди. Ана шу пайтда ўзбек тилининг ўз Ватанида қонуний ҳуқуқларини тиклашдек улуғ мақсад билан ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш ҳақидаги масала чуқур англаган эҳтиёж сифатида кун тартибига чиқди. Шу тариқа бундан ўн йил бурун, 1989 йилнинг 21 октябрида мамлакатимизда «Давлат тили ҳақида» қонуни қабул қилинди. Бу қонун тилимиз ва халқимиз ҳаётида фавқулодда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Таъкидлаш керакки, мазкур қонун ҳали совет империяси бор пайтда, мустақиллигимиздан олдин қабул қилинган эди. Шунинг учун ҳам унда истиқлол талабларига, янги, мустақил давлат шароитларига мос келмайдиган қоидалар, жиддий таҳрирталаб ўринлар мавжуд эди. (Масалан, миллатлараро муомала рус тили эканлиги ҳақидаги қоида, ҳарбий қисмлардаги тил тўғрисидаги изоҳ ва шу кабилар). Ана шу ноқисликларни бартараф этиш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси 1995 йилнинг 21 декабрида янги таҳрирдаги «Давлат тили ҳақида» қонунини қабул қилди. Бу қонунда мустақил мамлакатимизда ўзбек тилини ривожлантириш, бошқа тилларнинг тараққиёти учун ғамхўрлик ва, умуман, давлат тил сиёсатининг асосий йўналишлари аниқ белгилаб берилган.

Давлат тили тўғрисидаги қонунни ҳаётга татбиқ этиш бўйича мамлакатимизда ўтган давр ичида кўп иш қилинди. Республика тил комиссияси бу борадаги ишларнинг боришини доимий назорат қилиб турибди. Республика Атама қўмитаси тилимиздаги атамаларни илмий асосда,

кенг жамоатчилик фикрини инобатга олган ҳолда тартибга солиш учун мунтазам иш олиб бормоқда. Давлат тилида иш юритишга жадал ва тўла ўтишга кўмак берадиган турли амалий қўлланмалар, рисоалар, луғатлар тайёрланиб, кўпминг нусхаларда нашр этилди. Айтиш мумкинки, Қонунда кўзда тутилган асосий мақсад — ўзбек тилининг қонуний ҳуқуқларини тиклашдек улуғ мақсадга эришилди. Ўзбек тили эркин ривож йўлига ва ҳеч бир истисносиз ҳаётимизнинг барча соҳаларида расмий қўлланишга кирди. Тўғри, давлат тилида иш юритиш, уни ўрганиш ва бошқа айрим масалаларда баъзи суствакликлар йўқ эмас. Уларни жадал бартараф этиш учун озод юртимизнинг ҳар бир фуқароси масъул эканлигини ёдда тутмоқ лозим. Зотан, муҳтарам Президентимиз уқтирганларидек, «ўз давлат тилини билиш, уни ўрганиш юксак маънавият, Ватани ва халқига садоқат белгиси»дир.

— *Яна нималар қилиниши керак, деб ўйлайсиз?*

— Албатта, қилиниши лозим бўлган ишлар анча-мунча бор. Уларнинг баъзиларини қуйидагича умумлаштириш мумкин. Шахснинг нутқ маданияти жамият умумий маданиятининг ўзига хос бир узвий қисмидир. Шундай экан, нутқ маданияти масалаларини янада чуқурроқ ўрганиш, ёш авлод нутқи маданиятини ўстириш борасида методик ишларни кучайтириш, тилимизнинг бекиёс ифода имконларини оммабоп тилда кўрсатиб берадиган рисоалар яратиш мақсадга мувофиқ. Ўзбек тилининг мамлакатимиздаги ва хориждаги тарғиби учун хизмат қиладиган, уни ўрганишга турли миллат вакилларида рағбат уйғотадиган китобчалар, турли расмли буклетлар нашр этиш ҳам фойдалидир. Бошланғич синф ўқувчиларининг сўз маънолари билан яқиндан танишишлари учун ёрдам

берадиган ихчам изоҳли луғатлар тузишнинг ҳам вақти етган. Бутун сўз бойлигимизни намоен этадиган катта изоҳли луғатни тузишни ҳам жадаллаштириш тилшуносларнинг долзарб вазифаларидандир.

— *Бугун мактабда ўзбек тилининг ўргатилишидан кўнглингиз тўладими?*

— «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»ни бажариш доирасида она тилини ўқитиш ҳам тубдан ислоҳ қилинди, она тили таълими жиддий янгиланди. Бугунги мустақиллик шароитимиз, мингйиллик миллий анъаналаримиз ва замонавий тараққиёт талабларидан келиб чиққан ҳолда, айти пайтда дунёнинг илғор мамлакатларидаги тил таълимини ташкил этиш тажрибаларига суяниб, тамомила янгиланган она тили таълими механизмлари ишлаб чиқилди. Ўзбек тилини ўқитиш бўйича давлат стандартлари, янги дастурлар, дарсликлар яратилдики, бу муҳим ҳужжатларнинг бош мақсади ёш авлодни миллий ўзлигини тугал англаган, мустақил ижодий фикрлайдиган, ўз фикрларини она тилида раво, лўнда ва гўзал шаклларда ифодалай оладиган баркамол шахслар қилиб тарбиялашдан иборат. Энди тил дарслари фақат грамматик қоидаларни қуруқ ёдлатиш тарзида эмас, балки тирик нутқий қолиплардан грамматик қоидаларнинг моҳиятини идрок этишга бориш тарзида ташкил қилинмоқда. Асосий эътибор болада ижодий нутқ малакасини шакллантиришга қаратилмоқда. Бундай принципнинг жиддий самара бериши дунё тажрибаларида синовдан ўтган.

— *Ўзбек тили ўқитувчиси қандай бўлиши керак?*

— Ўзбек тили ўқитувчиси, энг аввало, маънавий-маърифий жиҳатдан комил бўлиши лозим. Фақат ўзбек тили ва адабиётинигина чуқур билиб қолмасдан, тарих ва замон

муаммоларини мустақил талқин ва таҳлил этиш малакасига эга бўлиши керак. Миллий ва умуминсоний қадриятлар моҳияти ва уларнинг уйғунлигини теран тушуниши билан кенг дунёқарашини намоён қила олиши мақсадга мувофиқ. Равон ва ифодали нутқ эса ўзбек тили ўқитувчиси сиймосининг бош белгиси эканлиги эски ҳақиқат. У ўзининг мафтун этувчи нутқи, мунтазам маданияти, тўқис қиёфаси билан ўқувчиларига ибрат андозаси бўлмоғи шарт. Таълимда кўرғазмали курулга фавқулудда муҳим аҳамият берилади, ўқитувчи эса асосий тирик «кўрғазмали курул»дир...

— *Тилга қизиқишингизга ким ёки нима сабаб бўлган?*

— Болалигимда китоб ўқишни яхши кўрардим. Дадам, раҳматли мулло Мамадали Маҳмуд ўғли, бениҳоя маърифатли киши эдилар. У киши менинг китоб ўқишимдан жуда хузурланар, китобдаги айрим сўзларнинг маъноларини менга завқ билан изоҳлаб берар, менинг ҳам ўзимча изоҳлашларимни ҳафсала билан рағбатлантирар эдилар. Бувайда туманидаги мактаб-интернатда ўқувчилар қалбини сўзона сўзи сеҳри билан забт этган катта бадий дид ва маҳорат соҳиби Мухторжон ака Қосимов деган ўқитувчимиз бўларди. У кишининг ҳар бир дарси — тил дарси ҳам, адабиёт дарси ҳам ўзига хос бир спектаклдай ўтарди. Бу мухтарам устозимизнинг дарсларини интиқиб кутардик. Тилга бўлган интиқилишимнинг шаклланиши, барқарорлашувида ана шу азиз ўқитувчимизнинг заҳматли меҳнатларини, миннатсиз пандларини миннатдор шогирд сифатида ҳамиша эслайман. Ҳозирги кунда Мухторжон ака Бувайда туманидаги Қўнғирот қишлоғида нафақада бўлса-да, сўз оламининг сирларини ўрганишдан чарчамайди. Университетда мени тилдай мураккаб ва муқаддас олам

тадқиқига йўллаган муҳтарам устозим, профессор Миразиз ака Миртожиевни катта ҳурмат билан тилган олишни ҳам бурчим деб биламан. Бу устозларимни бугунги байрам билан астойдил табриклашдан бахтиёрман.

Жон ва танимиз бўлган мустақил Ўзбекистонимиз фуқароларининг барчасини борлигимиз ва бирлигимиз рамзи бўлмиш «Давлат тили ҳақида» муборак Қонунининг ўн йиллиги билан табриклайман.

**«Маърифат»,
1999 йил, 20 октябр**

ТИЛ ЎРГАНИШГА, АВВАЛО, ХОҲИШ КЕРАК

Аббос ИРИСҚУЛОВ — Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети қуйи инглиз филологияси факултети декани, ЎзДЖТУ қошидаги Тил маркази директори, Республика инглиз тили ўқитувчилари ассоциацияси президенти, таниқли таржимон, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси. У билан суҳбатимиз сизни қизиқтирган саволларга жавоб беради, деб ўйлаймиз.

— **Биринчи муаллимингиз ким эди?**

— Ўзи мен иккита мактабда ўқиганман, десам ҳам бўлади. Бири — Глиэр номидаги 11 йиллик махсус мусиқа мактаби, яна бири — Тошкент шаҳридаги 8-ўрта умумтаълим мактаби. Ярим кун умумтаълим мактабида, ярим кун мусиқа мактабида таҳсил олганман.

Мактаб тўғрисида гапирадиган бўлсам, асосан, иккита ўқитувчини ўзимнинг устозларим деб биламан —

пианинодан дарс берган Анна Ивановна ҳамда рубобдан дарс берган Катерина Петросян.

... Муסיқа мактабини тугатганимиздан сўнг мен билан бирга битирган 10 нафар боланинг ҳаммаси консерваторияга ўқишга кирди, мен эса чет тиллари институтига кирганман. Чунки чет тилларига қизиқиш менда мактабда ўқиб юрган пайтимда туғилган эди.

Институтда Мирза Қосимов, Жамолиддин Бўронов каби устозларнинг инглиз тилини яхшилаб ўрганишимда хизматлари сингган.

Омадим бор экан, инглиз тилини яхшилаб ўргандим ва институтни тугатишим билан мени Ҳиндистонга ишга юборишди...

— *Муסיқа билан тил ўрганиш ўртасида боғлиқлик борми?*

— Адабиёт, шеърият билан муסיқа орасида боғлиқлик кўраман.

1968 йили Ўзбекистонда Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг биринчи конференцияси бўлди. Шунда таржимонлар рўйхатини кўришганда, ўша рўйхатда ўзбек бўлмаган. Рўйхат қайтариб юборилган, кейинчалик рўйхатга 2-3 нафар ўзбек таржимонини ҳам киритганлар. Шулар орасида мен ҳам бор эдим. Биринчи курсни битириб оқ таржимонлик қилганман.

Саволингизни инглиз тили билан боғлаётганимнинг сабаби шуки, чет тилини ўрганаман, таржимон бўламан, деган одамнинг биринчи навбатда қулоғи зўр бўлиши керак. Кимнинг қулоғи яхши эшитса, муסיқани ҳам илиб олиши осон, иккинчидан, чет тилидаги ҳамма оҳанг, талаффузларни илғаб олишга ҳам қулай. Институтда инглиз

тилини яхши ўрганишимга асосий сабаблардан бири мусиқа мактабида ўқиганим бўлди.

— *Тил ўрганиш одамни ўзгартирадими?*

— Қанча тил билсанг, дунёни шунча биласан, дейишади. Замонавий тилшунослик ҳам шунақа. Умуман, чет тилини ўрганган кишининг дунёкараши бошқача бўлади. Тил ўрганиш атроф-муҳитда бўлаётган воқеа-ҳодисаларни тўғри англашга ҳам ёрдам беради. Инсонлар билан мулоқотда уларни яхши тушунишга кўмаклашади.

— *Адабиётчи тилшунос, тилчи адабиётшунос бўлиши лозим. Сиз бир қанча асарларни чет тилига таржима қилгансиз. Нега таржима учун айнан ушбу китобларни танлагансиз?*

— Таржима қилганларим 10тача китоб бўлди. Барчаси ЮНЕСКО ҳомийлигида 11 йиллик мустақиллик одимлари, Ўзбекистон тарихи, қадриятлари, анъаналари, археология, этнография, санъат, тараққиёт босқичлари, иқтисоди, саноати, умуман, мамлакатимиз ҳаёти ҳақида ҳикоя қилувчи китоблар. Қониқиш билан ўгирдим. Тарихимизнинг очилмаган саҳифалари, мустақиллик туфайли айтиш мумкин бўлган гаплар, фикрлар акс этган бу китоблардан жуда кўп билмаган нарсаларимни билиб олдим.

— *Республика инглиз тили ўқитувчилари ассоциацияси фаолияти ҳақида сўзлаб берсангиз...*

— 1996 йили республикамизда, Марказий Осиё республикалари ичида илк бор, инглиз тили ўқитувчилари ассоциацияси ташкил қилинди. Ассоциациянинг биринчи президенти Жамила Ғуломова эди. Ҳозиргача, афсуски, бошқа тиллар ўқитувчилари ассоциациялари тузилгани йўқ. Шарқ тиллари, немис, француз, умуман, чет тилларини яхши ўрганиш, ўргатиш учун шундай ассоциациялар

бўлиши зарур. Сабаби, илгари чет тилларининг, асосан, грамматикаси ўргатилар, талабаларнинг оғзаки нутқларини ривожлантиришга ҳеч ким аҳамият бермас эди, чунки бу керак ҳам эмасди. У пайти тилни ўргансангиз нима қилардингиз? Чет элликлар билан гаплашишга қўйишмаса, четга чиқаришмаса, шу сабабли танланган метод ҳам шунга боғлиқ эди — мактабда дарс бериш учунгина мутахассислар тайёрланарди. Ҳозирги кунда, чет тили, жумладан, инглиз тилига ёндашиш умуман ўзгарди. Бугун бирон чет тили ва компютерни билмасангиз, кадрлар орасида рақобатга бардош бера олишингизни тасаввур қилиш қийин. Бу энди биз — ўқитувчилар, жумладан, ҳар йили минг нафар атрофида чет тиллари мутахассислари етиштириб берадиган ушбу соҳанинг етакчи олий ўқув юрти — Жаҳон тиллари университети олдида катта масъулият юклайди. Бугун бутун дунёда, жаҳон амалиётида синовдан ўтган интерактив, коммуникатив жадал метод, деган гап бор. Шунини қўллаш бугунги куннинг долзарб вазифаси. Президентимиз чиқишларида, Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида ҳам бу борада бир қанча муҳим, аҳамиятли фикрлар билдирилган. Шулардан бири — ўзбек тилига асосланиб чет тилини ўргатиш масаласи; интерактив методларни қўллаш, адабиётларни яратиш. Бу борада ЎзДЖТУ етакчи бўлиши шарт эди ва шундай ҳам бўлмоқда. Ассоциациямизга юклатилган асосий вазифалардан бири — хорижий мамлакатлардаги университетлар, худди шундай ассоциациялар билан алоқаларни йўлга қўйиш. Улардаги янгиликлар — интерактив, коммуникатив методларни ўзлаштириб, тарғиб ва татбиқ қилиш. Ҳар жума куни Тошкент шаҳри инглиз тили ўқитувчилари учун семинар ўтказаямиз. Унда хорижий мутахассислар иштирок

етишади. Саккизта вилоятда ассоциациянинг бўлимлари фаолият юритиб, муаллимларимизга методик ёрдам кўрсатмоқда.

Республика инглиз тили ўқитувчиларининг танловини ўтказмоқдамиз. Буларнинг бари — Республика инглиз тили ўқитувчилари ассоциацияси фаолиятининг етакчи йўналишлари.

— Кўплаб чет давлатларда бўлгансиз. Қандай жиҳатлари эсингизда қолган?

— Боя айтиб ўтдим, институтни битиришим билан Ўзбекистондан биринчи бўлиб хорижга ишга жўнатилганман. Бунгача барча таржимонлар Москва, Ленинграддан жалб қилинарди. Мени Ҳиндистонга — Мадорас шахрига юборишди. У ерда бир неча йил таржимонлик қилдим. Биламизки, у ерга Бобурнинг қадами теккан. Агар Шимолий Ҳиндистон тўйларини кўрсангиз, Ўзбекистонда бўладиган никоҳ тўйларининг худди ўзи. Удумлар, ўйин-кулгулари бизникига ўхшаш. Ўша мен борган пайтдаям шунақа эди, мана яқинда, 4-5 йил бўлиб қолди, Деҳлига борганимда яна шу манзаранинг гувоҳи бўлдим.

Шимолий Ҳиндистонда боғлар кўп. Полиз экинларини ҳам экишади. Эшитдимки, ушбу боғлардаги олма, анорларни у ерга Бобур олиб борган экан. Буни ўша ёқда эшитган эдим. Бу ердаям эшитдим, ростдан ҳам шунақа экан. Булар бари қизиқ-да. Бир эр-хотин инглизлар бор. Бобурнинг Ҳиндистонни қандай забт этгани ҳақида ёзишиб, боя мен айтиб ўтган жиҳатларини ҳам ёритишган. Мен шуни таржима қилганман. «Ўшлик» журналида 1988 йили чикқан. Ҳаммасини таржима қилган эдим, лекин совет ҳукуматида

тўғри келмайдиган жойларини кесиб-кесиб, 2 бетми, 3 бетми килиб босишган.

— ***Тилни ўрганишнинг энг мақбул йўли қандай?***

— Биринчи навбатда хоҳиш бўлиши керак. Иккинчидан, ўргатувчи, яъни ўқитувчи яхши бўлиши лозим. Хоҳиш бўлса, ўқитувчи бўлса — ўрганиш осон. Марказимизда 3 ойлик, 5 ойлик, 10 ойлик тил ўрганиш курсларимиз бор. Баъзида тил ўрганувчилар 3 ойда чет тилида яхши гапирадиган бўлиб чиқиб кетади. Марказимизни ҳар йили 1300-1400 киши битириб чиқади. Баъзиларини 10 ой ўқитамиз, чет тилида гапиролмасдан, яъни яхши ўрганолмасдан чиқиб кетишади. Ваҳоланки, бизда тил ўрганишга барча шароитлар бор. Аудио ва видео аппаратларимиз, материалларимиз етарли. Лекин гапиролмай чиқиб кетадиганлар мажбуран келишадими, билмадим. Курсларимиз энг арзон. Ҳафтасига 16 соат. 4 марта 4 соатдан келишади. Тахминан университетдек. У ерда қанча ўргатишса, бизда ҳам шу билимни беришади.

Тил ўрганувчига айтар сўзим: тил ўрганмоқчи бўлсанг, аввало хоҳишинг бўлсин. Кейин яхши бир устоз топ.

— ***Сўз мулкида саёҳат қилаётган бир мутахассис сифатида бугунги ОАВдаги сўз сарфи ҳақида қандай фикрдасиз?***

— Саволингиз қизиқ. Ўйлантирадиган савол-да. Газета-журналларни ўқисангиз, чет тиллардан ўзлашган сўз ва иборалар кўп ишлатилади. Бу, менинча, бугунги халқ тилига яқин. Энди, баъзи газета-журналлар бор, эсингизда борми, 4-5 йил олдин туппа-тузук «факултет» деган сўзимизни «куллиёт» деб қўллашди. «Республика»ни «жумхурият» дейишди. Лекин бу сингмади бизларга.

Тилнинг ривожланиши сиз билан менинг ихтиёримизда эмас. Биз орфографиясини бошқаришимиз мумкин.

Мен иккитагина мисол келтирдим. Лекин бундай сўзлар кўп. Бу сўзлар устида улар жуда кўп ишлашди. Менингча, тилнинг ўзига кулоқ бериш керак. Тилнинг ривожланишига имкон беришимиз лозим. Чунки тил ҳеч қандай буйруққа бўйсунмайди.

— ***Тил ўргатувчи факултетларга талабаларни тест орқали қабул қилиш ўзини оқлайдими?***

— Хорижий тилларни ўқитиш учун институтларга ҳамма жойда тест орқали талаба қабул қилинмоқда. Бунинг яхши томонлари кўп. Аввалги имтиҳондан ўтиб ўқишга кирадиган талаба билан бугун тест орқали кирадиган талаба орасида фарқ бор. Бу ижобий. Мен буни қўллаб-қуватлайман. Лекин, шу билан бирга баъзи хорижий тил билан боғлиқ жойларда тест билан бирга, абитуриентларнинг оғзаки нутқини имтиҳон қилиш керакми, дейман. Баъзан нутқи ривожланмаган талабалар учрайди. Улар мактабларда дарс беришолмайди. Тилни билади, тестдан ўтади, лекин оғзаки нутқда қийналишади. Яхшиям, буларнинг баъзилари таржимон бўлиб кетишади. Чет тили мусиқага ўхшайди. Мусиқада кўшимча имконият беришади, лекин тил ўрганувчиларга шу имконият берилмаган. Айтмоқчиманки, консерваторияга кираётган талабаларга ўхшаб университетларга кираётган талабалардан ҳам кўшимча имтиҳон олинса. Яъни оғзаки нутқлари синаб кўрилса, ёмон бўлмасди.

Америка, Европа давлатларида мактабни битираётганда топшириладиган имтиҳон шу даражада қаттиқ назоратга олинадики, битириб бўлгандан кейин у ҳеч қаерга бориб, биздагига ўхшаб саратонда, иссиқда 5-6 соатлаб имтиҳон

топширмайди. Ҳамма имтиҳонни мактабда топширади. Кейин ҳужжатларни исталган олий ўқув юртига жўнатишади, у ердан, сени қабул қилдик ёки қабул қилмадик, деган жавоб келади.

Бизда ҳам шунақа бўлса, яхши бўларди. Яъни мактаб битириш имтиҳонлари олий ўқув юртларига кириш имтиҳонлари вазифасини ҳам бажаради.

— *Борди-ю, ўша мактабда имтиҳон топширган боланинг бали етмай, уни хоҳлаган университети қабул қилмасачи?*

— Битта мисол айтай. Америкада 600дан ортиқ балл олган одам Американинг хоҳлаган университетига ўқишга кириши мумкин. Масалан, Ҳарвард университети 600дан зиёд балл олган ҳар қандай абитуриентни ўқишга қабул қилади. Бошқа яна 4-5 университет бор, улар ҳам шундай. Яъни уларда 600 балл олиш биздаги «5» баҳога тенг. Ундан пастлари қабул қилинмайди. 550 балл — биздаги «4» баҳога тенг келади. 150—200 балл олганлари эса касб-ҳунар ўргатадиган ўрта махсус ўқув юртларига кириши мумкин.

— *Сўхбатимиз сўнгида муаллимларга тилақларингиз...*

— Аввало, айтиб ўтмоқчиманки, «Маърифат» газетаси менга жуда маъқул газета. Республикамизда кечаётган маърифий ва маданий жараёнларни яхши ёритиб боради. Халқ ичида бўлаётган воқеа-ҳодисаларни очик ёзиб бораётган газета. Унинг муштарийлари эса азиз муаллимлар. Муаллим миллатнинг юзи, дейдилар. Ана шу миллатимизнинг юзига ҳеч қачон доғ тушмасин.

*«Маърифат»,
2003 йил, 17 май*

ОИЛА — МИЛЛАТ ҚЎРҒОНИ ҲАЛ ҚИЛУВЧИ БЎҒИН

«Оммавий маданият», «ахборот урушлари», «маданий гегемония», «маданий империализм», «маданий глобаллашув» каби тушунчаларни эшитар ёки шу ҳақда ўқир эканман, энг аввало, хаёлимга ОИЛА келади.

Оила — миллий ўзига хосликни, қадриятлар, энг яхши анъаналарни жамлаган миллий маданиятни, бир сўз билан айтганда, миллат қиёфасини асраб қолувчи қўрғондир. Юқорида эслатилган ҳаракатлар, гегемонликка интилаётган давлатлардаги муайян кучлар томонидан амалга оширилаётган мафкуравий тазйиқ, маданий хуружлар эса айнан оила тушунчасини пароканда қилишга қаратилган. Шунинг учун ҳам Президент Ислом Каримов ҳар гал ёш авлодни турли таҳдид ва тазйиқлардан, маданий ва маънавий хуружлардан асраш ҳақида гапирар экан, бунда, энг аввало, оилага эътиборни кучайтириш зарурлигини таъкидлайди. Юртбошимиз Конституциямиз қабул қилинганининг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги «Ўзбекистон Конституцияси — биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир» деб номланган маърузасида ҳам янги 2010 йилни «Баркамол авлод йили» деб эълон қилиб, шу муносабат билан қабул қилинадиган махсус давлат дастурининг асосий йўналишлари ҳақида сўз юритар экан, жумладан, шундай деди: «Соғлом ва баркамол авлодни тарбиялашда жамиятимизнинг энг муҳим, мен айтган бўлардимки, ҳал қилувчи бўғини бўлмиш оилага

алоҳида эътибор бериш ва уни ҳар томонлама асраб-авайлаш тадбирларини бўлажак дастурнинг узвий қисми сифатида кўришимиз зарур.

Халқимизда «Куш уясида кўрганини қилади», деган ибора бежиз айтилмаган, бунда чуқур маъно-мазмун бор.

Ўғил-қизларимизни эл-юртимизга муносиб фарзанд, эртага Ватанимизнинг ҳақиқий фуқароси бўладиган инсонлар этиб тарбиялаш аввало оила бағрида, оиланинг соғлом иқлими, ота-онанинг бир-бирига меҳри ва ҳурмати шароитида чуқур илдиз отишини, ўйлайманки, ҳаммамиз яхши англаймиз.

Бундан хулоса шуки, соғлом ва мустаҳкам оила, биринчи навбатда, янги қурилаётган ёш оилалар масаласини давлатимиз ва жамиятимиз, маҳаллаларимизнинг доимий эътиборида турадиган устувор вазифа, деб билишимиз даркор.

Маълумки, бугунги кунда фарзандларимизнинг маънавий оламини юксалтириш, уларни миллий ва умуминсоний кадриятлар руҳида тарбиялаш масаласи биз учун энг долзарб вазифа бўлиб қолмоқда.

Айниқса, ҳозирги мураккаб ва таҳликали замонда миллий ўзлигимиз, азалий кадриятларимизга ёт ва бегона бўлган турли хил хуружлар, ёшларимизнинг онги ва қалбини эгаллашга қаратилган ғаразли интилишлар тобора кучайиб бораётгани барчамизни янада ҳушёр ва огоҳ бўлишга даъват этиши табиийдир».

КАЛАМУШСIZ МАТАЛЛАР

Оила ҳақида сўз борар экан, барчамизнинг ёдимизга дастлаб болалигимиз, ота ва онамизнинг тутуми, бизни қандай тарбия этгани тушади.

Раҳматли отам биз, фарзандларига айтиб берадиган маталларнинг қаҳрамонлари асосан от, бўри, ит, куён каби жонзотлар, бедана, мусича каби қушлар бўлар эди. Бирон марта сичқон, каламуш, илон сингари зараркунандаларни қаҳрамон қилиб матал айтганини эслолмайман.

Бугуннинг болалари кўраётган мултфилмларнинг қаҳрамонлари эса, сичқон, каламуш ҳамда номи йўқ, Ғарб мултипликаторлари томонидан ўйлаб чиқарилган хаёлий, кўрқинчли махлуқлар — «Стюарт Литтл», «Микки Маус», «Сичқонча Пирес», «Шрек», «Бэтман» ва ҳоказолар.

Оилавий экранимизни эгаллаб олган хориж сериалларининг бош қаҳрамонлари орасида валади зино бўлмагани деярли йўқ...

Энди ўйлаб кўрсам, олти ака-укадан тўрт нафаримизнинг жамиятнинг «кўзи» ва «сўзи» бўлган кадр — журналист бўлишимизда отамнинг маталлари катта рол ўйнаган экан.

КЛАССИК АШУЛАЛАРИМИЗ — МЕН ТАНЛАГАН МАФКУРАВИЙ ИММУНИТЕТ

Кўча-кўйда ярим-яланғоч, тирноқларини ўстириб юрган қизларни кўрсам, бекорчиликдан зерикиб, гиёҳвандлик, ахлоқсизлик, фаҳш домига тушиб қолган йигит-қизлар ҳақида эшитсам, «Шуларнинг ҳам оиласи, ота-она, ака-укаси бормикан, оилаларида муҳит қандай экан?», деб ўйлаб қоламан.

Интернетдаги ўшак(ғийбат)лар, мобил телефонларда тарқаб кетаётган турли беҳаё лавҳалар, сериаллару мулт-

филмларда зимдан тарқатиладиган ёт ғояларга қарши иммунитетни, энг аввало, оилада шакллантиришимиз зарур. Зеро, Президентимиз «Юксак маънавият — энгилмас куч» асарида таъкидлаганидек: «Кўпйиллик илмий кузатиш ва тадқиқотлар шуни кўрсатадики, инсон ўз умри давомида оладиган барча информациянинг 70 фоизини 5 ёшгача бўлган даврида олар экан.

Боланинг онги, асосан, 5—7 ёшда шаклланишини инобатга оладиган бўлсак, айнан ана шу даврда унинг қалбида оиладаги муҳит таъсирида маънавиятнинг илк кураклари намоён бўла бошлайди».

Фарзандларимизнинг кенжаси бир ойлик бўлди. Ака-опалари эса икки ярим, беш ярим ва саккиз ёшда. Дам олиш кунлари, одатда, уйда бўлсам, уларга мултфилм кўришга рухсат бермайман. Бунинг ўрнига «Олтин мерос» туркумидаги юздан ортиқ классик ашулаларимиз ёзилган дискни ёки Отажон Худойшукуров, Дилнура Қодиржонова, Ўктам Аҳмедов кўшиқлари ёзилган дискни кўйиб кўяман. Майли, улар менга кўшилиб диққат билан эшитишга ҳали сабрлари етмас, аммо муҳими, кулоқларига сингапти-ку, дейман...

Бу менинг хонадонимга хоҳласам-хоҳламасам-да, кириб келадиган «маданий» ва маънавий хуружларга қарши фарзандларим онги ва қалбида миллий мафкуравий иммунитетни шакллантиришга қаратилган уринишимдир.

Глобаллашув — мураккаб жараён. У, аввало, ахборотларнинг хилма-хиллиги билан характерланади. Аммо кўп нарсани эмас, керагини билган доно деганларидек, фарзандларимизни баркамол авлод этиб тарбиялаш учун уларни нафақат оқ ва қорани, яхши ва ёмонни ажратишга эмас, балки бир ривоятда

таъкидланганидек, икки яхшиликнинг энг яхшисини, икки ёмонликнинг ёмонроғини фарқлай олишга ҳам ўргатишимиз шарт. Шунда улар ҳар биримиз орзу қиладиган етук шахслар бўлиб вояга етишлари шубҳасиз.

*«Ишонч»,
2009 йил, 15 декабр*

«КИМКИ КЎП ИШЛАР ҚИЛИБДИ, ДЕМАК, ВАҚТДАН ТЎҒРИ ФОЙДАЛАНИБДИ...»

География фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, Халқаро Айтматов академиясининг академиги, топонимист, журналист, таржимон Суюн Қораев 20га яқин китоблар, 300дан ортиқ илмий-публицистик мақолалар муаллифидир. Бир неча китобни, жумладан, Ч.Айтматовнинг «Касандра тамғаси» романини («Охир замон нишонлари» номи билан) русчадан ўзбек тилига таржима қилган.

— Инсон ўзи суйган, ардоқлаган нарсасидан узоқлашгани сайин унга янада меҳри ортар, вақт ўтгани сари уни қўмсар экан. Болалик ана шундай ардоқли давр. Ўша безубор даврингизнинг энг унутилмас хотираларини ёдга олсангиз...

— Мен мактабга ўтган асрнинг 30-йиллари бошларида бора бошлаганман, лекин қайси йили эканлигини эслай олмайман, чунки ўша пайтлари бир синфда ёшлари турлича бўлган болалар ўқирдилар. Чамаси, 30 хўжалик яшайдиган қишлоқдан жамланган 4та бошланғич синфда ўқувчилар бир синфда 2-3 йил ҳам ўқитиларди. Орамизда 13-14 ёшлардаги катта болалар ҳам бор эди. Мен, «дўппи тепти»,

чиллак, ошиқ, сигир жунидан юмалоқланган тўп ўйинларида кўпинча ютқазиб кўярдим. Ўзим билан тенг, ҳатто бир-икки ёш кичик болалардан ҳам калтак ер эдим. Мендан икки ёш катта бўлган Холмўмин акамга бу ҳақда нима учундир ғинг демасдим. Одам боласи ҳам кучни ҳурмат қилар экан...

Инсон ҳайвондан фарқли ўлароқ, жисмоний куч олдидагина эмас, ақл-заковат, билим қаршисида ҳам бош эгади. Бошланғич синфларда яхши ўқидим шекилли, деворий газетада мени аълочи деб мақтай бошладилар. Бир марта «Ўғлинг бўлса, Суюнбойдай бўлсин, қизинг бўлса, Улманойдай бўлсин!» деган мақола ёзилгани эсимда. Улман деган мендан бир ёш кичик қиз ҳам аълочи эди-да...

1942 йили отамдан араб ёзувини ўрганиб олгач, «Зайнул араб», «Бобо Равшан» дostonларини, Машрабнинг айрим шеърларини рус ёзувига ўгирганим туфайли ҳамда саводли кишилар бўлмаганидан 1943 йил 10 сентябрдан Зомин туманидаги Тамтум қишлоғида бошланғич синфлар ўқитувчиси бўлиб ишлай бошладим. Шундан кейин кўплар менга «Мулла Суюн» деб мурожаат қиладиган бўлди.

Ўша пайтлари аёллар кундузи, эркак кишилар кечкурунлари лампа чироқ ёруғида таълим олардилар. Бундай «ўқувчилар» орасида ёшлари 40—50га бориб қолган кишилар ҳам бўларди. Бизнинг қишлоқдан биронта ҳам муаллим чиқмагани боис, ўқитувчилар узоқ қишлоқлардан келиб ишлашарди.

Эркаклар ҳисоб—арифметикага «жон» деб қулоқ осишар, кўшув-олув, айниқса, кўпайтирув-бўлув(таксим)ни яхшилаб тушуниб олишга ҳаракат қилардилар. Муаллим уйига кетиб қолган бўлса ёки ишга кела олмай қолса, тўрт амалдан «сабоқ» бериш учун мени чақириб келишарди. Мен билганимча «дарс» берар, ўқувчиларни доскага чиқариб,

мисоллар бажартирардим. Ёшлари элликларни қоралаб қолган Мулла Аноркул бобомиз, айниқса, аълочи эди. Оёқлари оқсоқ бўлишига қарамасдан ҳамманинг олдида доскага чиқиб, масалан, «беш карра беш – йигирма беш, иккиси дилда» деб, беш-олти хонали сонларни кўпайтириш ёки тақсимлаш бўйича мисолларни яхши ечиб берар ва катта кашфиёт қилгандай мамнун бўларди.

1940-йилари Қорамозор қишлоғида тўлиқсиз ўрта мактаб очилиб, 4-синфни битирган тамтумликлар шу мактабга қатнайдиغان бўлдилар. 1941 йили уруш бошландию, мактабнинг кути учди. «Ёнғинда хўл-куруқ бирдай ёнади», дегандай ўқувчилардан ҳам қанчаси ҳарбийга кетди. Лекин ўқиш тўхтамади. Айниқса, қишда оч қорин, юпун кийим, йиртиқ пойафзал билан ўқишга қатнаш осон эмас эди. Шунинг учун қор қалин кунлари болалар мактабга бормай қўярдилар. Аммо фронтдан қўли ярадор бўлиб қайтиб келган Жаббор аками ёки бошқа биронтаси ҳасса билан етиб келиб, болаларни яна зўрлаб ҳайдаб кетар эди.

Шу орада мени бошланғич синф ўқитувчиси ва филиал мудирини қилиб тайинладилар. 3-4-синфларга дарс берардим. Қўшни Қорамозор қишлоғидан қатнаб ишлайдиган Ойтош опа эса 1-2-синф ўқувчиларини ўқитарди. Бу орада мен Жиззах педагогика билим юртида сиртдан ўқишни давом эттирдим. Мактабда иккитагина синфхона бўларди. Китоб етишмайди, бутун синфда 3-4 дарслик бўларди, холос. Дафтар ўрнига билинар-билинимас чизик тортилган кулранг варақлар тўплами улашар эдик. На бирон методик қўлланма, на бирон дастур, ҳатто соат деган нарсанинг ўзи йўқ. Она тили билан арифметикадан бошқа предмет бўлган эмас.

— *Устозларингиз номини тилга олдингиз. Аммо ўзингиз ҳам устозликни, бу касбни жуда эрта бошлаган экансиз. Илк шогирдларингиз ҳақида ҳам сўзлаб беринг.*

— Мен ўқитган болалардан яхшигина ўқитувчилар чиқди. Шафоат Нурманов Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти(ҳозирги университет)нинг география факультетини битириб, 40 йилга яқин ўқитувчи, мактаб директори бўлиб ишлаб, меҳнат роҳатини кўраётир. Ҳазратқул Очилов кўп йиллар биология-кимё ўқитувчиси, ўқув бўлими бошлиғи бўлиб ишлади. Синдор Абдураимов узоқ йиллар педагогик қилиб, нафақага чиқди.

Биринчи ўқитувчимиз Дўсанов деган полвон киши эди. Дастлабки сабоқдаёқ болаларнинг энг кичкинаси бўлганим учун муаллим мени олдинги каторга ўтқизиб қўйди. Уй вазибаларини 1-синфданок яхши бажарар эдим шекилли, отам мени мактаб кўярди. Лекин чизик бор демасдан дафтарга қинғир-қийшиқ ёзиб ташлайверар эдим. Ўша муаллим икки йил ҳам ишламасдан қишлоғига кетиб қолди. (Кейинроқ урушда ҳалок бўлган экан.) Сўнгра Шукуров, Қосимов деган муаллимлар қўлида ўқидик. Дафтар, қалам, китобларни бепул беришар эди. Сиёҳдонни нима учундир чингил дер эдик (русча *чернильница* — *чернила* сўзини бузиб шундай аташса керак). Лекин отам сиёҳдонни довод дер эди ва отнинг қилиними куйдириб, яна нималар қўшиб коп-қора сиёҳ ясарди. Тушга ўхшаган бундай сиёҳ сув тегса ҳам ёйилиб, ўчиб кетмас эди.

1947 йили туман маркази – Зоминдаги 1-ўрта мактабда битирув имтиҳонлари топшираётганимизда мактаб ҳовлисида талай одам тўпланиб, «Давлат имтиҳони қандай бўлар экан?» деб томоша қилишган. Ҳозир докторлик диссертацияси ёклаш ҳам оддий ҳол. Ўша йили Зомин

тумани тарихида биринчи бор 11 киши ўрта маълумотли бўлишганди.

Мен 7-синфгача қирғизча, кейин ўзбекча, 1947 йилдан Ўрта Осиё давлат университети(ҳозирги ЎЗМУ)да асосан русча ўқидим. Чунки ўша пайтлари бу университетда, айниқса, бизнинг география факультетимизда сиёсий иқтисод, педагогика каби 3-4 предметдан ташқари барча фанлар бўйича маърузалар русча ўқилар, домлаларнинг кўпчилиги руслар эди, ҳатто ўзбеклар ҳам рус тилида дарс берарди.

— *Матбуотга, умуман ижодга кириб келишингиз қандай бўлган? Бу соҳадаги устозларингиз кимлар?*

— 4-курсга борганда газеталарга мақолалар ёза бошладим. 1951 йил охирида «Ўқитувчилар газетаси»га адабий ходимликка қабул қилингандим. Ўша йилдан бошлаб «Фан ҳақида суҳбатлар» мавзусида тўрт саҳифалик бир неча варақам босилиб чиқди. Бунда «Ўздавнашр»нинг директори Усмон Муҳаммедовнинг хизмати катта бўлди. Шундан кейин мактаб дарсликларининг таҳрири ва таржимаси билан қизиқа бошладим. География факультетининг декани Нўъмон Долимов студентларга ўта меҳрибон устоз эди. Менинг ишларимдан хабар топиб, «Ўқувпедавнашр»(ҳозирги «Ўқитувчи» нашриёти)га бориб танишларидан менга иш бериб, синаб кўришларини илтимос қилган. Шундан сўнг 7- ва 8-синфлар учун чиқарилган география, 9-синфнинг «Чет эллар иқтисодий географияси» дарсликларининг русча ва ўзбекча нусхаларини текшириб кўришга бердилар. Учала китобнинг ҳам русча ва ўзбекчасини қўлимдан келганича солиштириб чиқдим. Анча хатолар топган бўлдим. Домла Долимов бу хизматларим учун нашриётдан чой пули ҳам олиб берди.

Шу тариқа, 1952 йили университетда тақсимот вақтида ўша нашриётга редакторликка тавсия этилдим. Мана, ярим асрдан кўпроқ вақтдан буён ёзув-чизув, таҳрир ва таржима билан шуғулланаман.

— Сиз илк бор ўқитувчилик қилган пайтларингизда ўқувчилар орасида хуснихат масаласи анчайин паст даражада бўлганлигини айтиб ўтдингиз. Унинг ҳозирги аҳволи қай даражада деб ўйлайсиз? Ёзув – кишининг юзи, дейишади...

— Қўлига бир марта бўлсин қалам ушламаган киши бўлмаса керак. Ҳар қандай касб эгаси ҳам ниманидир озми-кўпми ёзиб-чизади. Лекин ҳар кимнинг хати ҳар хил. Кўпчилик одамларнинг хати кўнгилдагидай эмас. Нега шундай? Ақлий меҳнат вакиллари ёзувининг ажи-бужи бўлиши, айниқса, ачинарли. Ёмон хат ёзган одам сифатсиз маҳсулот чиқаргандай гап. Бу ҳафсаласизлик, бошқаларни ҳурмат қилмаслик, масъулият сезмаслик, ҳатто саводсизлик оқибатидир. Лекин чиройли бўлмаса ҳам элементлари жой-жойида бўлган хатни хунук деб бўлмайди. Кўплар наридан бери чизғилабгина қўя қолишади. Аммо хат, ҳатто шахсий хат ҳам ижтимоий ҳодиса, хужжат-ку! Ёзилган ҳар қандай матн бошқаларнинг ўқий олиши учун ёзилади-ку!

Хати ёмон одамларнинг кўпчилиги чаласавод бўлади. Чиройли ёза олган кишининг фикри ҳам чиройли бўлишини назардан қочирмаслик керак. Кўп ёзавергандан кексайганда хат хунуклашиши бошқа гап.

Менинг ширин-шакар невараларим, мактаб ўқувчилари, талабалар! Янги замон келди. Қаёққа боқманг – мўъжиза. Телевидение, интернетни айтмайсизми? Ён соатдайгина қўл телефон айни вақтда ҳам телевизор, ҳам камера. Гўзаллик замони бўлди. Евроремонт, дизайн деган нарсалар

тушимизга ҳам кирган эмас. Ген инженерияси фани янги-янги ўсимлик турларини, бутунлай янги ҳайвон зотларини яратишга қодир. Бу каби мўъжизаларнинг ҳаммаси Худонинг сирлари дегим келади. Оллоҳнинг каромати, кудрати беадад. Эгамнинг сирлари камайиб қолмайди. Буюк ёзувчи Чингиз Айтматов инсон зоти шу бетакрор дунёга муносибмикан, дейди. Ана шу гўзал дунёда гўзал ҳаёт кечиришни чиройли ёзишдан бошлайлик. Компютерда ёзиш қўлда хат ёзишни бутунлай суриб чиқара олмаса керак...

Мактаблардагина эмас, олий ўқув юртларида ҳам хуснихат ҳисобга олинса – бадхатларга пастроқ баҳо қўйилса, талабаларнинг ўз хатигагина эмас, бошқа амалларга ҳам диққат-эътибори ошган бўлур эди.

Болалар қалам-ручкани тўғри ушлашга, тўғри ўтиришга, чиройли ёзишга, ҳарфларнинг элементларини жой-жойига қўйишга, лекцияларни тинглашга, китоб мутолаа қилишга, умуман, ўқиш-ёзиш ишларини пухта билишга одатланишлари керак.

Хат-саводда имлонинг ўрни бекиёсдир. Журналистми, олимми, шифокорми, умуман, ҳар қандай ақлий меҳнат вакили имлони яхши билмас экан, уни саводли мутахассис деб бўлмайди.

Хатосиз ёзишнинг энг тўғри йўли — имло луғатидан фойдаланишдир.

Кўптиллилиқ — полиглотлик замонида яшаяпмиз. Ҳар бир олий маълумотли киши бир неча тилни билиши шарт. Болаларда сўз бойлиги бўлиши зарур. Япон файласуфи Дайсаку Икэда «Одам сўзлар океанида суза олгандагина чин инсон бўла олади» деган экан. Болалар ҳар кунги ўрганган сўзларини катта дафтардан ташқари ён дафтарларига ҳам ёзиб, кунига бир неча марта такрорлаб

туришлари лозим. Бусиз кўп тилни ўрганиб, кўп сўзни билиб бўлмайди.

— *Инсоннинг энг қиммат ва бетакрор бойлиги – вақтдан унумли фойдаланиши уни юқори чўққилар томон етаклайди. Умри зое ўтмаётган инсон, фидойи устоз сифатида сиз бугунги ёшларга, шоғирдларингизга вақт тўғрисида қандай насиҳатлар берасиз?*

— Вақтдан тўғри фойдаланиш ҳақида қанчадан-қанча гаплар, панд-насиҳатлар айтилган. Кимки кўп ишлар қилибди, демак, у вақтдан тўғри фойдаланибди. Вақтинг кетди — омадинг кетди!

Тинимсиз, режали меҳнатгина бахт келтиради. «Ишдан бир дақиқа ҳам бўшамаган соатларингда ўзингни ғоят бахтли сезасан киши» деган экан француз олими Фабер.

Ёшлиқдан тартибга одатланиш керак. Қайси соатларда нима қилиш лозимлигини режалаб, жадвал тузиб олган маъқул. Дам олиш, ўйин-кулги, китоб ўқиш учун ҳам аниқ соатлар ажратилиши керак. Телефон узокни яқин қилади, қанча ишлар телефон орқали битади. Лекин кўп ёшлар телефонга ёпишиб олиб, соатлаб телефонни банд қиладилар. Ўшанинг ўрнига меҳнат қилишса, китоб ўқишса, ахборот, билим олишса, наф кўрган бўлар эдилар.

Янги замонда, янги Ўзбекистонда яшаётган эканмиз, ҳаммамиз янгичасига тезкор ва тинимсиз ишлаш, янгичасига маданий дам олиш, янгичасига онгли ўқиш учун ҳаракат қилишимиз керак.

— *Мазмуни суҳбатингиз учун ташаккур!*

*«Маърифат»,
2005 йил, 5 ноябр*

ИККИНЧИ ФАСЛ

ИНСОННИ ТУШУНИШ САНЪАТИ

«МУАЛЛИМ ДЕСАЛАР МЕНИ, ҚАНИЙДИ!»

Биринчи синфда ўқиётганимизда синфимиздаги ўн олти боланинг тўққиз нафари «Келажакда ким бўлмоқчисан?», деган саволга: «Ўқитувчи», деб жавоб берган эди. Каттароқ синфларга ўтганимиздан кейин орамизда бир ёки икки нафаргина «ўқитувчи» қолди. Қолганлар шифокор, прокурор, судя, милиция ходими, ҳисобчи, актёр, қўшиқчи... касбларини танлашди.

Етти-саккиз яшар бола таниган, билган кишилар ўртасида энг билимдон, ҳавас қилса арзийдиган инсон муаллим. Унинг билмайдиган нарсаси йўқ, у ҳеч кимдан кўркмайди, у ҳаммани яхши кўради, уни ҳамма ҳурмат қилади...

Ўн уч-ўн беш ёшли бола нигоҳида у билган, таниган кишилар ўртасида муаллим — энг меҳрга муҳтож, қийналиб яшайдиган инсон. У яхши одам, лекин иши оғир, унга ҳавас қилиб бўлмайди. Болалар билан ишлаб, бошингни оғритиб, асабларингни чарчатиб юргандан кўра, шифокорми, прокурорми, артистми бўлганинг маъкул...

Ўн етти ёшли йигит ёки қизнинг фикрича, ўқитувчилик— ажойиб касб. Беғубор қалб соҳиблари билан ишлаш қандай яхши. Иш ҳам унча қийин эмас. Ярим кун ишлайсан, қолган вақтда бошқа ишлар билан ҳам

шуғуллансанг бўлади. Қолаверса, меҳнат таътили ҳам бошқаларникидан кўра кўпроқ. Педагогика ўқув юртларига ўқишга кириш ҳам осонроқ...

Йиллар ўтиб, биз улғайдик. Ўн олти ўқувчидан уч нафари ўқитувчи бўлиб етишди...

Яқинда қишлоққа борганимда бизга дарс берган, ҳозирда нафақада, боғбонлик билан шуғулланаётган муаллимимизникига бордим. Анча гурунглашдик. Қайтаётганимда у менга бир гапни уқтирди: «Туғилган қишлоғингга ҳар келганингда бир ўқитувчингни зиёрат қил. Меҳмонга бор, меҳмонга чақир, улар буни сендан кутишади, кутишмаслиги ҳам мумкин, аммо сен шундай қилишинг керак».

Ҳа, устозларимиз олдида биз шогирдлар қарздормиз. Ўқитувчилик — осон иш, аммо шунчалик осонки, уни бажариш ҳамманинг ҳам кўлидан келавермайди. Муаллим бўлиш учун меҳр, муҳаббат, маърифат, матонат, маҳоратли бўлиш лозим.

Дунё, ундаги нарсалар — кўзга кўринадиган ва кўринмайдиган нарсалар, ходисалар, жараёнлар номи, моҳияти, мақсади, ҳаракатини, Оллоҳ яратган мўъжизалар ҳайратини, ижод, яратиш қудратини, олам ичра олам — инсон сийратини англаш, таниш, ҳис қилишнинг тамал тошини муаллим, мураббий, устоз қўяди, мурғак қалбга йўл топиб, унга эзгулик, маърифат уруғини қадайдди.

Биринчи синф боласининг айтганлари тўғри: муаллим энг билимдон, ҳавас этса арзийдиган инсон, унинг билмайдиган нарсаси йўқ, у ҳеч кимдан кўркмайди, у ҳаммани яхши кўради, уни ҳамма ҳурмат қилади.

Орзу куши — у дарахтдан бу дарахтга сакраётган ўсмир эътирофи ҳам тўғри — муаллимнинг иши оғир, у фидойи инсон.

Балоғат остонасидаги йигит ва қиз ҳам вақти келиб бировга билим бериш, таълим бериш, тарбия бериш, ўрناق бўлиш, йўл-йўриқ, маслаҳат бериш қанчалик машаққатли, қанчалик мароқли эканлигини англаб етади...

Ҳазрат Навоийдан ўқийман:

*Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила,
Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганж ила.*

Абдулла Орифдан ўқийман:

Шоирга дедилар:

Сиз бахтли инсон,

Халқингиз ардоқлар, ҳамма танийди.

Шоир жавоб қилди:

Менда бир армон—

Муаллим десалар мени, қанийди.

Раҳбар одам эс-хушини таниган, болиғ одамларга бошчилик қилади. Ота-она ўз пушти камаридан бўлган фарзандлари — дилбандларига меҳр, тарбия беради. Баъзан раҳбар ўз иши машаққатидан толиб қолса, баъзи ота-оналар ўз фарзандларидан нолиб қолади. Аммо муаллим ўттиз-ўттиз беш нафар қора кўзга, ўттиз-ўттиз беш хил дунё, ўттиз-ўттиз беш хил характер соҳибига илм, билим, тарбия бериш машаққатидан толмайди, нолимайди.

Бунга куч-қудратни қайдан олади бу — болаларни жимгина севадиган шахслар?

Муаллимга қувват берадиган нарса бу — ишонч, эртанги кунга, бугун мактаб партасида дунё билан танишаётган боланинг келажагига ишонч.

Дунёда фақат ушбу юртдагина ўқитувчилар ва мураббийлар куни умумхалқ байрами сифатида нишонланадиган, устозлар азал-азалдан умумхалқ эътирофи, қадрига сазовор Ўзбекистон муаллимлари Ватан келажagini тарбиялаётганларидан фахрланадилар.

Ўз истеъдодлари билан дунёни лол қолдирган хоразмийлар, бухорийлар, термизийлар, насафийлар, самарқандийлар, шошийлар, фарғонийларни ҳам устоз, мударрис, муаллимлар тарбиялаганлар. Бугун ҳам хоҳ Андижон, хоҳ Наманган, Сирдарё, Жиззах, Навоий ёки Қорақалпоғистонга боринг, истеъдодли ёшларни кўплаб учратасиз, уларга ўз ишининг усталари бўлган муаллимлар кўмак бермоқдалар. Ватан истиқболи тарҳи мактабда чизилиб, лицей, коллежларда нақшланмоқда, институт, университетларда жилоланмоқда.

Ватан тараққиёти учун ҳаммамиз масъулмиз, лекин ўқитувчи масъулияти янада залворлироқ. Машаққати ҳам шунга яраша. Масъулият машаққатини матонат-ла маърифат билан енгиб яшаётган муаллимларга ҳар қанча таҳсин айтсак, таъзим қилсак, арзийди. Улар бунга лойиқ!

Айёмларингиз муборак бўлсин, азиз устозлар! Шогирдларингиз, фарзандларингиз камолини кўриш барчангизга насиб этсин. Муаллим бўлишни орзулаётган болакайлар сафи кенгаяверсин.

*«Маърифат»,
2003 йил, 30 сентябр*

ҚИШЛОҒИМИЗ ВИЖДОНИ

Ўдимда... Эрталаб куёшдан олдин уйғонардик. Сўнг онамиз тайёрлаб берган нонуштани апил-тапил еганча мактабга йўл олардик. Ҳа, мактабга шошардик у пайтлар. Лекин у ошиқиш бошқача эди... Қўнғироқ чалингунча майдонга чиқиб олиб, тўп тепамиз. Йўқ, қўнғироқ чалингунча эмас, Ибод муаллим мактабга келгунича.

Юқориқишлоқдан Ўртовулгача — мактаб жойлашган маҳаллага келадиган йўлда Ибод малим (биз устозни шундай атардик) кўриндими, тамом, ўйин тугайди. 45 дақиқа «танаффус». Муаллим мактаб ҳовлисига кириб келгач, бошланғич синфларда ўқийдиган барча бир сафга тизилиб туриб олади. «Ҳозир Ибод малим текширув ўтказади». Қўллари тоза, тирноқлари олинган, сочлари батартиб болалар кўрқмасдан тураверишарди. Кир бўлиб юрадиган, сочлари ўсиб кетганлар эса...

Бола бўлганмиз-да. Кўркиб, йўқ, муаллимдан эмас, тенгкурлар ичида уялиб қолишдан кўркиб, доимо тоза, саришта юришга ҳаракат қилардик. Лекин футбол... Қўйиб беришса, эртадан кечгача терлаб-пишиб, йиқилиб-ётиб ўйнардик. Яхшиям, Ибод малим бор экан. «Суюнчи» бадийий филмида Анзират кампирни «қишлоғимиз виждони» дейишади. Ибодулла муаллимимизни ҳам бизнинг кичкинагина қишлоғимизнинг виждони, деб атасак арзийди.

Ибодулла Боймуродов ҳақиқатан ҳам қишлоғимиз ва мактабимиз ҳаётида катта ўрин тутадиган инсон. Қачонки, болалик хотираларига берилсам, албатта, халқ маорифи аълочиси, Ўзбекистон халқ ўқитувчиси Ибодулла Боймуродовни, мен учун ўша-ўша хотирамдаги Ибод малимни эсламайман.

Ўқитувчи бўлиш осон. Устоз бўлиш осон эмас. Ҳар гал қишлоғимга йўлим тушса, албатта, ўқиган мактабимга

бораман. Менга илм-тарбия берган ўқитувчиларимни зиёрат қиламан. Гурунгини оламан. Ажойиб инсон, болаларнинг яқин дўсти бўлган раҳматли тарих муаллимимиз Равшан Холмуродовни эслайман...

Узоқ Дониёров, Обрўй Ҳайитов, Наби Абриев, Темур Эрназаров, Авфон Чоршанбаев, Иброҳим Нишоннов каби фидойилар ишлаган, ишляпти бу мактабда. Улар орасида Ибод муаллимнинг ҳам ўз ўрни бор. Ҳаммаси устоз даражасига эришган. Лекин Ибод малим бошқача...

Яқинда ўзим туғилиб ўсган қишлоғимга бордим. Одатдагича мактабда бўлиб, муаллимлар, ўқувчилар билан суҳбатлашдим. Ибодулла Боймуродовга Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони билан «Халқ ўқитувчиси» унвони берилган экан. Бу хушxabарни эшитиб, қувондим. Ахир, қувонмай бўладими!

— Ҳозир ҳеч кимга осон эмас, ҳам иқтисодий, ҳам маънавий томондан. Баъзан ойлик маошларимизни ўз вақтида ололмаёпмиз. Барибир, шукр қилишимиз керак. Муҳими қалбда. Қалбинг тоза, иймон-эътиқодга тўла бўлса, ёшларни ҳам шунга даъват қилиб яшасанг, бир кишига шунинг ўзи етади, — деди устоз.

Муаллим билан анча гурунглашдик. Ўқитувчининг, зиёлининг қишлоқдаги ўрни, ҳозирги ёшларнинг ўзларини тутишлари ҳақида, бозор иқтисодиёти ва адабиёт ҳақида. Мен қишлоқ билан, унинг тўпори, чапани одамлари, ҳозирги мактаб ўқувчиларининг қандай ўқиётганликлари билан қизиқдим. Гурунгимиз айланиб яна мактаб муаммоларига келиб тақалади.

— Жаҳидларимиз бекорга маърифатни бош мақсад қилиб олмагандилар. Миллатнинг дунёда юз кўрсатиши, Ватаннинг равнақи маърифатсиз бўлмайди. Шунинг учун

ҳар қандай шароитда ҳам биз маърифатни биринчи ўринга қўйишимиз лозим. Бозор иқтисодиёти, қийинчиликлар баҳона бўлолмайди. Маърифатли бўлишга интилиш масъулияти ҳар бир шахсга ва шахс орқали бутун жамиятга хос бўлмоғи керак...

Устознинг сўзларини тинглаб, ўйга толаман. Маърифатли бўлиш, зиё тарқатувчи — ўқитувчи бўлиш айна (айрим ўқитувчилар ўз касбидан воз кечиб кетаётган) даврда осонми? Болалар билан ишлаш, айниқса, мактабга эндигина келган ёш болалар билан ишлаш-чи? Дарвоқе, Ибодулла Боймуродов 33 йилдан бери Нуробод тумани Қизилқарвон қишлоғидаги 15-мактабда бошланғич синф ўқитувчиси бўлиб ишлаб келмоқда.

Тарбия, аввало, оила муҳитидан бошланади. Мактаб эса болага тарбия билан бирга, энг муҳими, илм беради. Ўқитувчидан, айниқса, бошланғич синф ўқитувчисидан ҳаммадан кўра кўпроқ масъулият талаб қилинади. Негаки, илмнинг асоси бошланғич синфларда ўргатилади.

— Менга айт-чи, деҳқон ёхуд дўхтир бўлиш осонми? Умуман, ҳаётда ўз ўрнингни топиш-чи?

Мен индамадим. Индамадим-да, ўшанда айтмаганларимни ҳозир ёзиб турибман.

**«Маърифат»,
1996 йил, 5 июн**

ИНСОННИ ТУШУНИШ САНЪАТИ

Олтинчи ё еттинчи синфда ўқирдик. Қиш кунларининг бирида синфимиздаги ўқувчилардан бирортаси математикадан(алгебрамиди, геометриямиди — аниқ эсимда

йўқ) уйга вазифани бажармай келибди. Пешонаси сингари ичиём кенг, унча-мунчага жаҳли чиқавермайдиган муаллимимиз чунонам тутоқдики, парталар оралаб эшикдан доскагача, қошларини чимириб, қайта-қайта юргани ҳалиём эсимда. Хуллас, ҳукм қатъий бўлди — дарслар тугагач, ҳамма қолади — кўшимча машғулот!

Етти соат ўқиганимиздан кейин, айниқса, куёш тунги манзилига шошилиб юрадиган кунлари, оч қоринга кўшимча машғулот даҳо бўламан деган ўқувчига ҳам ёқмайди — яна у математикадан бўлса!..

Совуқ хонада дилдираб ўтирибмиз. Муаллим келмаяпти (у мактаб директори эди). Туриб-туриб, Ҳасан икков шахматни бошлаб юбордик. Мудом шийқиллайдиган эшик очилганиниям, малим кириб келганиниям сезмай қолибмиз. Уни кўргач, шахматни йиғиштирмоқчи бўлдик, «Охирига етказинглар!», деган амр бўлди. Ўйинни шарт-шурт тугатганимиздан сўнг машғулот бошланди: синус, косинус, тангенс, котангенсми ё логарифм, алгоритм, туб сон, мураккаб сонмиди — эслолмайман. Хуллас...

... Хуллас, менинг одатдаги қитмирилгим тутди. Шартта кўл кўтардим (синфда энг журъатлиси эдим, синфкомманда). Муаллимнинг бояги, шахмат ўйнаганимизга муносабатидан ҳил олдимми ё унинг яхши одамлигини билганимданми, чўчимасдан, дедим:

— Малим, менда бир таклиф бор.

— Хўш, қандай таклиф экан?

— Иккаламиз шахмат ўйнасак. Агар сиз ютсангиз — ҳаммамиз кун ботгунча шу ерда ўтириб, масала ечамиз. Агар мен ютсам — ҳаммамизга уйга жавоб берасиз...

Муаллимимиз пича жилмайиб турди-да, рози бўлди... Хуллас, ўн-ўн беш дақиқа ўтгач, синфимиздаги 9 ўғил, 7 қиз

— ҳаммамиз трактору машиналар юравериб, сирпанчик бўлиб кетган йўлда учиб уй-уйимизга кетдик...

Эртасига математика дарси, одатдагидан кўра, бошқачароқ бошланди. Саломлашганимиздан муаллим мени доскага чиқарди ва ... ва тантанали равишда бир китоб совға қилди — «Ўн тўққиз чемпион»! Бу китоб ҳалиям жавонимдаги энг ардоқли китоблардан бири. Чунки бу — ҳаётимда олган илк совға эди...

Ушбу совғани тақдим этган киши Халқ таълими аълочиси, Самарқанд вилояти Нуробод туманидаги 15-ўрта мактабга узоқ вақт раҳбарлик қилган севимли устозимиз — Авғон ака Чоршанбаев эди.

Дарвоқе, ўша воқеадан бироз ўтгач, биз ака-укалар яна бир совға олдик — уйимизда деворий газета чиқараётганимизни эшитган яна бир муаллимимиз Муҳиддин Боймуродов фломастер совға қилди...

Ўқитувчи чуқур билимга эга бўлиши мумкин, бор шундай ўқитувчилар, аммо унинг ҳаддан зиёд қаттиққўллиги болаларнинг шу фанга меҳр қўйиб, чин дилдан ўрганишига йўл қўймайди — ўсмир қалби нозик-да.

Ўқитувчи мулойим, самимий бўлиши мумкин, бор шундай ўқитувчилар, аммо у чуқур билимга эга бўлмагани боис болаларга чуқур билим бера олмайди.

Авғон Чоршанбаев ўз фанини чуқур биладиган (ўзининг, бошқаларнинг ҳам айтишича, 1976 йили СамДУнинг математика факултетини тугатганида, устозлари аспирантурага олиб қолишга ҳар қанча уринишмасин, унамаган экан), керагида қаттиққўл, кўпинча самимий. Шу сабабли, охириги ўн-ўн беш йил ичида олий ўқув юртларида таҳсил олган 15-мактаб битирувчиларининг деярли 80 фоизи

математика билан боғлиқ, молия, банк, иқтисодиёт йўналишларида ўқишди ва ўқишмоқда.

Ҳаммамиз бола бўлганмиз, шўх бўлганмиз. Муаллимларимиз қулоғимизни бураган, шапалоқ ҳам еганмиз — шунга яраша айбимиз бўлган-да. Ҳаммаси эсимиздан чиқиб кетган. Лекин агар, ўқитувчи ноҳақ урса ёки койиса — бу мурғак қалбимизда узоқ вақт қолиб кетарди. Йиллар ўтгани сайин, улғайганимиздан сўнг бу ҳам хотирамизда хира тортиб бораверади. Аммо муаллимдан кўрган яхшиликларимиз ёдимиздан асло ўчмайди. Ҳамма-ҳаммаси худди кунни кеча бўлиб ўтгандек, энг майда тафсилотларигача эсимизда туради.

Халқимиз муаллимларни доим ардоқлаб келган.

Эътибор берганмисиз: маҳалла-кўйда тўйларни кўпинча муаллимлар бошлаб берадилар. Бугун улғайиб, янги ҳаётга қадам қўяётган шогирдларини биринчи бўлиб муаллимлар табриклашади, дуо қилишади.

Ҳасан иккаламиз уйланганимизда тўйга Тошкентдан — кадрдонларимиз, жўра-йўлдошларимиз боришди. Базм тугаб, барча меҳмонлар қайтишаётганида, тошкентликлар ҳам қайтиш тараддудига тушишди. Тунги соат бир бўлган. Қолингизлар, деганимизга кўнмай туришганида, Авфон малим чўрт кесди:

—Меҳмонлар бугун бизникида қолишади!

Ўша кунни Авфон ака биродарларимиз оёғига қўй думалатиб, қўшниси — Ўзбекистон халқ ўқитувчиси Ибодулла Боймуродов иккаласи тонг отгунча ухламай, овқат пишириб чиқишибди.

Бу воқеани эслаганимга сабаб — муаллимимиз бу ҳақда бизга ҳеч нарса демаган — ҳалигача. Биз буни Тошкентга қайтгач, дўстларимиздан эшитдик...

Муаллим халқи шунақа — яхшилик қилади-ю, айтмайди. Ахир, уларнинг бутун ҳаёти яхшилик қилишдан иборат. Ҳаётнинг энг қизиқ формулалари, ечиладиган ва ечими йўқ масалалар борлигини, уларни ечиш йўлларини, ҳаёт фақат тўғри чизиқдан иборат эмаслигини, учбурчак, тўртбурчагу кўпбурчакларга кириб-чиқиш кераклигини, бирни бирга кўпайтирсанг, барибир бирлигича қолишини, ҳамма сонларнинг асоси — бир эканлигини бизга илк бор муаллим уқтиради. Ҳаётимиздаги илк имтиҳонни ҳам муаллимга топширамиз. Дастлабки баҳони ҳам муаллимдан оламиз. Илк бор муаллим олдида қилган ишларимизга ҳисоб берамиз. Бу бизни келажакдаги — бутун ҳаётимиз давомидаги катта-катта имтиҳонларга, яхши, аъло баҳолар олишимизга, ҳисоб беришимизга тайёрлаб боради...

Авғон Чоршанбаев — ана шундай савобли касб соҳибларидан бири. Ҳамон мурғак қалбларни ҳаётини масалалар оламига бошлаб юрибди. Эзгу амалларингиз карвони тўхтамасин, устоз!

Ҳа, айтганча, ўшанда муаллимимизни мен шахматда чини билан ютганмидим ёки у менга атайлаб ютқазганмиди — ҳалигача билмайман.

*«Маърифат»,
2005 йил, 1 октябр*

«ДОИМО ЎНГ ҚЎЛИМДА БЕШИК БЎЛГАН...»

*Ўзбекистонда математика бўйича ўзбек
аёлларидан биринчи фан доктори, профессор Махсума
Тўлаганова ҳаётидан*

МАТЕМАТИКА ҚИЙИН ФАНМИ?

Учинчи курсда ўқиётганимизда «Ўзбекистон тарихи»дан дарс берадиган домламиз: «Биламан, ҳамманг математикадан қочиб филологияга киргансилар», деган эди. Ростдан, ҳамма бўлмаса-да, кўпчилик курсдошларим математика йўқлиги сабабли ўзбек тили ва адабиёти факултетига ўқишга кирганликларини тан олишганди ўшанда. Наҳот, математика шунчалик қийин фан бўлса?

Ҳаётимизда «қанча?», «нечта?», деган саволларга ҳар дақиқа дуч келамиз. Бу саволлар доимо аниқ жавобни талаб қилади. Кейинги ҳаракатларимиз шу саволга оладиган жавобларимизга боғлиқ бўлади. Демак, математика — ҳаёт фани, аниқ фан. Аниқликка доим мураккабликлар орқали эришилади. Биз эса, кўпинча мураккабликлардан қочишга уринамиз...

Математика, албатта, у билан жиддий шуғулланмаганлар учун қийин туюлади. Бироқ унинг ичига кирганлар учун математикадан осон, математикадан гўзал, математикадан қизиқарли фан йўқ...

... Лекин математикадан яхши ўқиганларнинг кўпчилиги ҳисобчи бўлиб кетади. Унинг ичига янаям чуқурроқ киришга ҳамманинг ҳам юраги дов беравермайди. Шуларни ўйлаб, математика ҳақиқатан ҳам қийин фан-да, деб ўйлаб қоласан киши.

УСТОЗЛАР ДЕМИШЛАРКИ...

Маҳсума Тўлаганова қийинчиликлардан чекинмай математика оламига кириб келди. У математиканинг, мутахассислар эътирофича, энг мураккаб тармоғи — сонлар

назарияси билан шуғулланди. 1963 йили 29 ёшида номзодлик диссертациясини ёқлади. 74 ёшли Ҳожи она ўша даврларни шундай эслайди:

— Дадам ёшлигимиздан бизни қизиқ ва қийин масалалар, бошқотирмалар ечишга ўргатар, «Математика — аниқ ва мураккаб фан», дер эдилар. Дадамиз менинг ҳам яхши математик олима бўлишимни орзу қилар эдилар. Ўқувчилик йилларим Нури Азимова, Ҳамидулла Азизов сингари ўқитувчиларимиз туфайли математикани янада севиб қолдим. Ўрта мактабни олтин медал билан тугатгач, Тошкент давлат университети(ҳозирги ЎЗМУ)нинг физика-математика факултетига ўқишга кирдим. Саъди Сирождидинов, Тошмуҳаммад Саримсоқов, Николай Романов, Мақсуда Султонова ва Борис Левин сингари фидойи устозларим мени илмнинг асл хазиналари томон йўналтиришди...

Махсуманинг шижоатини кўрган устозлари: «Яна уч йилда, нари борса, тўрт-беш йилда докторлик диссертациясини ҳам ёқлайсан, бунга қурбинг етади», дейишди. Аммо шундай етук математик, аллома даражасидаги устозлар ҳам ҳаёт формулаларининг мураккабликлари, инсон боласи томонидан юзага келтириладиган масалаларни ҳал қилиш баъзан математиканинг энг қийин тенгламаларини ечишдан ҳам мураккаброқ бўлишини назардан қочиришган эди...

«МАЛИКАЛАР МАЛИКАСИ»НИ ДОҒДА ҚОЛДИРИБ...

Машҳур немис математик олими Гаусс: «Математика — фанлар маликаси, сонлар назарияси эса, математика маликаси», деган экан.

«Математика маликаси» билан шуғулланиб, чуқур илмий тадқиқот олиб борган, муайян муваффақиятга эришиб, «математиклар маликаси» бўлишга яқинлашган Махсума Тўлаганованинг докторлик диссертациясини ёқлашига 23 йил керак бўлди...

Ҳаётда нур, зиё бор жойда — соя, зулмат, эзгулик бор жойда ёвузлик, ҳасад ёнма-ён турар экан. Улар ўртасида кураш кетади. Бу ҳол илм дунёсидан ҳам мустасно эмас. Шу сабабли М.И.Тўлаганова докторлик диссертациясини ёқлашда кўп қийинчиликларга, тўсиқларга дуч келди. Ҳақиқат эгилади, букилади, лекин синмайди, охир-оқибатда ҳақиқат юзага чиқади, бу — ҳаёт қонунидир.

М.Тўлаганованинг турмуш ўртоғи, тиббиёт фанлари номзоди Бокижон Тўлаганов сўзлари:

— 1972 йилга келиб Махсуманинг докторлик иши ниҳоясига етди. Фанлар академияси Математика институтининг ўша пайтдаги раҳбарлари ҳимоя қилиш учун Москвага, Ленинградга, Вильнюсга, хуллас, собиқ иттифокнинг деярли барча йирик илм-фан марказларига бориб, маърузалар ўқиб, эришган натижаларини тасдиқлашиб келишни тавсия қилишди.

М.И.Тўлаганова «Арифметик функциялар ва векторлар учун лимит теоремалар» мавзусидаги докторлик диссертациясини ёқлаш учун 1972—1986 йиллар давомида Москвадаги СССР Фанлар академиясининг Математика институтида, Москва давлат университетида, Тбилиси давлат университетида, Куйбишев давлат университетида,

Владимир педагогика университети ва бошқа илмий марказларда бир неча марта илмий маърузалар қилди.

М.Тўлаганова 1986 йил 19 февралда энг йирик илмий марказлардан бири бўлган Ленинград давлат университети ихтисослашган кенгашида «Арифметик функциялар ва векторлар учун лимит теоремалар» мавзусида докторлик диссертациясини ёқлади.

Ихтисослашган махсус кенгаш аъзолари, машҳур математиклар: А.И.Виноградов, Б.М.Бредихин, А.Н. Андрианов, Д.К.Фадеев М.И.Тўлаганованинг докторлик диссертациясига юқори баҳо бердилар. Унда буюк хитой математиги Хуа Ло-Ген муаммосининг хосмас ҳоли ва кучсиз хос ҳоли тўлиқ ҳал қилинганини ҳамда математикада янги истиқболли йўналиш — бутун сонли решеткаларда туб векторлар тақсимоти назарияси яратилганини эътироф этдилар, яъни бу диссертация иккита докторлик диссертациясидан иборат эканлигини таъкидлашди. У ўзбек аёллари ичида биринчи бўлиб физика-математика фанлари доктори даражасини олишга муяссар бўлди.

«ИККИ ДОКТОРЛИК ДИССЕРТАЦИЯСИ ҚИММАТИГА ЭГА»

Жаҳонда фан номзоди, фан доктори жуда кўп. Бирок уларнинг ҳаммасини ҳам ҳақиқий кашфиётчи дейиш қийин.

Махсума Тўлаганованинг илмий иши моҳияти нимада ўзи, деган савол туғилади. Унинг докторлик диссертациясига расмий оппонентлик қилган россиялик таниқли олим Аскольд Виноградов М.Тўлаганова ўз тадқиқотида сонлар назарияси соҳасида янги йўналиш кашф этиб, мураккаб илмий муаммога ойдинлик киритганини

таъкидлайди. «Сонлар назарияси муаммоларига буткул янгича нуктаи назардан ёндашиб, бир қанча масалаларни умумлаштириш вазифасини тўла ҳал қилди ҳамда математика оламида Голдбах-Эйлер ва «эгизаклар муаммоси», деб ном олган жумбоқлар ечимини топишга яқинлашди. Унинг диссертацияси иккита докторлик диссертацияси қимматига эга», — деган эди А.Виноградов.

ЭЪТИРОФ

1963 йили «Алгебраик сонлар майдони учун Гольдбах-Эйлер муаммосига доир баъзи тадқиқотлар» мавзусида номзодлик, 1986 йили докторлик диссертациясини ёқлаган ўзбек олимаси Америка Математика жамияти аъзоси, Халқаро «Планетар жамият» аъзоси, Буюк Британиянинг Билстон университети ва коллежи сертификати соҳибаси. АҚШда чоп этиладиган «Сонлар назарияси» журналининг доимий муаллифларидан бири. Илмий маърузалари Россия, Венгрия, Япония, Литва, Нидерландия каби бир қанча давлатларда чоп қилинган. Илмий натижаларидан Япония, Украина ва яна бир неча МДХ давлатларида фойдаланилмоқда...

«ЎНГ ҚЎЛИМДА БЕШИК БЎЛГАН...»

«Олим бўлиш осон, одам бўлиш қийин», деган нақлни кўп ишлатамиз. Махсума опанинг ҳаёти олим бўлиш ҳам, одам бўлиш ҳам қийинлигини кўрсатади.

У фан номзоди даражасига эришганда катта қизи Севара (Севара Вафо — истеъдодли шоира) 5 ёшда, ўғли Рустам 1 ёшда эди. Кейин Дилдора ва кенжатой Равшан туғилди.

Олима, энг аввало, она, болажон ўзбек аёли эканлигини ҳеч қачон унутмаган. Вилнюс давлат университети ректори, академик Й.П.Кубилиус М.Тўлаганованинг Американинг «Сонлар назарияси» журналидаги чиқишларини кузатиб бориб, бир халқаро анжуманда унга: «Сиз қаҳрамонсиз. Қандай улгураяпсиз ҳаммасига? Ахир, сизнинг болаларингиз бор-ку!», деган экан.

Бугун фарзандлари, неваралари ардоғидаги хожи она шундай дейди:

— Ўзини илм-фанга бағишлаган одамлар кўп. Баъзилари ҳатто оила қурмай ўтишган. Оллоҳга шукр, илмни ҳам, оилани ҳам баравар кўрдим. Айтишади-ку: «Аёл бир кўлида бешикни, бир кўлида дунёни тебратади», деб, Доимо ўнг кўлимда бешик, оила, фарзандлар бўлган. Илм қилсам ҳам кечалари — рўзгорни тинчитиб, болаларимни ухлатиб, ишлар эдим.

Отаси — Ўзбекистонда хизмат кўрсатган агроном Иноғом Юнусовнинг эзгу орзулари рўёби учун, турмуш ўртоғи — моҳир жарроҳ Боқижон Тўлаганов билан елкама-елка туриб, фарзандлари камоли учун курашган Махсума Яратган унга солиҳ фарзандлар берганидан шукрона айтади. М.Тўлаганова 2 қиз ва 2 ўғилнинг меҳрибон онажониси, 9 нафар неvara ва 2 эваранинг меҳрибон бувижонисидир.

Тўнғичи Севара мактабни олтин медал билан тугатгач, ТошДУнинг математика факултетини битирди. ЎзФА Механика институтида фаолият кўрсатади. «Қора атиргул», «Аёллар ҳикмати», «Рухнома», «Ҳикматнома» китоблари нашр этилган.

Рустам ТошДУнинг амалий математика факултетини битириб, кибернетика илмий-ишлаб чиқариш биришмасида, 1997 йилдан буён эса, Тошкент вилоят

табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитасида бўлим бошлиғи лавозимида ишлаб келмоқда.

Кичик қизлари Дилдорахон Тошкент давлат тиббиёт институтини аъло баҳоларга битирди ва Юнусобод туман марказий маслаҳат тиббий поликлиникасида асаб касалликлари шифокори бўлиб ишлаб келмоқда. У Юнусобод тумани асаб касалликлари бош шифокоридир.

Кичик ўғиллари Равшан ТДТУнинг архитектура-қурилиш факультетида таҳсил олган, курувчи-муҳандис.

Биринчи неваралари Нилуфархон Тошкент давлат педагогика университетининг инглиз тили факултетини тамомлади, ҳозир инглиз тилидан дарс бермоқда.

Кейинги набиралари Шавкатжон ТДТУнинг нефть ва газ факултетини битирмоқда.

Кейинги набиралари Дилнозахон «Inter House» академик лицейининг биринчи курс ўқувчиси. Бошқа набира ва эваралари мактабда аъло баҳоларга ўқимоқда, айниқса, математикадан.

Камтар, дуоғўй онахон, чинакам зиёли аёл билан суҳбатлашганимга бир ҳафтадан ошди — ўша гурунги куввати ҳамон дилимни ёритиб турибди...

**«Маърифат»,
2008 йил, 23 апрел**

УЧИНЧИ ФАСЛ

ВАТАННИ КУЙЛАШ ОСОНМИ?

ВАТАННИ КУЙЛАШ ОСОНМИ?

«Ана мошинам, мана — мошинам, биттасига ўтиринг, мадам», «Қўлларимдан ўп, майли, юзларимдан ўп, майли, лабларимдан ўп», «Ишқинг ўти тилкалайди курагимни, аразингиз очилмайди, аразингиз»... Яна қанча мисол келтириши мумкин бемақсад, бепарда, бемаъно қўшиқлардан. Улар бугун кўп, жуда кўп. Энг ёмони — тупна-тузук юрган одамлар бугун қўшиқчи бўлиб кетаяпти. Уларга қўшиқ ёзиб берадиган «шиғирчи»лар тоифаси ҳам пайдо бўлган.

Ана шундай даврда ҳақиқий санъат қадри янада ошади. Зўр қўшиқни соғинамиз. Қувонарлиси — бундай қўшиқлар бугун ҳам яратилаяпти. Профессионал шоир шеърига басталанган куй ва профессионал ижрочи ижросидаги қўшиқ. Ойбек Ҳамроқуловнинг Маҳмуд Тоир шеъри билан айтиладиган «Момо Ер» қўшиғи ана шундай дилбар хонишлардан.

«Дард доимо инсонга йўл очади. Дунёдаги ҳар иш учун инсон юрагида иштиёқ, ҳавас ва дард бўлиши лозим. Акс ҳолда, инсон бу ишни қилмас. Дардсиз ва заҳматсиз иш ҳам унга муяссар бўлмас. Дунё ва охират, тижорат ва шохлик, илм ва бошқа ишларда бўлсин — барчасида аҳвол шундоқ». Мавлоно Жалолиддин Румий эътирофи, айниқса, санъатга дахлдор. Энг зўр асарлар дарддан, ишқдан яралади. Ватан

ҳақида куйлаш учун, унга нисбатан улкан ишқ бўлиши лозим. Ҳеч қандай тамасиз, соф, самимий севги.

Муסיқа мутахассиси эмасман. Шу сабаб, «Момо ер» кўшиғи муסיқасига, кўшиқчининг овозига баҳо беришим қийин. Аммо бир шинаванда сифатида айтишим мумкинки, ушбу кўшиқ Ватан ҳақидаги энг яхши кўшиқлардан бири. Буни кўшиқ матни ҳам тасдиқлайди.

***Шамолларнинг шокиласи дарахтларнинг бўйнидадир,
Тоғлар тошин дил изҳори ирмоқларнинг ўйнидадир.
Ошиқ булбул сир, хандаси гунчаларнинг кўйнидадир,
Айтар сўзим сувратини, Момо ерим, ўзинг бердинг.***

Шамолларнинг шокила ясаб, дарахтлар бўйнига ўралиши, тоғу тошларнинг дил изҳори ирмоқдаги сув ўйнига менгзалиши, ошиқ булбулнинг сири, севгилиси гунчанинг кўйнида эканлиги— бир сўз билан айтганда, «айтар сўз суврати» — гўзал шеърни шоирга Момо ер беради.

***Майсаларинг шивирлашди, тизлар чўкдим,
қулоқ бердим,
Билмай босиб чумолини гуноҳимга
сўроқ бердим,
Ватан не деб сўрганларга бир кафтгина
тупроқ бердим.
Менга Ватан сийратини, Момо ерим,
ўзинг бердинг.***

Манбаларда таъкидланишича, ҳар бир одам боласи зиммасида адо этилиши лозим бўлган ҳақлар бор. Булар: Оллоҳнинг ҳақи, атрофимиздаги ҳайвонот, наботот ва бошқа нарсаларнинг ҳақи.

Оллоҳни рози қилган, нафсини меъёрида таъминлаган, ота-онаси, аҳлу аёли, фарзандлари, кўшнилари,

қариндошлари, дўст-биродарлар, таниш-билиш, ҳамкасблари билан яхши муносабатда, муомалада бўлган инсон ўзининг қўли остидаги жонли-жонсиз нарсаларнинг ҳам ҳақи борлигини унутмаслиги лозим. Шу жиҳатдан майсалар шивирига маҳлиё бўлган лирик қаҳрамоннинг беихтиёр Момо ер устида ризқини териб юрган чумолига озор бериб қўйганлигидан истиффор айтаётгани табиий ва ҳикматли.

Ватан не деб сўрганларга бир кафтгина тупроқ бердим,

Менга Ватан сийратини, Момо ерим, ўзинг бердинг.

Сўз — инсонга берилган мукамал неъмат. Сўз — восита. Аммо «таърифлашга сўз ожиз» ҳолатлар бор. Ватан сийратини, Ватан таърифини, Ватан ишқини тўлароқ англатиш учун қанча қоғоз, қанча сиёҳ, қанча сўз керак бўлар экан?..

Бир кафтгина тупроқ, мўъжизаларга кон тупроқ Ватан сийратини англатар экан, агар тафаккур қилсангиз. Машо-ийхлар топиб айтишган: «туфроқ бўл...».

Кўёш кўкда сен деб яшар, Ой бошингда ўрғилади,

Кўрдим ҳар тун минг-минг юлдуз этагинга нур элади.

Кўёш ҳам, ой ҳам, юлдузлар ҳам коинот низомларидан чекинмаган ҳолда Момо ер билан узвий алоқада мавжуд.

Чимдимгина лойинг билан қалдирғоч бешик белади,

Бу дунёнинг ҳайратини, Момо ерим, ўзинг бердинг.

Коинот-ку коинот, ҳайратларга тўлиқ. Аммо Ер устида ҳам очиқ кўзларга ҳайрат бахш этадиган нарсалар, ҳолатлар, ҳикматлар бисёр. Қалдирғочлар ҳаёти бунга ёрқин мисол.

Сенда унган ҳар бир гиёҳ Яратганга сано айтар,

Кўкка етган тераклар ҳам куни битса сенга қайтар,

***Муҳаммадга уммат Маҳмуд кафти куйиб дуо айтар,
Ошиқликнинг қудратини, Момо ерим, ўзинг бердинг.***

Момо ерда унган ҳар бир гиёҳ ўн саккиз минг олам соҳибига, наққошига сано айтади, шукрона айтади, илтижо қилади, дуо айлайди. Дуо — шукроналик изҳори, муҳаббат изҳори, ошиқлик белгиси.

Яратганга ошиқлик, у яратган нарсаларга муҳаббатдан жамланади. Муҳаббат — инсон қалбини поклаб, ҳақ йўлга олиб чиқади. Ватан севгиси ана шундай кўнгилни покловчи севгилардан бири...

«Момо ер» каби маърифатли кўшиқлар инсонни юксалтиради.

Ватан ҳақида куйлаш осонми?

Албатта, қийин эмас.

Фақат битта шарти бор: уни севиш, севиш, севиш керак, холос.

***«Тарбия» журнали,
2007 йил 2-сони***

АМЕРИКАЛИК ЎЗУВЧИНИ ҚОЙИЛ ҚОЛДИРГАН РЕЖИССЁР

«Маҳаллада дув-дув гап», «Тошкент — нон шаҳри», «Абу Райҳон Беруний», «Отамдан қолган далалар» каби ўндан ортиқ филмлари билан кино мухлислари кўнглидан жой олган машҳур режиссёр Шухрат Аббосов 1931 йил 16 январда Қўқон шаҳрида таваллуд топган. Тошкент медицина техникуми, Тошкент давлат санъат институти, Москвадаги олий режиссёрлик курсини тугатган. Ўзбекистон халқ артисти, бир қанча давлат мукофотлари,

халқаро фестиваллар совриндори. Айни дамда Ўзбекистон киноарбоблари бирлашмаси раиси ўринбосари лавозимида хизмат қилмоқда.

— ***Кино санъатига меҳр Сизда қачон пайдо бўлган?***

— Зиёли оилада туғилганман. Дадам Москва чорва-насличилиқ институтини, онам Москва консерваториясини тугатганлар. Болалиқдан барча санъат турлари, жумладан, кино мени ўзига жалб қилган. Тўрт-беш ёшларимда кўрган бир филм менга катта таъсир кўрсатган. Бу машҳур француз режиссёри Дювёйенинг «Катта валс» филми. Филм мусиқага бой, ажойиб сюжетли бўлиб, бош рол ижроқиси бўлган аёлни севиб қолганман.

Эсимда, дадамлар Москвага кетаётиб, менга кинога кирасан, деб танга пуллар берарди. Болалигимдан жуда кўп кино кўрганман. Масалан, Чарли Чаплин бутун борлигимни ўшанда забт этган.

— ***Нега актёрликни эмас, режиссёрликни танлагансиз?***

— Асли актёр бўлишни орзу қилардим. Тиббиёт техникумида ўқиб юрганымда Ласкоратос деган грек киши драма тўғарагини бошқарарди. Тўғарагимизда саҳналаштирилган «Айбсиз айбдорлар» спектаклида пиёниста актёр ролини ўйнаганим эсимда. Раҳматли Ҳамза Умаров кўргани борганда қойил қолган. Шундан сўнг «Сен актёр бўлишинг керак» деб, кўлимдан ушлаб, Театр ва рассомлик институтига бошлаб борган. Имтиҳон олган И.Радун деган домла «Сиз жуда яхши актёр экансиз. Режиссёрликка ўқинг, актёрлик ҳам қилаверасиз, мабодо сиздан режиссёр чикмаса», деди. Шу гап билан режиссура соҳасига ўтганман.

— ***Драма режиссёрлигига ўқиганмисиз ё кино?***

— Театр институтини тамомлагач, икки йил Янгийўл театрида бош режиссёр бўлиб ишладим. Бир куни Тошкентда кўчада кетаётганимда таникли кинодраматург Собир Муҳаммедов тўхтатиб, «Кинода саводингиз яхши, Москвада олий режиссёрлик курси очилар экан. Сизни юборсак, бахтингизни синаб кўрасиз. Бизга янги авлод керак», деди. Москвага жўнадим. 15 ўринга 780 одам даъвогарлик қилди. Имтиҳонларни муваффақиятли топшириб, ўқишга кирдим. А.Довженко, Ю.Райзман, М.Ромм, Л.Трауберг, Г.Александров каби машҳур устозлар таҳсилини олдим. Икки йил ўқиғач, 1957 йили «Мосфильм»да «Филиппинлик ва маст» филмини суратга олдим. Картинага яхши баҳо беришди. Фильм сценарийси америкалик машҳур ёзувчи Уилям Сарояннинг ҳикояси асосида эди. Сароян — Ҳолливуд режиссёрларидан безор бўлган, «Асарларимни бузмаслиги учун уларга пул бераман», деган. Ўша ёзувчи Москвага келиб, менинг филлимни кўради, муаллиф сифатида кўнгли тўлиб, рози бўлади ҳамда газетада миннатдорлик мактуби сифатида менга «Очиқ хат» эълон қилди.

Дастлабки ишим — ўн минутлик «Филиппинлик ва маст» филми халқаро танловларда биринчи ўринларни олди ва бу менга ишонч бахш этди, далда бўлди бир умрга.

— *Ўзбек киносининг мумтоз намуналаридан — «Маҳаллада дув-дув гап» филмингизга тўхталмай иложимиз йўқ.*

— Асарнинг ўлмаслиги, мухлислар томонидан талаб қилиниши жуда улкан бахт. Бу санъаткор умрини узайтиради.

Биласизми, она юрт соғинчи — жуда ёқимли ва ибратли ходиса. Москвада юрганымда мен жуда-жуда соғинган эдим

юртимни, она тилимни, ўзбек ҳаётини. «Маҳаллада дув-дув гап» шу соғинчим изҳори.

Меҳри хола — онажоним Хатира аянинг тимсоли. Сюжет ҳам ҳаётий воқеалардан, ўзбек ҳаётидан олинган.

1959 йили «Ўзбекфилм»га келгач, кинофильм олиш учун сценарий изладим. 50та тайёр сценарий бор экан. Бировиям ёкмади. Ҳаммаси яхши, долзарб мавзудаги сценарийлар, бироқ уларда мен излаган мусаффолик, самимият йўқ эди.

Бир куни 2 варақ бир ҳикоянамо нарса кўлимга тушиб қолди. Уни сценарий бўлими бошлиғи Абдулаҳад Абдуллаев берди. Муаллифи Аскар Рамазонов. Ўқидим, унда мен излаган нарса бор эди. Юлий Рест деган ленинградлик драматург билан бирга «Тошкент» меҳмонхонасидан бир хона олиб, 12 кунда сценарийни тугатиб, ишга киришдик.

Картинанинг муваффақиятли чиқишида улуғ актёрларимиз — Раҳим Пирмуҳаммедов, Марям Ёкубова, Раззоқ Ҳамроев, Лутфихоним Саримсоқова, Икром Болтаева, Ҳамза Умаров, Ғани Аъзамов, Тўлқин Тожиевларнинг ҳиссаси катта. Кинода илк бор ўйнаган ёшларимизнинг ҳам. Сайёрани ўйнаган Холида Исҳоқова бугун катта олима, медицина фанлари доктори. Архитектор қиз — Раъно Мадраҳимова телевидениеда диктор, Умида — Розахон ҳам ўша вақтда мактаб ўқувчиси, фабрика ишчиси эди.

Филмнинг охири ўзгартирилгани ҳеч эсимдан чикмайди. Ҳар бир комедия томошабинларда жиддий ўйлар уйғотмаса асар эмас. «Маҳаллада дув-дув гап»нинг финалида Меҳри хола ҳовлисини булдозер бузаётганда кўзига ёш олади...

Филм топширилаётганда кўрикда ўша пайтдаги марказқўм вакиллари Меҳри холанинг йиғлашини сиёсий

хато деб топишди ва шу кўринишни ўзгартиришга мажбур қилишди.

— *Кино соҳасидаги бугунги жараёнлар, ўзгаришлар ҳақида нима дейсиз?*

— 1996 йили Президентимиз фармони билан «Ўзбеккино» давлат акционерлик компанияси ташкил топди. Йилига 6 филм учун давлат томонидан маблағ ажратилади. Ишлаяпмиз, ёшларимиз ғайрат қилишяпти.

— *Хорижда кино бизнеснинг энг сердаромад турларидан бири. Бизда ҳам шу даражага чиқиш мумкинми?*

— Албатта. Аста-аста ҳаммасига эришамиз.

— *Тобора кўпаяётган телесериаллар ҳақида. Уларнинг бир-икки серияли филмлардан устун жиҳатлари борми? Ёки аксинча?*

— Кўпаяверсин. Фақат савиясини ошириш керак. Телесериалларимиз ҳали кино даражасига етолгани йўқ. Сабаб — жанрни эгаллаган профессионаллар камлиги. Телесериалларни томошабинлар яхши кўришади. Аммо бу дегани уларга ҳадеб мафия, бандит, ўғрилар ҳақидаги урсурдан иборат воқеаларни серияли тақдим этавериш керак, дегани эмас. Биз нозик дидли халқмиз. Биргина шеърятни, Навоийни олинг. Муҳаббатни қандай улуғлашган аждодларимиз. Ҳозир экранда дағал сюжетларни ҳам кўраяпмиз...

— *Актёрларимизнинг профессионаллик даражаси ҳақида қандай фикрдасиз?*

— Ҳозирги барча актёрлар театр-санъат институтини тугатган, олий маълумотли, ажойиб мураббийлар кўлида тарбияланган, театр, кино сирларини яхши биладиган ёшлар. Уларни рисоладагидек ишлатиш учун зўр

сценарийлар керак ва маҳоратли режиссёрга тушишлари лозим. Режиссёрга кўп нарса боғлиқ. Ундан педагог бўлиш талаб қилинади.

Бугунги авлод актёрларидан Ёқуб Аҳмедов, Афзал Рафиқов, Пўлат Саидқосимов, Рихси Иброҳимова, Турғун Азизов, Саида Раметова, Бахтиёр Зокиров, Хайрулла ва Ёдгор Саъдиевлар, Лутфулла Саъдуллаев, Ҳожиакбар Нурматов, Зикир Муҳаммаджонов, Тўти Юсупова, Мунаввара Абдуллаева, ёшлардан Лола Элтоева, Назира Абдувоҳидова, Элмира Раҳимжонова, Моҳира Нурматова, Дурдона Турсунбоева кабиларнинг истеъдодларини кадрлайман. Улардан ҳали кўп нарса кутиш мумкин.

— *Аксарият сценарий муаллифлари режиссёрлардан нолишади?..*

— Бу табиий. Чунки адабиётнинг ўз қонун-қоидалари, кинонинг ўз сирлари бор. Ҳозир кўпчилик режиссёрлар сценарийни ўзлари ёзишяпти. Масалан, Зулфиқор Мусоқов, Юсуф Розиков, Нозим Аббосов(Шухрат Аббосовнинг ўғли — **Ҳ.К.**).

— *Бу яхшими, ёмонми?*

— Яхши томониям, ёмон томониям бор. Яхшилиги — улар кино тилини яхши билишади, сценарийни бирданига кинобоп қилиб ёзишади.

Ёмон томони — ҳамма режиссёрда ҳам ёзувчилик қобилияти етарли даражада, деб бўлмайди. Мисол учун, кўпчилиги диалогларни яхши ёзишолмайди.

Юқорида санаганим уч режиссёр сезиларли муваффақиятга эришишяпти.

— *Маишхур режиссёр Шухрат Аббосовнинг ўзи қайси фильмларни завқ билан, севиб томоша қилиши мухлислар учун қизиқарли.*

— Ўзимизникилардан — «Тоҳир ва Зухра», «Алишер Навоий», «Насриддин Бухорода», чет эл филмларидан Акира Куросаванинг «Расёмон дарвозаси», яна бир япон режиссёри Кането Синдонинг «Яланғоч орол», италян режиссёри Феллинининг «Йўл», рус режиссёри Пудовкиннинг «Чингизхон авлоди» картиналарини завқ билан томоша қиламан.

— *Тилакларингиз?*

— Юртимиз тинч бўлсин. Юртдошларимиз Ватан, халқ манфаатини кўпроқ ўйласинлар. Шунда ўзлариям яхши яшашади. Эзгу ишларни кўпайтирайлик, бир ёқадан бош чиқариб ишлайлик, яшайлик. Улуғлигимизни унутмайлик...

— *Самимий суҳбат учун раҳмат!*

*«Маърифат»,
2001 йил, 24 феврал*

МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРГА ҚАЙТИШ ЁХУД ЎҚИТУВЧИДАН ЧИҚҚАН САНЪАТКОР

Дўмбира чертиб айтилган хонишларни эшитсам, чанқовуз оҳанги таралса, хаёлим узоқ-узоқларга кетиб қолади. Ўзим ҳеч қачон бўлмаган кенгликларни қўмсайман.

Маҳмуд Намозов қўшиқларида бахшиёна садолар, чанқовуз оҳанги бор. Унинг «Ойбулоқ», «Дунё», «Дил оғриги», «Махфират» каби кўплаб қўшиқларини мухлислар севиб тинглашларининг боиси балки шундадир.

— *Маҳмуд ака, аввало болалигингиз ўтган муҳит, оилангиз ҳақида гапириб берсангиз.*

— Болалигим Сурхондарё вилояти Узун туманидаги Файзова(Файзобод) кишлоғида ўтган. Қишлоғимиз

Сурхондарёнинг энг сўлим жойида. Бир томонида Боботоғ ястаниб ётса, бир четидан Сурхондарё оқиб ўтади. Оиламиз катта эди: отам, онам, тўрт ўғил, тўрт қиз. Онамиз 1988 йили қазо қилганлар. У кишининг хат-саводи йўқ эди. Шунданми, доим яхши ўқинглар, деб тергардилар бизни. Отамиз колхозда шофёрлик қиларди. Ҳозир нафақада. Газет-журналларни қолдирмай ўқиб боради. Бу одатини ҳалиям ташламаган. Бу бизнинг дунёқарашимиз шаклланишига катта таъсир кўрсатган.

Авлодимизда санъаткор бўлмаган. Аммо кишига киши сабабчи бўлади, дейишади. 1974 йили мен 7-синфда ўқирдим. Ўшанда Абдусаттор Жўраев деган ҳамқишлоғимиз Тошкент маданият техникумини битириб келиб, хўжаликда «Райҳон» деган ҳаваскорлар ансамблини ташкил қилди. Хўжалик ансамблга керакли барча жиҳозларни муҳайё қилган, ҳатто битта автобус ҳам бериб қўйган эди. Табиийки, қишлоқ клуби уларнинг ихтиёрида. Шу пайтгача мусика дарсларида фақат ашуланинг шеърини ёдлаб юрган болалар, иложимиз қанча, мусика дарсини адабиёт муаллимамиз ўтарди, ансамблга қатнаша бошладик. Клуб мактабимиз билан ёнма-ён жойлашгани биз учун қулай эди.

— **Биринчи муаллимингиз...**

— Биринчи ўқитувчим Неъмат Ортиқов деган киши эди. Ҳозир у нафақада.

Неъмат муаллимнинг бизга бирон марта ҳам қаттиқ гапирганини эслолмайман. Бунинг педагогикада нақадар катта аҳамиятга эга эканлигини ўзингиз биласиз. Муаллим бошланғич синфларда яхши ўқитган эканки, то битириб кетгунимизча мактабнинг олди ҳисобланардик. Кейинчалик деярли барча синфдошлар бирин-кетин олий маълумотли бўлдик.

Гап маълумотда эмас, албатта. Бола учун оилада ота идеал бўлса, мактабда — яхши кўрган ўқитувчиси. Неъмат муаллим наздимизда энг яхши одам эди, ҳозиргача шундай.

Маҳмуд Намозовнинг укаси таниқли журналист Муслмон Намозов хотирлайди:

— Ўтга бориш сизларда ҳам борми? Маҳмуд акам билан молларга ўт ўриб келишга борардик. «Ака, — дердим, — мен қўшиқ айтиб тураман, сиз ўринг». «Хўп», дерди. Тўрт-бешта қўшиқ билан «репертуарим» тугаб қоларди. «Энди мен айтаман, сен ўр», дер эди акам ва мен хуржунни тўлдириб, яна икки бог боглаб эшакка ортгунимизча қўшиқ айтиб турарди...

— **Қишлоқ кенгликлари, табиий гўзаллик ҳарчанд кўнгилга илҳом бахш этмасин, санъаткор бўлиш учун бу камлик қилади. Шаҳарга ўқишга қандай келгансиз?**

— Аввало 8-синфни битириб, Термиздаги мусиқа билим юртига кирмоқчи бўлганман. Ўша пайтлари колоқ, тўполончи ўқувчилар билим юртларига бадарға қилинади, деган тушунча кенг тарқалган эди. Балки, ростдан ҳам шундай бўлгандир. Хуллас, қанча ҳаракат қилсам ҳам директоримиз юбормаган, ота-онамни ҳам айтганига кўндирган. Чунки нуқул «5»га бўлмаса ҳам, «4-5»га ўқирдим, мактабда биронта тадбир менсиз ўтмасди.

Ниҳоят, 10-синфни битириб, Тошкентга — консерваторияга келдик. Август эди. Хужжатларимни қабул қилишмади. Қабул баҳордаёқ тугар экан. Бунинг устига абитуриентлар махсус мусиқий таълим олган бўлишлари керак экан.

Санъат институтида ҳам қабул тугаб кетибди. Шунда кимдир айтиб қолди: «Консерваторияда фақат мусиқани ўргатишади, бу ерда фақат ашулани. Пединститутнинг

муסיқа факултетига кир, муסיқани ҳам, кўшиқ айтишни ҳам ўргатади».

Тошкентга келгунимча уч йил ансамблга қатнашиб, кўп нарсани ўрганган эдим. Худо хоҳласа, ўқишга кираман дедим. Айтганим бўлди. Қишлоғимиздан келган 60 нафар боладан битта ўзим ўқишга кирганман ўшанда.

— *«Студентлик — олтин давр», дейишади. Талабалик даврингизни қандай эслайсиз?*

— Ҳақиқатан ҳам олтин давр экан. Дейлик, эртага Жиззахда тўй. 10-15 талаба билет олиб автобусга чиқардик. Тор, аккордеон, доира ўзимиз билан. Орқа ўриндикларга ўтириб олиб, кета-кетгунча кўшиқ айтиб кетардик. Бировга ёқадими-ёқмайдими деб ўйламаганмиз. Қизик, ҳеч ким эътироз ҳам билдирмасди.

Пахтага чиқардик. Бунинг ҳам ўзига яраша завқи бор.

— *Нима учун ўқишни битириб Тошкентда қолмагансиз?*

— Бу ерда қилинадиган ишни қишлоқда ҳам қилса бўлади, деб ўйлардик. Сурхондарё санъатини кўтаришга ҳисса қўшсам, деганман.

Ўн икки йил мактабда, кейин туман халқ таълими бўлимида ишладим. Шу давр мобайнида менинг ўқувчиларим, туман, вилоятдагисини айтмай, республика миқёсида ўтказилган санъат кўрик-танловларида совриндор бўлмаган йил йўқ. Ўқувчиларим билан «Райҳон» ансамбли таркибида ҳозирги МДХ давлатларида, Чехия ва Словакияда гастролда бўлганмиз.

— *Илк кўшигингиз?*

— Ўзим яратган илк кўшиқ «Умрим», деб аталади. Шеърини Мусулмон ёзиб берган. Фонограмма қилинган

биринчи кўшиғим эса, Чўлпоннинг «Кўнгил» шеъри билан айтиладиган кўшиқ эди. Уни 1985 йили яратганман.

— *Кўшиқларингизнинг яратилиш жараёни ҳақида сўзлаб берсангиз. Бунда асосий эътиборни кўпроқ нимага қаратасиз?*

— Бу саволга аниқ бир нима деб жавоб беришим мушкул. Ҳар бир кўшиқнинг ўз тарихи бўлади. Дейлик, бир шоирнинг китоби кўлимга тушди. Ўқиб чиқаман. Бир хил шеърларда юрак жиз этади ўзи. Оҳангга соламан. Бўлмайди. Бошқасини оламан. Аммо биламанки, қачонлардир куй куйилиб келади, топаман.

— *Кўшиқларингизда бахшиёна оҳанглар устувор. Бахшичилик санъати ҳақида. Сиз улардан нималарни ўрганасиз?*

— Бахшичилик санъати халқимизнинг миллий кадриятларидан бири. Гоҳо бахшичиликнинг даври ўтди, у замондан ортда, тарих қатларида қолиб кетади, деган гаплар эшитилиб қолади. Менингча, халқ ўз миллий кадриятларидан воз кечмайди. Фақат санъатнинг ҳамма турларида бўлгани сингари бахшичиликда ҳам кўтарилиш ва пасайиш давлари бўлади. Ҳозир фақат бизда эмас, балки бутун дунёда миллий кадриятларга қайтиш жараёни кетаяпти. Америкадаги негрларни олинг. Уларнинг ота-боболари бир пайтлари Африкадан олиб келингани маълум. Ана ўшаларнинг авлодлари бугун ота-боболарининг куй-кўшиқларини замонавий оранжировкада куйламоқдалар. Шунга ўхшаш, халқ яшар экан, бахшичилик ҳам яшайверади, шакл ўзгариши мумкин, холос.

Айтайлик, бугунги Хоразм бахшилари гармонда куйлайдилар. Ҳолбуки, гармон бизга руслардан кириб келган.

— *Қайси шоирларнинг шеърларидан кўшиқ қилгансиз?*

— Буюк шоирларнинг ҳаммасидан. Айтиш керак бўлса, Машраб, Пушкин, Чўлпон, Абдулла Орипов, Усмон Азимдан.

— *Бир саволни бермасам бўлмас. Радиодан яхши кўшиқ эшитсак, маза қиламиз. Аммо сиз муסיқа бош муҳаррири вазифасида ишлаётган «Ёшлар» каналида бир кунда юзга яқин кўшиқ эшиттириш шартмикан? Шулардан ўнтаси, майли, йигирматаси яхши кўшиқ бўлиши мумкин. Қолганлари-чи? Шеърининг(агар шеър дейиш мумкин бўлса) маза-матраси йўқ кўшиқлар одамнинг табъини тирриқ қилади.*

— Биласизми, «Ёшлар» канали кўнгилочар, муסיқий канал сифатида ташкил этилган. Шунинг учун эфир вақтининг ярмида информация, ярмида кўшиқ кетади.

Айтаётган кўшиғи матнининг мазаси йўқлиги ёшларнинг жуда катта камчилиги. Кўпчилиги ўша «шеър»ни ўзи тўқийди. Яна бировларга пул бериб «шеър» ёздирадиганларни эшитсам, кулгим келади. Китоб ўқишмайди. Ахир, дунёда ўзбекчалик шоири кўп миллат бўлмаса керак. Тўғри, уларни яхши тушунаман. Битта кўшиқни тайёрлаб, эфир орқали тингловчига етказгунча анча маблағ кетади, оранжировка, фонограмма учун. Шунча пул сарфлаган одам нима қилиб бўлса ҳам чиқишга ҳаракат қилади-да.

Мен уларни тушунаман, хатосини кўрсатаман. Масаланинг бир жиҳати шуки, уларнинг ҳам ўз мухлислари бор. Халқ ўзи билади кимни қабул қилиш-қилмасликни. Ҳаммасини вақт кўрсатади. Қолаверса, улар ҳозир йўл бошида довдираб туришибди. Бизда чиқмаса, қаерда чиқади?

— *Зиёли кишини қандай тасаввур қиласиз? Зиёлиман деб юрган кишиларда бугун қандай хусусиятлар етишмаяпти?*

— Зиёлиликнинг ўз шартлари бор. Киши билимли, ахлоқли бўлиши шарт. Зиёли киши доим мукамалликка интилади. Шунинг ўзи бир фазилат. Энди, бировда у етишмайди, бировда бу...

— *Бир-иккита қўйлакни олдин тўзитган ака сифатида изингиздан келаётган ёш хонандаларга сабоқ, насиҳат маъносида нима деган бўлар эдингиз?*

— Мусиқа таълимини олишлари керак. Ўзидан катта ижодкорлар билан доимий яқин алоқада бўлишлари зарур. Бошқаларни эшита билишлари керак. Ўшанда ўз йўлини топишлари осон бўлади.

— *Икки оғиз режаларингиз ҳақида.*

— Нима десам экан, мақсадим бундан кейин ҳам Сурхон мусикасини, оҳангларини янги жилolar билан халққа намойиш қилиш. Ўзимизникини ўзимизга қайтариш.

*«Маърифат»,
2000 йил, 26 август*

ҚЎШИҚЛАРИ ДИЛБАР ДИЛОРОМ ОПА

Янги йилни оила даврасида кутганга не етсин. Ҳамма жамулжам, хушчақчақ. Телевизор кўрасиз, радио эшитасиз. Ногоҳ қўшиқ янграйди: «Мен сени ҳеч кимга бермайман». Кайфиятингиз кўтарилади, «Мен сени ҳеч кимга бермайман», деб ўйлайсиз яқин кишингиз ҳақида.

Дилбар қўшиқлар муаллифи, «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими» унвони билан тақдирланган бастакор Дилором Омонуллаева билан суҳбатлашдик.

— *Дилором опа, унвон муборак бўлсин!*

— Раҳмат!

— *Суҳбатимизни шу мавзудан бошласак. Мукофот, машҳурлик... Сиз истеъдод масаласига қандай қарайсиз? Ижодкор қадр, деганда нимани тушунасиз?*

— Истеъдод — айрим кишиларгагина хос хусусият. Сизга истеъдод берилган эканми, демак ижод қилишга бурчлисиз. Ижодкор ўз ишига меҳр қўйиб, астойдил ишлаши керак.

— *Шунга яраша қадрланишиям керак-да.*

— Шундай. Берилган мукофот зиммангиздаги масъулиятни чандон оширади. Сизнинг вазифангиз ҳам шу — масъулият билан ишлаш. Мен учун энг катта мезон ҳамкасбларимнинг тан олишлари. Халқ дилидан жой олиш эса, катта бахт.

— *Қўшиқни шоир, бастакор, хонанда яратади. Сизнингча, ҳар бир муаллифнинг қўшиқдаги ўрни қандай?*

— Алоҳида. Лекин бу учаласининг дунёқараши, савияси бир-бирига мос бўлса — зўр. Қўшиқда мен шеърни биринчи ўринга қўяман. Баъзи қўшиқлар бўлади: куйи яхши, ижроси яхши, маъноси ғариб. Тингловчи эса, аввал шеърга, маънога эътибор беради.

— *Айрим бастакорлар олдин мусиқа ёзиб, кейин шеър излаб юришади. Оқибатда галати қўшиқлар пайдо бўлаяпти. Нима деб ўйлайсиз, ҳар қандай шеърни қўшиқ қилиш мумкинми?*

— Аввал куй, кейин шеър, дедингиз. Шундайлар бор. Туйғуларни қолипга солиб бўларканми? Дейлик, сиз мусиқа

ёзиб шоирга бердингиз, шунга шеър ёзиб беринг, деб. Шоирга буйруқ бериб бўладими, шундай шеър ёзинг, севги ҳақида, биринчи қатори бунча бўғин бўлсин, иккинчиси мунча, деб. Ўзини билган шоир ёзмайди. Қарабсизки, кўшиқ пайдо бўлади:

*Севаман мен сени,
Севасанми сен мени...*

Мен ҳар доим яхши шеър излайман. Ҳар қандай шеърга кўшиқ ёзиш косиблик бўлиб қолади. Мен санъатга интиламан. Қолаверса, савия, дид, деган гаплар бор. Одам ўзини мажбур қилолмайди.

— *Севимли шоирингиз ким? Умуман, адабиётга муносабатингиз?*

— Адабиёт — юксакдаги, тасаввуримиздаги идеал ҳаёт. Ундан илҳомлана олиши, бунга эҳтиёж сезиши керак ҳар бир қалб. Мен ҳар куни шеър ўқийман. Ўзбек шеърляти бой шеърлят. Классикларимизни-ку, айтмай кўя қолай. Нодиранинг бир шеъри бор, «Тушимда кўрсам эди...», деб бошланадиган. Шерали ака зўр кўшиқ қилган. Ҳозиргиларниям кўп ўқийман, Рауф Парфи, Усмон Азим, Ҳалима Худойбердиева... Яхши шоирларимиз кўп, қай бирини айтай.

— *Ўқувчиларга қизиқ-да. Сиз, Усмон Азим билан Кумуш Раззоқова ҳамкорлиги қандай юзага келганлигини гапириб берсангиз.*

— Биласизми, ҳаётда кўп қийинчиликларга дуч келганман. Консерваторияни битиргач, Гулистонга ишга юборишган. Икки йил ижод қилолмай, мусикадан дарс берганман, тағин етти хил мусика фанларидан. Эртадан кечгача ишлайман. Ижодга вақт йўқ. Оғир эди. Бунинг устига 25 декабргача — уч ой пахтада бўламиз.

1985 йили пахтадалигимизда бир куни Шерали акангиз (Шерали Сирожев, бастакор — Дилором опанинг умр йўлдоши) кўлимга бир китоб тутқазди, «Сурат парчалари» номли. Китобни очишим билан «Карвон кўрдим» шеърига кўзим тушди. Ў-ў, у пайтлари Шерали Жўраевнинг бу кўшиғини эшитмаган одам топилмасди. Китобни ўқиб чиқдим, шеърлар менга ёқди. Усмон ака билан танишиш истаги пайдо бўлди. Тошкентга келгач, бир куни тасодифан Ўзувчилар уюшмасида учрашиб қолдик ва ўша менга ёққан шеърларни шоирнинг ўзидан эшитдим.

Усмон Азимнинг муҳаббат лирикаси бошқаларникига ўхшамайди. Шеърниям ўзига хос оҳангда ўқийди. Дастлаб «Ўмғир ёғди» шеърига куй басталадим, кейин «Сиз ёққансиз менга ҳамиша», «Мен сени ҳеч кимга бермайман» кўшиқлари тайёр бўлди. Бир-икки йил ижрочи тополмадим. Муҳаббат Ғафурова «Ўмғир ёғди»ни бир йил айтди, машҳур бўлмади.

Кумушхон билан танишувимиз ҳам қизиқ бўлган. Бир куни радиода Кумушойнинг менежери Владимир Барамиков билан танишиб қолдим. Эстрада оркестрига Кумушой учун кўшиқ сўраб келган экан. Кўшиқларимни эшитиб, уйига таклиф қилди. Бордик. Кумушхон бепарвогина кутиб олди. «Ўмғир ёғди» кўшиғимни айтиб бердим. Кумушни кўрсангиз эди, «Айтаман», деб туриб олди. Шу-шу, биргамиз.

— *Рауф Парфи асарларини севиб ўқийман, дедингиз. Билишимизча, Рауф аканинг шеърларидан биронтаси ҳали кўшиқ бўлмаган...*

— Рауф Парфи шеърлари жуда юксакда, уларнинг ҳар бири кўшиқдай. Уларни кўшиқ қилиш учун киши руҳан тайёр бўлиши керак, мен жудаям истайман шуни.

— *Кўшиқларингизни ижро этган энг яхши хонанда ким?*

— Кумуш Раззоқова, Аъло Раҳимова ҳамда Дилшодбек Каттабеков. Учаласининг ҳам ўзига яраша жиҳатлари бор.

— *Дунёда энг зўр кўшиқчи ким деб ўйлайсиз?*

— Эстрадада демоқчисиз-да? Француз хонандаси Эдит Пиаф. Эстрада бугунги мартабасига эришишида Пиаф ижоди беқиёс аҳамиятга эга.

— *Севимли бастакорингиз, муסיқий асарингиз?*

— Кўп. Класиклардан Бах, Бетховен, Чайковский, Хачатурян... Ўзимизникилардан Манас Левиев, Сулаймон Юдаков, Толиб Содиков, Мустафо Бафоев... Улардан кўп нарсани ўргандим. Вердининг «Аида», Юдаковнинг «Майсарининг иши» операларини яхши кўраман.

— *Ҳинд филмларини кўпчилик севиб томоша қилади. Балки бунинг бир сабаби муסיқададир...*

— Ҳиндлар филмларига моҳирлик билан ёндашадилар. Сценарийда ҳам, артистлар ижросида ҳам, куйида ҳам камчилик сезмайсиз. Айниқса, муסיқаси. Филмга муסיқа ёзиш катта санъат.

— *Сизни «Ўзбекфилм»га ҳамкорликка таклиф этишса, рози бўлармидингиз?*

— Масъулиятли иш бу. Сценарийсига қараш керак, ёқадими-йўқми, кучим етадими...

— *Санъатнинг яна қайси турларига қизиқасиз?*

— Тасвирий санъатга. Ранглар товланишлари муסיқага ўхшайди. Камолитдин Бехзод миниатюралари асосида йирик симфоник асар ёзиш ниятим бор.

Боя айтганимдек, кўп китоб ўқийман. Ғарб классиклари, замондош ёзувчиларнинг кўпгина асарларини ўқиб

чиққанман. Кейинги пайтлари диний фалсафа мени кўпроқ кизиқтираяпти.

— ***Яна қўшиққа қайтсак, ўзингиз ҳам қўшиқ айтасиз. Ўшлигингиздан хонанда бўлишни орзу қилармидингиз ё ижросидан кўнглингиз тўлмайдими?***

— Ўшлигимда айтардим, 16 ёшимда хонандалик йўлига кириб кетишимга сал қолган. Шу йили бастакор сифатида дастлабки йирик асаримни ёздим. Олдимда икки йўл турарди. Отам(Дарвин Омонуллаев, мусикашунос олим) айтдиларки: «Хоҳлаган пайтингда қўшиқ айтишинг мумкин, лекин бастакорликни йўқотсанг, унга қайтиш жуда қийин бўлади». Айтганларини қилдим ва ҳеч афсусланмайман.

Янги ёзилган қўшиқни хонандаларга айтиб кўрсатиб беришга тўғри келади. Дўстлар даврасида ҳам айтиб тураман.

— ***Дўстларингиз ҳақида...***

— Яқин дугонам йўқ. Дўстларим асосан ижодкорлар, ҳамкасбларим Мустафо Бафоев, Ҳабибулло Раҳимов, Рустам Абдуллаев, Анор Назаров, Шохида Шоймардонова, Гулчеҳра Жамилова, Усмон Азим... раҳматли Шавкат Раҳмон билан ҳам дўст эдик.

Дўстлар билан гаплашсам руҳим кўтарилади, ўзимни энгил сезаман.

— ***«Ўзбекистон — Ватаним маним!» танлови бўлиб ўтди. Уни ҳар йили ўтказиш ҳақида Президент фармон чиқарди. Негадир «Камолот» танлови ўтказилмаяпти...***

— «Ўзбекистон — Ватаним маним!» халқни руҳлантириш учун керак. Эсингизда бўлса, 1941 йил 22 июнда уруш бошлангач, уч кун ўтмаёқ Александровнинг «Священная война» қўшиғи пайдо бўлди. Ундаги рух, шиддат, ишонч... Бу қўшиқ халқни Ватан ҳимоясига

отлантирди. Бизгаям шундай, Ватанга чексиз муҳаббат, фидойилик билан ёзилган, халқнинг дилига етиб борадиган, уни келажакка, яратувчанликка илҳомлантирадиган кўшиқлар керак. «Камолот», «Анор», «Офарин»га келсак, уларни ўтказиш учун ҳомий топиш жуда қийин бўлиб қолди. Бошқа сабаблариям бор... Ҳомийни чет элларда меценат дейишади. Султонов деган пианиночи йигитимиз бор эди. Москвадаги халқаро Чайковский танловида чиққан, америкалик бир бадавлат оила уни ўз ҳомийлигига олди. Алёша ҳозир АҚШда яшайди, миллионер. Машҳур пианиночилар сафига кирган.

Биздаям бадавлат оилалар кўп. Аммо айтсам ишонмайсиз, ҳамма севиб қолган истеъдодли Дилшод Каттабековнинг ҳомийси йўқ. Ҳолбуки, уни тарбиялашимиз, ижод қилиши учун имконият яратиб беришимиз зарур. Умуман, ҳомий топиш кўпчилик истеъдодларимиз учун ушалмас орзу бўлиб турибди.

— *Кўпчилик санъаткорларимиз тўйга чиқади. Ўмон демоқчи эмасман. Лекин...*

— Хонандага аввало тингловчи керак, кейин иқтисод...

— *Ҳаётда нималарни қадрлайсиз?*

— Иймон-эътиқодни, истеъдодни, дўстликни. Худосизликдан ва худосизлардан кўрқаман.

— *1996 йил нимаси билан хотирангизда қолади?*

— Нима десам экан. Ҳам яхши, ҳам ёмон томонлари бор. Мукофот олдим, баҳоли қудрат ижод қилдим...

— *Сўнги савол: янги йилдан нималарни кутаяпсиз?*

— Йигирмага яқин кўшиғим тайёр турибди. Шуларга яхши ижрочи топсам. Соғлиқ бўлса, худо куч-қувват берса, бундан ҳам баракалироқ ижод қилсам...

«Савдогар»,

Хусан Карвонли. Илғаб борар мени фасллар...

1996 йил, 31 декабр

ТЎРТИНЧИ ФАСЛ

КИТОБ ЎҚИШНИ БИЛАСИЗМИ?

КИТОБ ЎҚИШНИ БИЛАСИЗМИ?

Биринчи ўқиган китобимни яхши эслайман. 2-синфда ўқирдим. Уйимиз тоқчасидан топиб олган эдим уни. «Қичан» деган қисса, бир қирғиз ёзувчисининг асари. Кейин «Қирқ беш кун», «Олтин водийдан шабадалар», «Қиз узатиб борганда...», «Машъал»... хуллас, ҳозир уларнинг номлари, қаҳрамонлари, ҳатто баъзиларининг муаллифларини ҳам эслолмаяпман. Лекин шуни биламанки, 9-синфгача шу вақтга қадар чоп қилинган XX аср ўзбек адабиётининг деярли барча қисса ва романларини ўқиб чиққан эдим.

«Ўткан кунлар», «Сароб», «Лолазор», «От кишнаган оқшом» — мен ўқиган китоблар ичида энг эсда қолганлари эди.

Кейин, 1989 йили «Ленин учқуни» (ҳозирги «Тонг юлдузи») газетаси хаваскор ижодкор ўқувчиларнинг вилоятлар бўйича кўрик-танловини ўтказди. Биринчиси Самарқанд вилояти мактаб ўқувчилари ўртасида бўлиб ўтди. Иштирок этдим ва бир ойлардан сўнг газетада ўн нафар ўқувчининг машқлари эълон қилинди. Улар ичида менинг кичкина ҳикоячам ҳам бор эди.

Танлов барча вилоятларда бўлиб ўтгач, кейинги йил яна Самарқанд вилояти бўйича ўтказилди. Каттақўрғонда бўлди. Бордим. Ўтган йили машқлари эълон қилинган ўқувчилар

танлов ғолиблари экан. Совғалар беришди. Менга фахрий ёрлик ва бир китоб тегди: Чабуа Амирэжиби, «Дата Туташхиа», роман. Ўқиб чиқдим ва... ва шундан кейин ўзим учун янги бир олам кашф этдим...

Мени ҳайрон қолдиргани — «Дата Туташхиа»да бир воқеа икки-уч персонаж томонидан ҳикоя қилинади. Демак, бир воқеа ёки ҳолатга икки-уч хил ёндашув, икки-уч хил муносабат. Ўқиган китобларим ичида ҳали бунақасини кўрмаган эдим...

Шундан сўнг «Қизил ва қора», «Мартин Иден», «Парма ибодатхонаси», «Граф Монте Кристо», кейин Достоевский, Толстой, Маркес, Камю, Фолкнер, Жойс... Хуллас, Ғарб адабиётига «шўнғиб» кетдим.

Сўнги пайтлари эса «Лисон ут-тайр», «Бобурнома», «Танбех ул-ғофилийн», «Ичиндаги ичиндадир» каби китобларни қайта-қайта ўқияпман.

Устоз Махмуд Саъдий айтиб қолди: «Бир куни Набоковнинг «Лолита»сини ўқидим. Ярим кечаси тугатдим. Ҳаммаёқ қоп-қоронғи. Зимистон елкамдан босиб тушди... Шунда китобларим орасига қўл солдим. Навоий бобомизнинг 60-йиллари чоп этилган бир ғазаллар тўплами чиқди. Дуч келган жойини очдим ўқидим. Бир неча сониялар ичида елкамдаги юк, кўзим олдидаги туман йўқолиб, рухан енгиллашдим...».

Хулоса қилиб айтганда, мен китоб ўқишни жуда кеч ўрганганимдан афсусдаман. Сиз-чи, азиз муштарий, китоб ўқишни биласизми?

*«Маърифат»,
2004 йил, 9 июн*

ИККИ ЙЎЛ СИНТЕЗИ

Агар адабиётнинг мангуликка дахлдорлиги нуқтаи назаридан қарасак, бугунги жараённинг табиий эканлигини англаймиз. Миллий насримизда турфа йўналишлар ҳаракатланаётгани, адабиётимиз жаҳон адабиёти билан бўйлашишга интилаётгани ҳамда бугунги баҳс кўнглимиздаги умидларни чўғлантиради.

Баҳсни бошлаб берган катта ёзувчимиз Шукур Холмирзаев («Кечирасиз, жаноб Карпендер, вақтим зикрок». «ЎзАС», 31-сон) насрдаги анъанавий йўл — реализм билан янги йўл — модерн ёзувчиларимиз ижодини қиёслар экан, ўз йўлига содиқлиги важдан реализмга мойиллигини яширмайди. Бунга табиий ҳол сифатида қараш лозим. Шундай эса-да, адиб янги йўналишда деб ҳисоблаганлардан Шодикул Ҳамро ижодига яхши баҳо беради: «Шодикул Ҳамронинг асарларини ҳаммаям силлиққина қабул қила олмайди. Бироқ ундаги воқеаларга ишонади, даҳшатга тушади: ундаги рухий товланишлар оғушида тентирайди ҳам... ва инсон ҳақида ниманидир кашф этади».

Худди шундай: «инсон ҳақида ниманидир кашф этиш»-ни устоз адибимизнинг ўзининг ижодига нисбатан ҳам ишлатамиз. Қайсидир бир йили, у пайтда талаба эдим, бир домламиз куйинганнамо «Шукур Холмирзаев ўзини ёзиб кўяди», деди. «Тўғри-да, — дедим, — ўзини ёзмай, кимни ёзсин? Шунинг учун ҳам унинг асарлари ўқишли, рост ва ўзбекона. Ҳозиргиларнинг кўпчилиги ўзини ёзишни эпламасдан туриб, бошқаларни ёзиб ётибди. Баъзи қаҳрамонларига дўппи ва чопон кийдирсангиз-да, ўзбекча ўйламайди, ўзбекча гапирмайди, миллати нотайин, хаёлий».

Модернист шоир Баҳром Рўзимухаммад ҳам баҳсга кўшилар экан («Ҳаёт тажрибалари ва хаёл чиғириғи». «ЎзАС», 33-сон), янги йўналишга муҳаббатини ошкор этади ва куюниб савол кўяди: «Ўйлаб қоласан: реализм андозасида модернизмга баҳо бериш мумкинми?».

Б.Рўзимухаммад саволларига жавоб савол: реализмга модернизм андозасида баҳо бериш мумкинми?

Менингча, Ш.Холмирзаев модернизмга реализм андозасида эмас, нафис адабиёт, умуман, сўз санъати нуқтаи назаридан муносабат билдиради. Буни адибнинг ТИЛ ҳақидаги мулоҳазалари ҳам тасдиқлайди. Фақат Ш.Холмирзаевгагина эмас, балки барчамизга хоҳ реализм, хоҳ модернизм ё бошқа йўлда бўлсин, завқ берувчи, қувват берувчи ГЎЗАЛ АДАБИЁТ керак!

Модернистлардан Саломат Вафо камровни янада кенг-роқ олиб, дейди: «Бугунги жаҳон адабиёти биз ишонган, ўрганган эстетик қарашларга асосланмайди, у тақдир ва қисмат курашларидан безган, миллийлик чегараларидан чиқиб кетганига кўп бўлган» («Ўшлар насри ўз йўлидан боради...». «ЎзАС», 32-сон).

Авалло, миллийлик ҳақида. Тақдир ва қисмат курашларидан безиб, олайлик, ўзи билан курашиш умуминсониятга хосу, миллийликка хос эмасми? Назар Эшонқул айтадики: «Миллийлик бу она тили жозибаси, миллий тафаккур қуввати билан дунёда мен ҳам мавжудман, менинг ортимда ҳам шундай халқ бор, шундай тарих бор, мен ҳам сизлар каби қудратлиман деб айта олиш ва шу қудратни кўрсата олиш ҳамдир» («Ўшлар насри ўз йўлидан боради...»). Жуда тўғри. Ўзбек адиблари ўзбек миллати тарихи, бугуни, миллий тафаккури қудратини ўша жаҳондагиларга кўрсатиб берибгина умумжаҳон маданияти,

адабиётида ўз ўрнини эгаллашлари мумкин. С.Вафо айтганидек, бугунги жаҳон адабиёти(хаммаси эмасдир! — **Х.К.**) миллийлик чегараларидан чиқиб кетган экан, фикримча, бунга ижобий ҳол сифатида қараш, уларга ҳавас қилиш ноўрин. Балки уларда бутун-бутун миллатлар аралаш-қуралаш бўлиб, ўзлигини бой бериб, йўқолиб кетаётгандир? Адабий жараёни ижодкор таржимаи ҳоли, ижтимоий муҳит билан боғлиқликда тадқиқ этишга бизда ҳамон қўл урилмагандек назаримда.

Сўзининг охирида С.Вафо «Ғарбнинг саргардонлиги» ҳақида гапирар экан, улар ўзлигига қайтаётганини, бир вақтлар Шарқдан таъсирланишганини эслаб, энди «биз ўзимизга қайтамыз... эркин руҳий олам, озод тафаккур билан ўзимизни яна бир бора кашф этамыз...», дейди. Буниси яхши.

Энди, яна савол туғилади: ўзининг таъбирича, «хаёллар маҳсулини ёзаётган» О.Мухтор, Н.Эшонқул, С.Вафо асарларига ёқинқирамай қараган Ш.Холмирзаевга нега улар сафидан деб ҳисобланаётган Ш.Ҳамро ижоди ёқиб қолди экан?

Жавобни устознинг ўз сўзларидан излаймиз: «... миллий насримиз юқорида зикр қилинган икки йўлнинг табиий омухталигида ривожланади». Ш.Бўтаев бу фикрни тўлдиради: «Мукамал асар ичида бу йўналишларнинг барчаси эркин ҳаракат қила олади. Бир-бирига ҳалал бермай, бир-бирига чатишиб ҳам кетади, — айтайлик, фантастик жараёнларда реализм намоён бўлади. Реализмнинг мистик ҳодиса эканлиги бўй кўрсатади. Наср йўналишини индивидуал ижодкорнинг хаёлот, изланишлари белгилайди».

Ш.Холмирзаевга Ш.Ҳамро ижодидаги худди шу нарса: тилга олинган икки йўлнинг синтезлашуви, бошқа

курдошларидан фарқли ўларок, бўртиброқ турган миллийлик, ўзбек миллий тафаккурининг янгича йўналишдаги ифодаси, ўзбек характери очиқ бериши ёқмадимикан?

Н.Эшонкулнинг «Шамолни тутиб бўлмади», С.Вафонинг «Сукунат туни» ҳикоялари ҳам худди шундай изланишлар маҳсули сифатида эътиборга лойиқ.

«Сукунат туни» ҳикоясининг («Ўш куч», 2000 йил, 6-сон) бош қаҳрамони — энди ўттиздан ошганда дардга чалиниб, оёқ-қўли ишламай қолган, қандай гуноҳлар қилиб Яратганнинг йўлидан четлашган, айро тушганини сезмай, қандай «тавба» этишни билмайдиган одам. У қари ота-онасига юк бўлиб қолганидан изтироб чекиб, улар ва аммаси ҳамроҳлигида мозорга — улуғ боболари ётган жойга, сукунат диёрига келади. Уни тавба қилишга ундайдилар. У эса, тавба қилмайди, қилолмайди, сукунат. «Сукунатда ҳамма нарса бор эди».

Кечкурун қабристон қоровули, зиёратчи хотин, ота-она, амма — ҳаммаси тинч уйқуга кетади, «бутун олам ухларди». У эса, қўрқади, ухлаёлмайди, йиғлайди, саволлар гирдобиди қолади, даҳшатга тушади, «мен — тупроқман», деган иштибоҳни, мингинчи мартадир, хаёлидан ўтказгач, хотиржам уйқуга кетади. Эрталаб тургач, «умрида биринчи бор ўзига яқинроқ келгани»дан розилик туяди.

«Сукунат туни»даги воқеа Лотин Америкаси, Африка ё Оврупода эмас, Ўзбекистонда рўй беради. Ўзбекларгина (бошқа Шарқ халқларида ҳам бордир балки — **Ҳ.К.**) дардга чалинса, аввало, Оллоҳдан деб, азиз-авлиёлар мазори, муқаддас қадамжоларга паноҳ тилаб, тавба қилиб, бош эгиб боради. Гап бунда эмас асли. Гап қаҳрамон кечираётган руҳий изтироб, ўзликни излаш, яшашдан маъно қидиришда.

Бу — барча халқлар адабиётига хос. Миллийлик ўша миллатга мансуб ҳаёт тарзига асосланган тафаккур, миллий кадриятлар замиридаги қарашлар воситасида ўзини излаётган Инсонни тасвирлаш. С.Вафо ўзбек ҳам америкалик ёки овруполик каби ўзини англашга интилаётган Инсон эканлигини кўрсатиб беради.

Назаримда, ўзбек насри, Ш.Холмирзаев айтганидек, анаънавий ва модерн йўл синтезлашуви, миллийликка таянган ҳолда ривожланади. Унда инсонни турли рухий ҳолатларда турфа усуллар, шакллар воситасида тафтиш қилиш, тасвирлаш кучаяди. Ҳар икки йўл, бошқа йўлларни ҳам ўқиб-ўрганган, керакли жиҳатларини ўзлаштирган ва, албатта, айтадиган ўз Сўзи бор ёзувчилар ХХI аср ўзбек насрининг яратувчилари бўладилар, адабиётимиз ривожига ҳисса қўша оладилар.

Модомики, барчамиз ўзбек адабиётининг буюк адабиёт бўлишини хоҳлар эканмиз, карпенерларни, «ўзбек карпенерлари»ни, анъанавий йўналишдаги адабиётимиз — Ш.Холмирзаев, М.М.Дўст, Э.Аъзам, Т.Мурод асарларини ўқишдан, адабий чангалзорлару гўзал боғларимизга сайр этишдан эринмайлик.

Яна бир гап.

Устоз Шукур Холмирзаевнинг 20-25, борингки, 30 ёшли ижодкорлар ҳақидаги гапи шу ёшдаги адабиёт ихлосманди, ўзини ижодкорликка талабгор, деб билган бир ҳаваскор сифатида мени оғир ўйга толдирди...

Сал илгарироқ бир тенгдошим: «Тенгқурлар ўзаро баҳс уюштирайлик, «Мен нега шеър ёзаман?» деган мавзуда бир нарса ёзиб беринг», деб қолди. Унга: «Мен нега шеър ёзмаймман?», деганга ўхшаш нарса қоралаб бераман, деб жавоб бердим. Ҳафсаласизлик қилиб, ёзмадим. Бошқа тенг-

дошларим ҳам, бири журналда ишлайди, бири газетада ишлайди, ҳам талаба, бири радиода, бирови фақат модернистларни ўқийди, бошқаси реалистларни, яна бирови ўқимай ҳам қўйган, ёзишмади шекилли, баҳсимиз бўлмади. Мана энди, мавриди келди.

Ростдан А.Қодирий, А.Қаҳҳорлар 30га етмай туриб илк романларини эълон қилган ва бу асарлари улар ижодининг чўққиси сифатида қаралади. Шоирларни-ку, айтмай қўяқолай. Бугун 25 ёки 30га кирган, шаклланиб қолган ёзувчини кўрсата оламизми? Йўқ. Нега? Наср йўли шунчалик қийинми? Ўқи ҳафсаласизлик, чидамсизликми бизнинг авлодимизни «ушлаб турган» нарса? Мутолаа камлиги, бошқа ижтимоий, иқтисодий сабаблар туфайлими жимлигимиз? Саволлар кўп. Жавобни эса, билмадим. Вақт — ҳакам. Бир суҳбатда таниқли мунаққид Иброҳим Ҳаққул «ботинда ёзилаётган асарлар» ҳақида сўзлаган эди. Ҳар ҳолда, тенгдошларим ичида «ботинида ёзаётганлар» борлигидан умидворман...

*«Ўзбекистон адабиёти ва санъати»,
2000 йил, 18 август*

СЕВГИНИНГ ДАРАЖАСИ

Ёзма адабиёт пайдо бўлганидан бери қанча асар ёзилганини ҳеч ким ҳисоблаб чиққан эмас. Бунинг унчалик аҳамияти ҳам йўқ. Аммо шу нарса аниқки, ёзилган асарларнинг деярли ҳаммаси, яшаб келаётган бадиий дурдоналарнинг бари севги, муҳаббат, ишқ ҳақидадир. Ишқ — гўзалликдан. Гўзаллик — Яратгандан. Дунёдаги гўзалликларни Оллоҳ назари тушган очик кўзлар кўрадилар,

севадилар ва тасвирлайдилар. Ҳазрат Навоий шундай иждокорларнинг олдинги сафида туради.

Бобур таъбирича: «Ҳеч ким анингдек кўб ва хўб ёзғон эмас». Фасоҳат, нафосат ошиғи ўлароқ ҳазрат асарларини ташналик билан ўқир эканман, бир рубойга ўзгача ишқим тушган:

*Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз,
Сондин сени кўп севармен, эй умри азиз.
Ҳар неники севмак ондин ортиқ бўлмас,
Ондин сени кўп севармен, эй умри азиз.*

Лафзий санъатлардан тарсеъ санъатининг мумтоз намунаси ҳисобланмиш бу мўъжаз асар ҳам зоҳиран, ҳам ботинан гўзалдир. Биринчи, иккинчи ва тўртинчи мисралардаги «жондин», «сондин», «ондин» сўзлари ўзаро қофияланган бўлса, қолган сўзлар: «сени кўп севармен, эй умри азиз» — такрорланиб, радиф бўлиб келади. Бу тарсеъ санъати талаби — муайян мисралардаги сўзларнинг бир-бирларига оҳангдош-вазндош, қофиядош бўлиб келишига тўла мос.

Энди рубойнинг ботинан гўзаллиги — маъно оламига кўз ташлаймиз.

Аввало, мисраларни боғловчи «сени кўп севармен, эй умри азиз» жумласини кўриб чиқамиз.

Маъноси барчага тушунарли. Ошиқ учун умри азиз бўлган гўзал ёрга мурожаат қилинаяпти. Бу ерда ишқи мажозий ҳақида сўз бораяпти. Буни ишлатилган «умр» сўзи исботлайди.

Энди оҳангдош, қофиядош сўзларга эътибор берамиз. Биринчи мисрадаги — «жондин».

Жондин сени кўп севармен, эй умри азиз.

Имом Ғаззолийнинг «Кимёи саодат»ида «жон» ҳақида шундай сўз боради: «Яна бири маънии ботиндурки, ани нафс дерлар, жон атарлар ва дил ҳам дерлар. Бу маънии ботинни (яширин маънони) ботин (ички) кўз бирла танигани бўлур. Зоҳир кўз бирла кўргали бўлмас. Ва сенинг ҳақиқатинг —ушбу маънии ботиндур. Ва ҳар нимарсаки, бу маънии ботиндин ўзгадур — ҳамманинг тобеи ва лашкаридур. Ва хизматкоридурлар».

Англашилаяптики, жон — инсон борлигининг энг муҳим омили, инсон учун энг қимматбаҳо, мисли йўқ. Биринчи мисрада ошиқ азизасини ана шу жонидан ҳам ортиқ кўришини билдираяпти. Кейинги мисрада бу севгининг даражаси янада ортади:

Сондин сени кўп севармен, эй умри азиз.

«Сон» сўзи ҳам барчага тушунарли. Мисрада у миқдор ҳамда адад маъноларида келмоқда. Севгининг миқдори, ишқнинг адади бўладими! Инсон боласи ишлатадиган қанча сон-рақам бор: миллион, миллиард, триллион... Ошиқ азизасини ўша мавжуд сондан ҳам кўпроқ, чексиз, ададсиз севади. Кейинги мисрада: ушбу ададсизликнинг чегараси белгиланаяпти:

Ҳар неники севмак ондин ортиқ бўлмас.

Шундай эса-да:

Ондин сени кўп севармен, эй умри азиз.

Демак, Навоий севгисининг даражаси шунчалик ҳайратланарли, чексиз. Бу — битта рубоийдан келиб чиқаётган хулоса...

Мавлоно Лутфий ёш Алишербекнинг бир байтига бутун ижодиётини алишмоқчи бўлган экан. Мен ҳам бир мухлис ўлароқ шу пайтгача ёзилган севги ҳақидаги асарларнинг

барчасини ҳазрат Навоийнинг ушбу рубойисига тенгламас эдим.

*«Маърифат»,
2001 йил, 7 феврал*

АДАБИЁТМИ, ЛИТЕРАТУРА?

Лев Толстой «Иқронома» асарида «ҳаёт саволи»га жавоб излар экан, ўзига ва XIX аср ўрис адабиёти намояндлари фаолиятига бир қур назар солиш орқали адабиёт иши ҳақида мулоҳаза юритади ва ёзувчиларни «ўзи нимани ўргатаётганини билмаган ҳолда асар ёзиб бошқаларга ўргатаётган жиннилар», деб атайди. Уларни «виждонсиз, икки пулга қиммат каслар» деб, ўзининг ҳам шулар қаторида эканлигини, ёзувчилик пул топиш, шуҳратпарастлик туйғусини қондирувчи восита эканлигини айтади.

Камю эса адабиёт, умуман, санъатни инсон учун Яратганни инкор қилиш, исён моҳиятини очиб бериш воситаси, деб ҳисоблайди.

Ҳар икки ижодкор ҳам адабиёт — фойдасиз бир нарса, эрмакка ўхшаш машғулот ёки яшаш учун курашнинг бир воситаси, инсондаги шон-шуҳрат, амалга интилиш, бошқалардан устун бўлишни исташ туйғуларини қондириш воситаси, дея ҳисоблайди. Чуқурроқ назар солинса, адабиёт — инсон ақлининг фаолияти кўзгуси.

Булар овруполик тафаккур соҳибларининг деганлари. Шарқда эса, адабиёт «адаб» сўзидан олинганлигига кўра, адабга чорловчи, эзгуликка хизмат қилувчи восита бўлиб келган.

Адабиёт — ҳаёт кўзгуси, деган таъриф ҳам анча оммалашган. Бу тушунча бизга яқин даврда кириб келган бўлиши керак. Оврупода ишлатиладиган, биздаги «адабиёт»га муқобил «литература» истилоҳи маъносини текшириб кўрсак, бунга амин бўламиз.

Литература — лотинча «литера» — «харф» сўзидан келиб чиққан бўлиб, ҳаётни харфлар, кенгроқ маънода, сўзлар ёрдамида ифодалаш деганидир.

Адабиёт ҳам сўз санъати бўлгани ҳолда, муайян чекланиш, нормаларга эга. Яъни ахлоқ, одоб, андиша чегарасидан чиқилмайди.

«Литература»да бундай чекланиш йўқ. Литература — кўзгу. Унда ҳамма нарсани тасвирлаш мумкин. Жойс ижоди инсон онгидаги кечаётган жараёнларни икир-чикиригача тасвирлаш ёки шунга уриниш бор. Онгда нималар оқиб ўтмайди дейсиз! Ўзбекда кўриб-кўрмасликка, билиб-билмасликка олиш, андиша, ёмонини яшириб, яхшисини ошириш, деган гаплар бор...

Ёки Шарқда ислом таълимоти бўйича ароқнинг ҳаромлиги, ичиб кайф қилган одам Яратганни ёддан чиқариб, имондан чиқиши муқаддас китобларда нақл қилинган бўлиб, одамлар ҳам буни қабул қилган. Бундай заминда яратилган адабиёт ҳам ҳеч қачон ароқ ичишни тарғиб қилмаган.

Ғарбда эса, литература эркинлиги боис, ароқнинг қандай ичилиши, қандай кайф бериши ва бунинг оқибати ҳақида ҳатто бадий жихатдан юксак савияда, бемалол, батафсил ёзиш мумкин. Тўғри, улар ҳам ароқни тарғиб этишни мақсад қилмаган бўлишлари мумкин, бироқ шу ҳаракатнинг ўзи муайян маънода тарғиб — рекламадир.

Мисол учун, Оврупода, умуман, Ғарбда машхур садизм, мазохизм ва бошқа «изм» — рухий айнишлар бизда ҳам муайян даражада мавжуддир. Аммо улар ҳақида ошкора гапириш урф бўлмаган, андиша қилишган. Бугун эса, улар ҳақида бемалол ёзаётирмиз. Олайлик, онанизм ҳақида ўқиган ўсмир уни ўзида синаб кўришга уринмайди, деб ким кафолат бера олади?..

Демак, «адабиёт» ва «литература»ни бир маънода ишлатсак-да, улар ўртасида сезиларли фарқ борлигини илғаш мумкин. Бу фарқ Шарқ ва Ғарб адабиёти солиштирилганда янада аниқ сезилади. Масалан, «Ўткан кунлар» ва «Мартин Иден». Отабек ва Мартин Иден — иккаласи ҳам тақдир зарбаларидан чарчаган, ҳаётдан бешиб, ўлим истайди. Отабек бу мақсадда урушга жўнайди ва ўша ерда ҳалок бўлади. Мартин Иден эса, ўзини-ўзи ўлдиради. Исломий Шарқда ўзини ўлдириш мумкин эмаслиги, бу Оллоҳнинг қаҳрини келтириши, шу сабабли бундай йўл тутганларга жаноза ўқилмаслиги маълум...

Адабиёт — Шарқнинг ўзига хослигидан, литература эса Ғарб тафаккури, қарашларидан сув ичади. Шарқда инсон ҳаётга нега келганини, қандай яшаш кераклигини, оқибатда уни нима кутаётганини билади. Ғарб кишиси эса ҳаётдан маъно тополмайди ва оқибатда бири адабиётни (балки литературани) кераксиз бир машғулот деса, яна бири, даҳрий бўлганлиги боис, адабиёту санъатни даҳрийликка хизмат қилдирмоқчи бўлади. Улар илҳомнинг раҳмоний ва шайтоний бўлишини билишмайди шекилли...

XX асрга келиб, шарқона анъаналарга содиқ адабиётимиз бирмунча «овруполашди» (литературалашди). Буни бизга кириб келган турли адабий оқимлар мисолида ҳам кўриш мумкин. Ғарбда дунёга келган адабий оқимлар

бизда ҳам қизиқиш билан ўрганила ва ўзлаштирила бошланди. Савол туғилади — ўша оқимлар бизда нега йўқ эди?

Ўзбек ҳам, олайлик, америкалик ҳам, аслида бир умуминсоний хислат-хусусиятлар соҳиби бўлгани каби — «адабиёт» ҳам, «литература» ҳам асл мақсади бир бўлгани ҳолда, уларнинг тасвирлаш йўли турлича эди. Шарқона адабиёт Оллоҳга етишиш, комил инсонни тарбиялаш йўлида оғишмай ҳаракатланган бўлса, литература ҳам қисман шуни истаган ҳолда, ақлга зўр бериб, асосий йўлдан чалғиб кетади. Бу чалғиш оқибатида турли йўлчалар — оқимлар пайдо бўлади. Бошқача айтганда, биз моҳиятдамиз, улар эса шаклда, моҳият йўлида шакл излаб юришибди.

Ўзбек адабиётининг Ғарб адабиёти(литератураси) билан боғланишига келсак, улардан шакл ўрганишимиз мумкин. Бироқ ҳар қандай шаклда бўлса-да, моҳият бир бўлиб қолиши лозим.

Сўзим аввалида Толстойнинг адабиёт ҳақидаги фикрини келтирган эдим. Улуғ ўрис ёзувчиси яшашдан мақсад не эканлигини англай олмаган пайтида шундай хулосага келган. Кўпни билган эмас, керагини билган доно, деган экан бир донишманд. Ҳаётнинг маъносини англаганлар адабиёт нима, деган саволга энг тўғри жавобни топгусидирлар!

*«Хуррият»,
1999 йил, 7—13 июл*

АФСУСКИ, ТАХМИНИМ ТАСДИҚЛАНДИ

Ёзувчининг бадий асарда айтмоқчи бўлган гапи салмоқли бўлса-ю, тили жўн, тароватсиз бўлса, бундай китобдан ўқувчи завқ-шавқ олиши даргумон. Дарҳақиқат, давра суҳбатида («ЎзАС» «Бадий наср тили ва давр», 2008 йил, 19 декабр) таъкидланганидек, ёмон тил билан яхши асар ёзиб бўлмайди. Бу оддий ҳақиқатни тушуниш қийин эмас, бироқ унга амал қилиш эса...

Жаҳон адабиётининг баркамол намуналаридан ҳайратланамиз, лекин бу юксаклик замирида ёзувчининг асар тили устида қаттиқ меҳнат қилганига кўпда эътибор бермаймиз. Масалан, Франц Кафканинг «Америка» романини олайлик. Асарнинг биринчи боби — «Гўлах» йигирма етти саҳифадан иборат. Йигирма етти саҳифада ярим соат муддат атрофида рўй берган воқеалар ифода этилади. Ҳайратланарли томони шундаки, муаллиф воқеани диалог воситасида кўрсатиб, воқеага қаҳрамон муносабатини, яъни унинг кечинмалари, ўй-фикрлари баёнини ровий монологи — нутқига маҳорат билан уйғунлаштириб юборади. Таъкидлаш жоизки, бунда Ф. Кафка тилнинг янги имкониятларини очади.

Чабуа Амирэжиби эса, «Дата Туташхиа» романида бир воқеани икки-уч персонаж тилидан ҳикоя қилиб, роман тилида полифоник оҳангдорликка эришади. Бу адибларнинг асарларида фақат уларнинг наср тилидаги маҳоратини эмас, балки, умуман, тил имкониятларини кашф этиш йўлидаги ҳавас қилса арзигулик ижодий тажрибаларини ҳам кузатамиз. Шу маънода, давра суҳбати иштирокчиларининг адибларни жаҳон адабиёти намуналаридан ўрганишга даъват этганларини маъқуллаймиз.

Бугунги кунда мен навқирон адибларнинг адабий жараёндаги фаолликларига, бир вақтнинг ўзиде адабиётнинг

турли жанрларида асарлар ёзаётганлари, китоблари адабий жамоатчилик назарига тушаётганига чин дилдан қувонаман. Чунончи, Назар Эшонқул, Шойим Бўтаев, Абдуқаюм Йўлдош, Луқмон Бўрихон бугунги ўзбек насри юкини елкаларига олгандек. Зеро, улар энди «ёш ёзувчи» эмас, балки танилган, ижодда муайян ютуқларга эришган тажрибали ижодкорлар. Демокчи бўлганим, уларнинг ютуқларига ҳам, камчиликларига ҳам, хусусан, тил борасидаги қусурларига ҳам ана шу мезондан келиб чиқиб ёндашсак хато бўлмас.

Мен бу ёзувчилар қаторида ҳам насрда, ҳам назмда, ҳам адабиётшунослик илмида жавлон уриб ижод қилаётган яна бир истеъдод соҳиби Улуғбек Ҳамдамнинг ижодини изчил кузатиб боришга интиламан. Унинг романлари, шеърлари ўқувчилар эътиборини қозонди, адабий танқидда қайта-қайта эътироф этилди.

Дарвоқе, давра суҳбатини ўқигач, У. Ҳамдамнинг «Мувозанат» номли романи ёдимга тушди: асарни ўқишни бошлаб охиригача етказолмаганим, роман негадир «тортиб кетмагани»ни эсладим ва бунинг сабаби асар тили билан боғлиқ эмасмикан, деган ўйда китобни қайта ўқидим. Афсуски, бу тахмин ўқиш жараёнида тасдиқланди. Аввало шунини айтиш жоизки, муаллиф асарида инсон маънавий ва моддий эҳтиёжларини қондиришда мувозанат мақомида турса, кўнгил хотиржамлигига эришади, деган эзгу ғояни олдинга сурган. Аммо бу ғоя гоҳ муаллиф, гоҳ бош қаҳрамон тилидан бот-бот уқтирилаверилади. Аслида романнын бош ғояси асар сюжетида сингдирилиши, персонажларнинг хатти-ҳаракатларида ифода топиши, ўқувчи эса, буни англаб, фикрлаб, завқланиши лозим эмасми!

Романда ёзувчи бадий тасвир воситаларидан умуман фойдаланмаган, деб бўлмайди. Аммо улар шунчалик камки, бу романга хос эмас. Асар тили жиддий ишланмагани баъзи ўхшатишларнинг такрор-такрор келишида ҳам кўринади. Масалан, «*юз кўпчиган хамирдек ёйилиб кетди*»(6-бет), «*кўпчиб тошган хамирдек ёйилиб жилмайди*»(14-бет).

«*Кўз соққаси*» ибораси беш-олти жойда ишлатилган. Бироқ ҳамма жойда ҳам ўринли эмас. «*Аҳоли яшайдиган жой*»(33-бет), «*кишилик жамиятининг илгор қисми*»(191-бет), «*инсон орзуси ва реал ҳаёт*»(168-бет) — булар энди газета тилига хос иборалардир.

Романда ноўрин қўлланилган сўзларга тез-тез дуч келамиз. Мана, улардан айримлари: «*Икки гуруҳга айрилганча ўйинни давом эттиришиди*»(39-бет); «*Муҳаммаджон ака яна эътироз билдириши учун оғиз жуфтламоқчи бўлган бояги «меҳрибон» қариндошларини «Гапирманг!» дегандек қўл ишорати билан шайтидан қайтарди-да, давом қилди*» (13-бет); «*У, аввало, даврнинг, атроф-муҳитнинг таъсирига берилиб, аламзадалик ҳолига тушгани учун ўзидан нафрат қиларди*»(181-бет); «*шунда ҳам ўғлининг намоз қилаётган ҳолда топшииб, қўлларидagini невараларига қолдирганча изларига қайтишарди*»(100-бет); «*Унинг бутун хатти-ҳаракати талабалар қаршисидаги ўқитувчиникини эсга туширар...*»(11-бет)...

Дастлаб асар матнида келишик кўшимчалари ҳам нотўғри қўлланган ўринларга кўзим тушганда, бу нашриёт муҳаррири ёки мусахҳихларнинг эътиборсизлигиданмикан, деб ўйладим. Бироқ бундай хатолар тез-тез учрагани боис фикрим ўзгарди. Мана, айрим мисоллар: «*Амир орзулар қила туриб, уларнинг рўёбга чиқариши масаласида ҳам худди ана*

шу сокин маромга руҳан таянган эди»(176-бет); «...ким экин-тикиннинг сугоришу ўтоқ-чопиғи билан, ким чорваси билан банд»(98-бет); «Юсуфнинг кўп қийнаб ўтирмади»(210-бет); «Юсуф аёл тахминининг тўғри чамалаганига қарамай, сўради»(234-бет); «Узун гавданинг бири қўл, бошқаси оёқ томондан кўтариб жойлашди»(239-бет); «Сўнг Юсуфни келишини кутиб турди-да, чўққайиб ўтириб тиловатни бошлади»(251-бет)...

Асар қаҳрамони Юсуфнинг тоғаси Муҳаммаджон аканинг қариндошларини тўплаб, васиятини баён қилиши тасвири сингари бир неча ўринларни ҳисобга олмаганда, роман матнининг аксарият қисми қуруқ баёндан иборат. 28-, 42-, 66-, 69-, 75-, 76-, 80-, 83-, 100-, 102-, 105-боблар публицистик мақола пафоси билан ёзилган. Масалан: «Турсунов ишдан кетгандан ҳеч қанча ўтмай жамиятга тоза ва қизгин бир руҳ кириб келди. Дарҳақиқат, порахўрлик ва таниш-билишчиликнинг рамзи бўлиб қолган Турсунов ва унинг гумаишталарининг сиёсий фаолиятига нуқта қўйилиши жамиятдаги соғлом кучларни ҳаракатга келтирганди»(243-бет). Бу парча «Мувозанат» романидан олингани айтилмаса, бирон-бир ижтимоий-сиёсий газетада чиққан ғализ тилда битилган мақоладан парча, деб ўйлаш мумкин.

23-, 57-боблардаги Юсуф ва Амир диалоги, айниқса, Юсуфнинг мулоҳазалари баёни илмий мақола услубини эслатади. Зеро, «пировардида», «устувор», «вахоланки», «муштарақ», «даражот», «ўларок», «татбик», «тафарруот», «хаос», «супериндустриализм», «муажазот», «ҳадаф» каби сўзлар бадий асардан кўра кўпроқ илмий, публицистик мақолаларга хосдир. 36-, 37-, 47-бобларда Миразимнинг, 44-бобда Эргаш аканинг, 45-бобда Саиднинг, 74-бобда Амирнинг бошидан кечирганлари гоҳ персонаж, гоҳ ёзувчи

тилидан баён этилса-да, тасвир тилининг жўнлиги, бадийликдан йироқлиги боис китобхонга таъсир қилмайди.

«Шарқ» нашриётида чоп этилган «Мувозанат» китобига сўнгсўзида филология фанлари номзоди Ислом Ёқубов шундай ёзади: «*Амир қисматининг фожиавий эканлигини унинг роман композициясидаги ўрни билан боғлаб тушунтирган олим «Мувозанат»ни ёзувчи кўнглидаги дардларни ифода этган, ўқимишли ва таъсирли асар сифатида эътироф этади*». Одатда «ўқимишли» сифати шахсга нисбатан ишлатилади. «Мувозанат» романининг ўқишли чиқишига эса асар тилидаги қусурлар халал берган.

Тағин «Давра суҳбати»да устоз Бахтиёр Назаров таъкидлаган ўша ҳақиқатни яна бир бор эслаб ўтиш ўринли. Дарҳақиқат, «Ёмон тил билан яхши асар ёзиб бўлмайди. Жаҳон адабиётидаги буюк асарлар, аввало, бадий тили билан гўзал. Чунки бадий асарнинг таровати, авваламбор, унинг тилида намоён бўлади».

*«Ўзбекистон адабиёти ва санъати»,
2009 йил, 9 январ*

«...ЮРАГИНГГА ОЛОВ ТИЛАЙМАН»

ЎЗБЕКИСТОН ҚАҲРАМОНИ ЭРКИН ВОҲИДОВ БИЛАН СУҲБАТ

— *Эркин ака, биринчи муаллимингизни эслайсизми?*

— Мен 1936 йили Фарғона вилоятининг Олтиариқ туманида ўқитувчилар оиласида туғилганман. Онам географиядан, отам тарихдан дарс берарди. Ўқитувчилар фарзанди бўлганим учун саводим жуда эрта чиккан.

Демакки, биринчи ўқитувчиларим отам ва онам бўлишган. I синфга борадиган пайтларимда уруш вақти эди. Газета ўқиёлмайдиганларга газетадан информбюро хабарларини, хат ўқиёлмайдиган аёлларга болаларидан, эрларидан келган хатларни ўқиб берардим. I синфга боргунимча хат-саводим чиққани учун мактабга борганимда қайси синфга олишни билмай қолишган. II-III синфга олишганида, ўқитувчи доскага нотўғри ёзганини тўғрилаганимдан сўнг бирданига IV синфга қабул қилишган. Ота-онам касал бўлиб, Тошкентга келганимиздан кейин бу ерда II синфда ўқий бошлаганман.

— *Ўша давр ўқувчиси, ўқитувчиси билан бугуннинг ўқувчиси ва ўқитувчиси ўртасида қандай фарқлар бор?*

— Биз қийин, оғир турмуш шароитида ўқиганмиз. Ўша пайтлари вазият мушкул бўлишига қарамай, болаларда ўқишга бўлган муҳаббат кучли эди. Ўқитувчиларда ҳам билим беришга интилиш юксак эди. Ўзимни ўқитган ўқитувчиларим билан ҳозирги даврда невараларимни ўқитаётган ўқитувчиларни солиштирадиган бўлсам, менинг ўқитувчиларимнинг жуда фидойи инсонлар эканлигини, ўзларининг касбларини ниҳоятда қадрлаганликларини айтгим келади. Ҳар бир ўқитувчида «мендан яхши шогирдлар етишиб чиқсин», деган истак устун турарди.

— *Устозларингиз ҳақида...*

— Мен ўқиган Тахтапулдаги 22-мактаб машҳур мактаблардан бири эди. У мактабдан анчагина олимлар, шоир, ёзувчилар етишиб чиққан. Ўзим ўқиган мактабим билан, айниқса, устозларим билан фахрланаман. Ана шундай устозларимдан бири — Ҳакимжон ака Ҳошимовдир. У киши адабиётдан дарс берардилар. Ҳакимжон ака 50-йилларнинг бошларидан ҳозирги кунга қадар ўша

мактабнинг директори вазифасида хизмат қилиб келаяптилар. Бу киши билимлилиги, фидойилиги, ўз фанини чуқур билиши, ўзбекона соф табиати, мулойимлиги билан барча шогирдлари қалбида чуқур из қолдирган. Биз ўқиган пайтлари кўпчилик болаларнинг оталари урушга кетганди. Ота тергаши бўлмагач, болалар безориқроқ бўлиб қолади. Бундай пайтда ўқитувчилар мактабда интизомни қаттиқ ушлаб туришлари керак эди. Ҳеч эсимдан чиқмайди, ўқувчилардан бири мактабда пластмасса тарокни ёкиб, кўтариб юрганди. У болани кўп ўқитувчилар уришди, жазо чораларини кўришди. Лекин Ҳақимжон ака у болага: «Акмалжон, сиз мактабни яхши ўқиб битирсангиз, мен сизга бир тароқ совға қиламан. У узокдан оловни кўрса ёниб кетадиган бўлади», деб айтган эди. Шунда Акмалжон: «Мен тарокни ёққанимда бошқа ўқитувчидан шапалоқ егандим. Ҳақимжон аканинг гаплари эса шапалоқдан-да қаттиқроқ тегди», деганди.

Қобилиятли болаларни ўқитувчилар қандайдир биридан қизганиб талашардилар. Масалан, мен ҳамма фанлардан аъло баҳоларга ўқишга ҳаракат қилардим. Физика ўқитувчимиз менинг шеърларим деворий газеталарда чикқанида ҳам, Эркинжон, сиз физик бўлишингиз керак, техника билим юртига ўқишга кириб ўқинг, деган гапларни айтарди. Бу ҳам ўқитувчининг ўз фанига нечоғли муҳаббатли эканлигига яққол мисолдир.

Ўқитувчи деганда, фақат мактаб муаллимини тушунмайман. Ҳар бир соҳанинг ўз муаллимлари бўлади. Адабиёт соҳасида Гафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Ғайратий домлалар менга муаллимлик қилишган, фақат мен эмас, Саид Аҳмад, Одил Ёқубов, Озод Шарафиддинов, Ўткир Ҳошимов, Шукур Холмирза, Абдулла Ориф Дўрмонда

бўлган суҳбатлар, адабиётнинг покизалиги учун, якка мафкура ҳокимлигига қарши исён билан йўғрилган гурунглар сабоғини олганмиз. Суҳбатларида бўлганим устозлар менинг камолга етишишимда катта рол ўйнаганлар. Устозлар ҳақида сўз кетганда яна бир тоифа устозларим ҳақида сўзламасам бўлмайди. Булар ижодларини ўқиб-ўрганганларим — рухий, ғойибона устозларим — ҳазрат Навоидан Чўлпонгача, юртимизнинг барча буюк адиблари. Ойбек, Ғафур Ғуломлар билан суҳбатда камроқ бўлганмиз. Лекин уларнинг ижоди бизга устозлик қилган. Ғафур Ғуломдаги санъаткор эҳтироси, сўзнинг қудратини англаш менга катта таъсир ўтказган.

— *Истасак-истамасак, улар шўро даврида фаолият кўрсатган эдилар. Эндиги, яъни мустақил юрт муаллими қандай бўлиши керак, деб ўйлайсиз?*

— Шўро даврининг муаллимию ҳозирги давр муаллими тўғрисида гапирадиган бўлсак, у вақтлари мактабда онгимизга сингдирилган нарса бутунлай бошқача бўлган. Бизнинг онгимизга озодлик туйғуларини, миллийлик туйғуларини сингдириш имконияти бўлмаган. Бу нарсаларни кейинчалик ўзимиз ўқиб, бошқа манбаларни қараб, ҳаётни кўриб билганмиз. Мен ўйлайманки, ҳар бир замоннинг зиёлисида миллий туйғу бўлади, ўзининг юрти билан, халқи билан ифтихор туйғуси бўлади. Ўша пайтлари адабиётда Хусайн Бойқаро, Умархонлар ёмонлаб ёзилган эди. Адабий тўғаракда Ғайратий домла уларнинг шеърларидан ўқиб, ўз замонасининг ажойиб шоирлари бўлганликларини айтиб, дунёқарашимизда янги бир йўналиш очиб берган эди.

Ўқитувчилар ҳамма замонда фидойи бўлишган. Мана, биринчи маърифатпарварлар — жадидлар фаолиятини

ўрганиш бўйича кўп ишлар қилинмоқда. Улар илмли, маърифатли ёшларни тарбиялашни мақсад қилишган. Ёшлар ўз адабиётини, тарихини, аждодлари кимлигини билса, ўз қадрини билади, озодлик туйғуси ўз-ўзидан пайдо бўлади, деб ҳисоблашган улар.

Ҳали-ҳануз даҳшатга тушаман. Агар собиқ тузум давом этганида 20-30 йилдан сўнг болаларимиз ўзбекча гапирмай кўярди. Мана, ҳинд зиёлилари юртимизга келишса, ҳали-ҳамон инглиз тилида гаплашишади. Муаллимлар билим бериш баробарида фарзандларга Ватанга муҳаббат, тарихга ҳурматни сингдиришга ҳаракат қилишлари керак.

Ҳозирги ўқитувчиларни ҳам фидойи дейиш мумкин. Улар мураккаб иқтисодий шароитда меҳнат қилишмоқда. Лекин бу ҳол узоқ чўзилмас, ривожланган давлатлардагидек, ўқитувчи маоши яшаш даражасини тўлиқ таъминлашига умид бор.

Бугун мактабларда эркак ўқитувчилар камайиб кетганидан қайғураман. Ҳарқалай, ўзбекнинг ўз турмуш анъаналари бор. Аёлнинг оила, жамиятдаги ўрни бошқа халқларникидан ажралиб туради. Ўзбек аёлининг дунёдан бохабар бўлиб бориш, мунтазам мутолаа қилиш имконияти камроқ. Жамият олдида аёлга шароит яратиш, янгича муҳит барпо этиш вазифаси кўйилган. Лекин бу узоқ жараён. Ҳозирча эркак ўқитувчилар кўпайишига ҳаракат қилишимиз лозим.

Хуллас, бугунги кун ўқитувчисидан ҳар томонлама билимли, фидойи бўлиш талаб қилинади.

— *Ҳар бир ўзбекнинг кўнглини гурурга тўлдирувчи «Ўзбегим» асарининг яратилиш тарихидан дарсликка қирмаган жиҳатларини сўзлаб берсангиз.*

— «Ўзбегим» яратилган пайтда миллий туйғулар чўктирилган, миллатчилик, тарихни идеаллаштириш, деган тамғалар бор эди. Лекин ҳеч бир халқ йўқки, батамом ўзлигини йўқотган бўлсин. Агар юракда ғурур, ифтихор бўлмаса, ўз оиласи, ота-она, болалари шаънини ҳимоя қилмаса, инсон инсон эмас, миллат миллат эмас. Мен ўзбекман, деб айтиш улуғ бир неъмат. Миллатни тилидан, урф-одатидан, ғуруридан айириш, инсоннинг умуртқасини синдиришдек гап. Советлар шунга ҳаракат қилдилар, аммо умуртқамизни эгдилару, синдиролмадилар.

«Ўзбегим» — тарихий зарурат. Мен ёзмаганимдаям, бошқа биров, албатта, ёзар эди. Миллатни уйғотиш, ифтихор туйғусини кўзгаш учун бундай асарлар керак эди. Бошқа шоирлар ижодида ҳам портлаб чиққан сатрлар, хур сўзларни кўплаб учратиш мумкин. Биргина мисол айтай, Ғафур Ғулломнинг шундай сатрлари бор:

*Қадим ўзбек халқисан, асл Одам авлоди,
Миср эҳромларидан тарихинг қарироқдир.
Хоразмнинг ҳар гиштида боболарнинг ижоди
Англо-сакслардан анча юқорироқдир.*

Бу — юрак эҳтиёжи, тарихий заруратдан пайдо бўлган Сўз.

— *Олий Мажлис сессиясида «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» қабул қилинишининг бевосита иштирокчиси сифатида унинг ижросининг бориши ҳақида фикрингиз?*

— Бугунги фарзандларимизнинг илмга интилишларидан кўнглим тўлмайдди. Бизнинг давримизда илм албатта бугунгидек юксак даражада эмас эди. Ўша борини биз жуда яхши ўзлаштирар эдик. Ҳозирги имконият, бугунги ахборотни 50 йил олдингига умуман солиштириб бўлмайди.

Бирок болалардаги илмга ташналик, интилиш у даврлардагидан паст даражада.

Президентимизнинг катта эътибори, «Таълим тўғрисида» қонуни, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» талабларга мос ҳаракат қилишимизни талаб қиляпти. Мана, академик лицей, касб-ҳунар коллежларига қуриб берилаётган янги замонавий биноларни кўринг. Болалар шуларга жавобан билим эгаллаш, тил ўрганиш, жаҳонни ўрганишга интилишлари керак.

Ҳозир — кураш замони. Қобилиятли одамлар янги-янги имкониятлар қидиришмоқда. Бугун шахсдан ҳаётда ўз ўрнини топиши учун кўп нарса талаб қилинади. Фақат ўқиб, диплом олиш эмас, ҳаётга ҳар томонлама тайёр бўлиш керак. Болалар келажакда яшаш даражаси пастлигидан ўксиб қолмаслиги учун уларни ҳозирдан ҳаётга тайёрлаш, ўзини чоғлашни ўргатишимиз керак.

— ***Байрам муносабати билан «Маърифат» ўқувчилари, ўқитувчи-мураббийларга тилакларингиз.***

— Байрам муносабати билан «Маърифат» муштарийлари, ўқитувчи-мураббийларга эзгу тилакларимни йўллаб, Ватан хизматига маҳкам бел боғлашларини истаб қоламан. Ҳар бир кишининг ёши ўтгани сари ёшларга айтадиган гапи кўп бўлади. Менинг ҳам айтадиганларим кўп, лекин газетангизнинг ўрни чекланганлиги учун гапимни қисқа қиламан. Аввало, барча ёшу кекса ўқитувчиларнинг қалбларига қувват тилайман. Қалбларининг, юракларининг оловини, ўтини ёшларга беришсин. Биринчи фарзандим туғилганида ёзган шеъримда шундай сатр бор:

Сенинг юрагингга олов тилайман.

Ўқитувчиларга тилайдиганим — уларнинг қалб оловлари худди эстафета оловига ўхшаб шогирдларига кўчсин.

Бу олов мангу порласин!

*«Маърифат»,
1999 йил, 29 сентябр*

**Омон МАТЖОН:
«ГЎЗАЛЛИККА ИНТИЛИШ — ҲИКМАТЛАРГА
ИНТИЛИШДИР...»**

Ўзбекистон халқ шоири Омон Матжон. 1943 йилнинг 14 феввалида Янгибозор туманидаги Боголон қишлоғида туғилган. «Очиқ деразалар», «Карвон қўнғирोगи», «Ярадор чақмоқ», «Ҳаққуш қичқириги», «Одамнинг сояси қуёшга тушиди» каби 20 дан ортиқ китоблари, дostonлари чоп этилган.

— Шеър 10 қаторми, 20 қаторми, бир нафасда ёзилиши керак, дейди бир шоир дўстим. Сизнинг шеърларингиз аксарияти шундай «бир нафасда» ўқиладиган, кўпинча «асосий зарба» охирги сатрда бериладиган шеърлар. Умуман, шеър нима ўзи?

— Шеърнинг туғилиши, пайдо бўлиши, қоғозга тушиши, ёзилиш услуби, технологияси, зарб шакли — бу кўп замонлардан бери тўхтовсиз муҳофасалар мавзусидир. Ҳақиқатан ҳам менинг шеърларим бир нафасда ёзилади. Лекин уларни, албатта, қайта ишлайман. Зарба эса, бироз илмийроқ айтадиган бўлсак, мантиқдир. Шеър, у 10 банд бўладими, озми-кўпми, тугалланиши керак. Мана, рубоийни олайлик. Ундаги тўрт сатрда, тўрт дунёни ушлаб турадиган

тўрт унсур мавжуд, десак янглишмаймиз. Унда албатта, муайян хулоса мавжуд бўлади. Масалан, шайх Нажмиддин Кубронинг бизгача 18 рубойси етиб келган бўлса, мен унинг биттасини ўзбек тилига таржима қилганман.

Дилим хун, қирмизи юзлардан кўрқдим,

Макрини юз гулга гизлардан кўрқдим.

Одамлар кўрқарлар ёмон кўзлардан,

Мен эса шу яхши кўзлардан кўрқдим.

Бу рубойда ҳикмат кўп. Бу ўринда «Яхши кўзлардан ҳам кўрқиш мумкинми», деган савол туғилиши мумкин. Бунга шундай жавоб бериш лозим. Момолар қизларига айтар экан: қизим, болангни тупуриб-тупуриб яхши кўр, чунки унга онанинг кўзи тегса, бунинг давоси йўқ!

Зарб ҳақида яна кўп гапириш мумкин. Масалан, Алишер Навоийнинг бирор чистонини ўқисангиз, бутун дунё унинг ичида жамланганми, дейсиз. Бир сўз билан айтганда, гўзалликка интилиш Яратганнинг ҳикматлари сари интилишдир.

— *Нега насрда ёзмайсиз?*

— «Хожа Аҳрор зиёратлари» асаримни бадиҳа-қисса, деб атадим. У йигирма иккита кичик лавҳадан иборат, ҳар қайсиси битта рубой билан тугайди. Билмадим, уни насрда ёзилган, деб айтиш мумкинми, лекин умуман, насрми, назми, бошқасими — асосий гап ўқувчиларга танланган мавзу моҳиятининг иложи борича очиб берилиши ва таъсирида, деб биламан.

— *Шерали Жўраев, Ортиқ Отажонов ва яна бошқа машҳур кўшиқчилар шеърларингизни кўшиқ қилишган. Бугунги ёш хонандалар ижросида эса, Омон Матжон шеъри билан айтиладиган кўшиқни учратмаяпмиз.*

Сабаби нимада? Умуман, бугунги кун кўшиқчиларининг шеър танлаш принципи ҳақида қандай фикрдасиз?

— Шерали ҳам, Ортиқ ҳам, аниқ биламан, улар маттни ўзлари топиб ўқишади ва танлашади. Сўнгра шундан куй чиқаришади улар. Шоир кўнглидан чиққан шеърини муסיқадан хонанда ижроси мавқеини кўтара оладиган оҳанг чиқара олишади. Ардоқли санъаткорлар, хусусан, Юнус Ражабий, Комилжон Отаниёзов кабилар шеърни ўзлари топиб ўқиб, таъсирланиб, сўнгра кўшиқ яратганлар. Ҳозирда, афсуски, биров айтган кўшиқни эшитиб, ёдлаб олиб, маттни кўчириб олиб, бузиб айтадиганлар кўп учрамоқда.

Шеърларимга ёш хонандаларнинг муносабатига келсак, мана, яқинда Оғабек Собиров билан суҳбатлашдик. У ҳам кўпмаъноли шеърларни истаяпти, излаяпти.

Биласизми, шеър кераксиз истиғнолар ичида кўмилиб кетадиган нарса эмас. Кучли ҳофизлар, кўшиқчиларгина маттни ўқиб, ундан куй ҳосиласини йиғиштириб оладилар.

— ***Биринчи муаллимингизни эласак...***

— Гурлан туманига қарашли Боғолон қишлоғидаги мактабда ўқиганман. Муаллимларимни доимо эслаб тураман. Хушиммат Каримов, Собир Матхўрозов, Қурол Матёкубов... Собир Матхўрозов урушдан келгандан кейин бизга географиядан дарс берарди. 50-йилларнинг охирларида у киши «Ўткан кунлар»ни ўқишга рухсат берилгани учун география дарсида бизга гапириб берарди. Шу билан бирга «Минг бир кеча»ни ҳам айтиб берарди. Ўқитувчининг шу тариқа ўқувчиларни ўзига жалб қила олганиданми, биз география дарсини хуш кўрардик ва дарсликдан ташқари адабиётларни ҳам қидиришга тушардик.

Адабиёт ўқитувчимиз ҳам кўпинча эркин мавзуда иншо ёзишимизни буюрарди. Хуллас, ўқувчиларнинг ўқитувчи борасида омади келган эди. Сўнгра Самарқандда таҳсил олган йилларимда ҳам бу борада омадим чопди, дея оламан: Воҳид Абдуллаев, Нуриддин Шукуров, Ботирхон Валихўжаев, Ҳотам Умутов ва бошқалар. Бу номларни қандай эъзозлашни ҳануз билолмайман.

— ***Боғолонда боғ ташкил этган экансиз, ўрта мактабни компьютерлаштириб, қишлоқ кутубхонасига 1000дан ортиқ китоб тортиқ қилган экансиз. Шоирдан халқ яна нима кутади ёки шоир халққа нима бера олади?***

— Ўшанда Избоскан туманидан икки юз минг тупга яқин кўчат олиб келганмиз. Чунки қишлоғимиз Боғолон деб аталгани билан ўша давр талабидан пахтачилик сиёсати туфайли қишлоқ боғлари кесиб ташланган эди. Шу пайтлари мен жамоа раиси бўлган синфдошим Содиқ Ҳайитбоевга: «Қанийди, бу ерлар боғи ором бўлса, ахир қуруқ тақир ер бўлиб қолди-ку», дедим. Шундан сўнг маслаҳатни бир жойга қўйиб, Андижонга бордик. Айни ўша пайтлари водийда ҳам қор кучлироқ бўлиб, дов-дарахтлар анча шикаст еган экан. Шундай бўлса-да, у ердан кўчат олиб қайтдик. Қарангки, биз кўчат олган қишлоқнинг номи Тақирчўл экан. Шундай қилиб, Тақирчўлдан Боғолонга кўчат олиб кетганмиз. Лекин ҳозир Боғолонга йўлингиз тушса, чиндан ҳам «Боғи ором» бўлганини кўрасиз.

— ***Ижодкорларимизнинг кўпчилиги газета-журналларда, нуфузли лавозимларда ишлашади. Бу уларнинг ўз истеъдодларини тўла намоён этишларига ҳалал бермасмикан?***

— Ижодкорнинг жамоатчилик билан, одамлар билан муттасил бирга бўлиши унга кўп нарса беради. Чунки бу

ҳолат тўхтовсиз қайнаб турган қозоннинг ичи. Баъзи ижодкорлар 3-4 йил ишламай, эркин ижод қилиб кўришди. Лекин барибир ижодкор маълум бир вақт четга чиқиши, хаёлини банд қилган режа билан ёлғизланиб қолиши керак. Бунинг аҳамияти бор. Озгина муддат ёлғиз қолса ҳам, илму тажрибаси катта бўлса, кўп нарсаларни қоғозга тушириб қолиши мумкин.

Шу боис кўпчилик ижодкор ишлайди. Чунки бунинг моддий томони ҳам бор...

— *Таҳририятимизга қорақалпоғистонлик бир газетхондан хат келди: «Мактаб кутубхонасидаги ҳамма китобларни ўқиб бўлдим. Яна қандай китобларни ўқийин?». Муаллимларга қандай ёки қайси китобларни мутолаа қилишни тавсия этасиз?*

— Бу мактуб, албатта, асоссиз ёзилмаган, деб ўйлайман. Чунки ҳозирги кунда бу муаммодан холи мактаблар сонини, афсуски, кам деб бўлмайди. Айниқса, бугунги кунда мамлакатимиздаги мактаб кутубхоналарида янги алифбодаги бадиий адабиётлар йўқ ҳисоби. Лекин бу борада бирмунча ишлар олиб борилаяпти. Жумладан, «Гулхан» журнали ўтган йилнинг 5-сонидан бошлаб, жаҳон адабиёти намуналаридан бера бошлади. Бу ҳаракатни «Мюнхаузеннинг бошидан кечирганлари» қиссасини бериш билан бошладик. Шунинг таъсирими ёки ўқувчиларнинг матбуотга бўлган қизиқиши ортаётирми, ҳар қалай, бу йил улар журналимизга биз кутгандан-да кўпроқ обуна бўлишди. Шу боис, жаҳон мумтоз адабиёти ва XX аср ўзбек романчилиги намуналарини янада кўпроқ бериб боришни ният қилганмиз. Токи кутубхоналар бундай китобларга тўлиб боргунча бу ҳаракат давом этади. Чунки мен ва тенгдошларим, биздан кейинги авлод ўша «Том Сойер...»,

«Том тоғанинг кулбаси», «Гулливернинг саёхатлари», «Мюнхаузеннинг бошидан кечирганлари», «Робинзон Крузо»ларни ўрта мактаб давридаёқ ўқиган эдик. Ҳатто ўқувчилар таҳририятга мактуб йўллаб, булардан-да мураккаброқ асарлар бериб боришимизни сўрашмоқда. Демак, бутун дунё бугунги кун ўқувчиси нигоҳида мужассам. Шу боис, журналимизда оддий чўпчаклар эмас, ўқувчи онгини янги маълумот ва билим билан баҳоли қудрат бойитиш ҳаракатидамиз.

— *«Юрагида уй қуриш ишқи бўлмаса, меъмор унинг тарҳини чизмайди. Бугдой бир йил олтин баҳосида, бошқа йил тупроқ қимматида сотилиши мумкин. Ҳар икки йилда ҳам у ўша — бугдойдир. Бироқ унинг қадри унга бўлган ишқ (эҳтиёж) туфайли майдонга келмоқда. Худди шундай, сенинг санъатинг ҳам фақат сен учун азиздир. Унга рағбат кўрсатиб, уни севиб ўрганувчи (ишқ) топилмагунча, у шу ҳолда қолаверади», дейди улуғ мутафаккир Мавлоно Жалолиддин Румий. Сизнинг ижодингизга эҳтиёжмандларга қалб тилагингиз?*

— Мавлоно Жалолиддин Румий Шарқнинг улуғ, кенг кўламли, хаёлпарастларнинг хаёлпарастси, шу билан бирга, жуда аниқ фикрловчи мутафаккири. У «Ичиндаги ичиндадир» асарида инсонга ўзингни (қалбингни) тозалай олдингми, Яратган ҳузурига боришга тайёرمىсан, ўзингни енга олдингми, деган саволни беради. Шу билан бирга риёкорликнинг оғир гуноҳ эканини таъкидлайди. Мазкур асар инсонга унинг танлаган эътиқодига лойиқ бўлишдан ташқари, уни улуғлай билиш лозимлигини ҳам уқтиради. У «Сенинг санъатинг сен учун азиз», деганда ижодкор одамгагина катта масъулият юклайди. Сен уни яратдингми, ўйла: нега яратдинг, кимга мўлжаллаб яратдинг ва бу

кимнинг қўлига бориб тегади, деган масалани кўндаланг қўяди. Бу гаплар замирида эса, фақат биргина мақсад — комил инсон ғояси ётади. Шулар баробарида, мазкур асарда яратувчилик қобилиятини сеза олган ва кишиларни ортидан эргаштира оладиган ҳамда ўз ғоясига нафақат содиқ қоладиган, балки уни янада ёритадиган, кучайтира оладиган комил инсон ғояси мавжуд. «Ўруғлик», дедим. Менинча, Тангри таоло инсониятга катта нур йўллаб қўйиб, ўзи шу нур ортида туради. Биз эса уни кўролмаймиз. Шу нурдан баҳраманд бўлган ва уни кўпайтирган инсонгина унинг хизматиغا яраган бўлади.

— *Кўнглингизда мактаб, муаллим билан боғлиқ қандай ўйлар кечмоқда? Муаллимларга истакларингиз!..*

— Тасаввур қилинг, жисмоний тарбия ўқитувчисининг химияни ўтиб кетиши ёки тарихчи келиб расмдан дарс бериши ёхуд эркак(аёл) киши ўтиши лозим бўлган дарсни аёл(эркак) киши ўтиб кетиши, бу — жуда ачинарли ҳодиса ҳисобланади. Сўнгги пайтлари айрим жойлардаги мактаблардан мангубердилар, румийлар, нақшбандлар, хўжа аҳрор валилар, бухорийлар, яссавийлар, тўмарислар, барчинойлар, тўрабекхонимлар, нодиралар, увайсийлар етишиб чиқиши учун қаттиққўл бўлса-да, чаккага урадиган тарсакиси қаттиқроқ бўлса-да, саркорлар лозим, деган фикрлар билдирилмоқда. Мен ҳам шулар баробарида ана шундай муаллимлар мактабнинг қудратли кучидир, деган бўлардим. Мен «Гаплашадиган вақтлар» шеърини қиссамда Яссавийнинг болалик давридаги мактабдан чиқиши картинасини тасвирлаганман. У киши доим мактабдан чиқишда орқаси билан чиқади, яъни югуриб чиқиб кетмайди. Бу билан унда менга сабоқ берган кишилар шу

ерда, уларга тескари бўлмай, деган андиша бўлади. Бу картина хаёлимдан бир зум бўлса-да, кетмайди.

Ана шундай устозларга бўлган эҳтиромни бугунги кун ўқувчиларига ҳам тилаган бўлардим...

*«Маърифат»,
2003 йил, 15 феврал*

АДАБИЁТ — МИЛЛАТ РУҲИНИНГ ПОЙДЕВОРИДИР

Халқ шоири Усмон АЗИМ билан суҳбат

— «Адабиёт яшаса — миллат яшар», деган Чўлпон. Шу маънода бугун нечоғли яшаяпмиз? Бугунги ўзбек адабиётининг аҳволи ҳақида...

— Чўлпоннинг гапи айни ҳақиқат. Шунинг учун мен ҳам «Кундузсиз кечалар» драмасида бу гапни яна бир бор Чўлпон тилидан такрорлаганман. Бугун маънавият ва маърифат, миллий ғоя ҳақида гап кетганда эса буюк шоиримиз айтган бу ҳақиқат ҳақида қайта-қайта ўйлаб кўрмоғимиз зарур. Бугунги биз қураётган жамиятда Адабиётнинг ўрнини тўғри белгиламоғимиз, унинг маърифатли жамиятда тутиши керак бўлган мавқеини жойига қўймоғимиз лозим. Халқнинг руҳи адабиётда ва фақат адабиётда акс этишини, бу руҳ адабиётда ўссагина ҳаётнинг руҳи ҳам ўсишини тушуниб етмоқ пайти етди. Адабиётсиз маърифат ва маънавият жуда ғариб ва ночордир.

Санъатнинг пойдеворини Адабиёт ташкил қилади. Театр, кино, мусиқа... адабиёт билан тирик. Адабиёт халқ руҳининг

барҳаётлиги. Адабиёт йўғрилган миллий ғоягина юраклардан табиийлиги билан жой олади, фикрларни мавжлантиради, илҳомлантиради. Бугун бутун дунё англаб турган бир нарсани биз ҳам тушуниб етмоғимиз шарт. Мен «ойнаи жаҳон» ҳақида гапирмоқчиман. Бу кудратли тарғибот ва ахборот воситаси юракларни саёзлаштириш билан «жиддий» шуғулланаяпти. Йўқ, атайлаб эмас – унга худо бергани шу! Биз бу хатарни тўғри англамоғимиз — ўзбекни фақат телетомошабин миллат эмас, балки китобхон миллат қилиб ҳам тарбияламоғимиз керак. Чунки ўзбекнинг миллий ўсиши, эслаб кўрсангиз, ҳамиша Адабиёт билан боғлиқ бўлган. Ватанпарварлик, мардлик, ҳалоллик, халқига меҳру оқибат каби хислатларнинг юракларда барқ уришини фақатгина жиддий Адабиёт удда қилади. Бир мисол: «Ўткан кунлар»ни ўқиб, қанча ўзбек яралди экан? Ўз кадрини ҳақида ўйга толди экан?..

Бугуннинг яна бир жиддий – тезлик билан ҳал қилиниши лозим бўлган муаммоси — лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосига ўтишимиз билан боғлиқ. Бу фақат Адабиётнинг эмас, балки умуммиллий йўсинда ечимини топиши шарт бўлган ва астойдил ғайрат-шижоатни талаб этадиган иш. Маълумки, деярли ҳамма китобларимиз кирилл ёзувида. Ҳозирги ёш авлод улардан баҳраманд бўлолмайди. Бу китобларни тезлик билан янги алифбомизга кўчирмоқ керак. Бунинг учун кенг қамровли, жиддий мутахассислардан иборат комиссия тузмоқ лозим. Улар Навоий кутубхонасига бориб, ўзбекчада нашр этилган китобларни бир-бир кўздан кечирмоғи ва лозим топилганини зудлик билан нашрга тавсия этмоғи шарт. Биз энди йилига минг-минглаб янги ёзувдаги китобларни чоп этишимизга тўғри келади. Бу китоблар ҳар бир кутубхонага етиб бориши ҳақида алоҳида

ғамхўрлик ҳам бу катта ва улуғ ишнинг ажралмас қисми бўлмоғи лозим. Шундагина биз нафақат иқтисодий ривожланган, балки маданиятимиз ҳам янада ривожланишига омил яратилган мамлакатга айланамиз.

Яна қайтариб айтаман — Адабиёт миллат руҳининг пойдеворидир. Биз Навоий, Бобур, Қодирийлар миллати эканлигимизни бир зум ҳам унутмайлик. Бугун, маълум сабабларга кўра, ночор қолган Адабиётга кўмак бериш — аслида миллатимиз иллизини мустаҳкамлаш эканлигини эсдан чиқармайлик.

— *Кўпчилик шоирлар аксар насрий асарларни ўқишларини, ёзувчилар эса, шеър ўқишини айтишади. Сизда бу қандай? Энг охирги ўқиган китобингиз?*

— Бу саволга илгари қаердадир жавоб берганман. Ҳа, мен насрий асарларни кўп ўқийман. Умуман, санъатнинг, ҳаётнинг кўп жабҳаларига ишқибозман. Хаёлпарастман, десаммикан-эй... Бир нарса ёзадиган одам шундай бўлса керак-да... Энг сўнгги ўқиган китобим: Томас Вулф, «Ижод чанқоқлиги». Бу китобда муаллифнинг «Вақт ва дарё ҳақида» деб аталган қизиқ бир насрий тажрибасидан парчалар босилган.

— *Ўзаро суҳбатларда профессионаллик ҳақида кўп гапирасиз...*

— Бу ҳақда ҳам кўп ёзганман. Ҳозир бир мисол билан чекланаман, холос. Сиз касбини тўлиқ ўзлаштирмаган ҳайдовчи бошқараётган машинада сафарга чиқасизми? Чиқмайсиз, баракалла! Энди касбини чала ўзлаштирган адибни тасаввур қилинг. Мен, кўпинча, китобларни бир-икки жумласини бошлаб ўқиганимдан сўнг ҳафсалам пир бўлади. «Ўзувчиман» деб даъво қилаётган акамнинг ёзишини кўрсангиз... Энг муҳими, ёзувчилик маҳоратини

тўлиқ ўзлаштирмаслик истеъдоднинг чала очилишига, «сахна»дан эрта тушиб кетишига сабаб бўлади...

— *Кўп ижодкорлар ижодкор бўлиб шаклланишларида болаликлари катта рол ўйнаганини айтишади...*

— Истеъдод осмондан тушмайди. Уни худо берган ёки бермаган бўлади. Худо берганни ҳам йўқотиб қўйиш ҳеч гап эмас. Истеъдод ўзбекча шароитда, кўпинча болаликда йўқотилади. Бунга сабаб кўп ва бу алоҳида суҳбат мавзуси...

Мен китобни қадрлайдиган оилада ўсганман. Бобом уста Холиёр улуғ одам эди. У кишининг тарбияси, энди билсам, менга бир жаҳон билим берган экан. Негадир, болалигимдан уйда менга шоир бўлади, деб қарашган... Йўқ, менга алоҳида бир шароит яратиб беришгани йўқ. Ўша давр болалари тортган ҳамма азобларни мен ҳам тортганман. Айниқса, отасизлигим... Аммо уйимизда ҳалол ва ҳаром, мардлик ва хиёнат, кадр ва ўзини ерга уриш каби қарама-қаршилиқлар ўртасида қўйилган девор аниқ эди. Мен вужудиму руҳимга сингиб етган шу ўзбекона қарашлар ҳамроҳлигида хали-ҳануз яшайман ва бунинг учун худога шукроналар айтаман. Болалигим китоб ичида ўтгани, енгил-елпи эмас, мақомларни эшитиб ўсганим, «Алпомиш»ни ўқиб улғайганим учун... Барчаси учун шукрона айтаман.

— *Биринчи ўқитувчингизни қандай эслайсиз? Мактабда ижодий муҳит қандай бўлган?*

— Биринчи ўқитувчим Арслонов деган одам. Исmlарини билмайман. Ҳамма фақат фамилиясини айтар эди. Ўзлари ҳам бизга исmlарини айтмаганлар, шекилли... У киши, энди билсам, ҳақиқий Муаллим эканлар. Бирор болага овозини баландлатиб гапирганини эслай олмайман. Ҳаммага бир хил қараганлар. Саводимизни тез чиқарганлар. Иккинчи синфни битирганимиздан кейин у киши бошқа

туманга кўчиб кетганлар. Бизга бошқа киши дарс бера бошлаган. Шунда муаллимлар ҳам ҳар хил бўлишини илк бор ҳис қилганман.

— *Шеърларингизда кўтаринкилик оҳанг даражасига чиққан. Ҳаётда қандай инсонсиз?*

— Шеърларим ҳақида ўзим гапирмай... Қандай одамлигимга келсак... (Усмон ака кулади — **Х.К.**) Ўзларинг айтинглар, қандай одамман? Яхши одамман-да! Майли, қандай одамлигимни қоғозга ёзинглар-да, газеталарингга босиб юбораверинглар. Нима деб ёзсаларинг ҳам чидайман...

— *Умуман, ижодкорнинг шахси ва ижоди ўртасидаги боғланиш ва фарқларга муносабатингиз?..*

— Ижод ва ёзувчи шахси бир-бирини тўлдиради. Баъзан улуғ шахсларнинг ижоди ҳаминқадар бўлади. Ижоди ўзидан катта адиблар ҳам бор. Биласиз, ҳозир ҳам бор.

— *Ҳозир арузда кам ёзилаётганлиги бу вазннинг эскирганлигиданми ё унда ҳар ким ҳам ёза олмаслигиданми?*

— Вазн, ҳамма ўйлагандек, бирор-бир шоирнинг инжиқлиги эмас. Ҳар бир замоннинг ўз ритми бўлади. Замон ритмини англаган ижодкор бахтли ижодкордир. Умуман, истеъдодли одамлар санъатда буни тез англашади. Аммо шоир ҳамма вазнда ҳам озми-кўпми қалам тебратишни билса, яхши. Имкониятлари кенгайди. Энди аруз ҳақида. Мен ҳам баъзан бу вазнга мурожаат қиламан. Лекин бир нарсани унутмаслигимиз лозим. Арузда қанчалар ўзбекона ёзмайлик, барибир, форсий ва арабий тилларнинг нуқси уриб туради. Аммо, бу деганим арузга тушиши лозим бўлган шеърдан воз кечиш керак, деганим эмас. Замон ритм танлагандек, шоирнинг феъли ҳам, маълум бир пайтдаги

кайфияти ҳам, ҳар бир шеърнинг ўзи ҳам ритм танлайди. Арузда пайдо бўлиши лозим бўлган шеърни маҳорат йўқлигидан уdda қилолмаслик эса, ҳар ҳолда, шоир учун мақтовли иш эмас...

— *Шеърларингизни кўшиқ қилишган: Маҳмуд Намозов, Кумуш Раззоқова... Сиз учун кўшиқ нима?*

— Кўшиқ — яхши шеър, яхши мусиқа, яхши ижро. Шулардан бирортаси оқсаса, кўшиқ кўнгилга етмайди.

— *Кино-видеолар ўз йўлига, театр — ўлмас санъат. Бугунги шоирларимизнинг театрга муносабатларидан қониқасизми? Саҳнамизда яхши спектакллар камлигини нима билан изоҳлайсиз?*

— Умуман, савияси паст асарларнинг пайдо бўлишида санъатнинг бирор турининг айби йўқ. Ҳамма нарсани истеъдодлар ва кўйилган мақсад ҳал қилади. Мен яхши кўрадиган, қайта-қайта кўргим келадиган кинолар жуда кўп. Театр ҳақида баланд баҳоларингиздан эса, хурсандман. Шоирларнинг театрга муносабатидан эса қониқмайман.

Ҳа, майли... Энди шоирлар ва театр ҳақида. Ҳақиқий шоирни шеър барибир — бир кунмас бир кун драматургияга, демак, театрга олиб келади. Чўлпонни, Фитратни, Усмон Носирни, Ойбекни... Лоркани, Пушкинни, Лермонтовни... Ориповни, Воҳидовни эсланг. Театр санъати билан шоирнинг қизиқмаслиги бу — жуда кечириб бўлмас ҳол. Ҳар ҳолда, йилида пайдо бўлиб қоладиган бир-икки спектаклни, албатта, кўришлари лозим. Фақат шеър билан ўралашиб қолиш — истеъдоднинг ривожига, янгиланишига, кўламига ҳалал беради.

Яхши спектакллар камлигига келсак, бу ҳолни биринчи галда драматургияда истеъдодларнинг танқислиги билан изоҳлардим. Театр ва кино учун Адабиёт юксак

сарчашмадир. Демак, драматургия ва кинодраматургия бир оёқда оксаса, улар икки оёқда оксайди. Иккинчидан, театрда адабий диди бор, яхши асар билан бўш асарни фарқлай оладиган раҳбарлар, ҳар доимгидек кам. Учинчидан, санъатнинг қайсидир маънода коммерциялашуви умумсавиясини пасайтиришга олиб келаяпти. Тўртинчи муаммо — истеъдодли режиссёрлар бармоқ билан санарли...

— **Яна қандай айтар сўзингиз бор?**

— Айтадиган гапим кўп. Аммо сўраганда жавоб беришни беш-ўн йилдан буён ўзимга расм қилганман...

«Хуқуқ»,

2000 йил 28 июн—4 июл

ЎҚИТУВЧИСИНИ ҚЎЛИДА КЎТАРГАН ХАЛҚ

Фикрлаётган одам доимий ҳаракатда бўлади. Ҳаракат қилаётганнинг аниқ мақсадлари бўлади. Аниқ мақсад тинимсиз ҳаракатга ундайди. Тинимсиз ҳаракат ранг-баранг фикрларнинг дояси. Бу — ижодкор Шахс ҳаёти.

«Офарин» — йилнинг энг яхши ижодкори» танлови бизга ана шундай шахсларни яна бир бор намоён этиб, ўрнатқилиб кўрсатмоқда. «Офарин» танловининг «Йилнинг энг яхши ёзувчиси» номинацияси бўйича голиблик таниқли ёзувчи Хурийд Дўстмуҳаммадга насиб этди. Адиб бу мукофотга «Бозор» романи, «Ҳижроним мингдир менинг» қисса ва ҳикоялар тўплами ҳамда «Озод изтироб қувончлари» китоби учун лойиқ кўрилди.

— **Авваламбор, юксак мукофот соҳиби бўлганингиз билан барча муштарийларимиз номидан қутлаймиз. Айни дамда кўнглингиздан нелар кечмоқда?**

— «Офарин» совринининг ўзи эътибор, мукофот. Шу муносабат билан табриклар эшитиш эса, мукофот устига мукофот бўлмоқда. Кўнглимдан кечаётган туйғу... Ижод тўхтамаса, асарлар яратилса китоб ҳам чиқади, уни ўқийдиганлар ҳам, ҳатто кадрлайдиганлар ҳам топилади. Мухтарам Президентимиз ташаббуси билан республикамизда мана шундай нуфузли мукофотнинг таъсис этилишининг ўзиёқ ижод машаққатларининг кадрланиши, демакдир. Юрт раҳбари ва халқ ижод аҳлини ардоқласа, улар яратган асарларга офаринлар айтиб турса, ишонинг, ёзувчи, шоирларимиз ўзбек адабиётини дунё адабиётининг юксак чўққиларига олиб чиқадиган асарлар яратишларига ва шу халққа офаринлар олиб келишига шак-шубҳа йўқ!

— *Сухбатни анънавий саволимиздан бошласак. Биринчи муаллимингиз ким?*

— Тошкент шаҳрининг Собир Раҳимов тумани худудидаги 11-мактабда саккиз йил ўқиганман. 1958 йили 1 сентябрда биринчи бор синфга олиб киришганда биринчи қатордаги партани эгаллаб олиб, «Битта ўзим ўтираман!», деб хархаша қилганимда, онам(раҳматли волидамиз бошланғич синфларга муаллимлик қилганлар), биринчи муаллимимиз Ирисали ака Мирвалиев(жойлари жаннатда бўлсин) роса кулишган. Жуда хокисор, фидойи ўқитувчи эдилар...

— *Адабиётда устоз-шогирдлик масаласи бугунги кунда бир қадар унутилгандек. Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳорлар давридаги устоз-шогирд муносабатлари бугун унчалик кузатилмаяпти.*

— Бадиий ижодда устоз-шогирдлик бўлмай сира иложи йўқ. Тўғри, Фафур Фулом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Миртемир, Шайхзода сингари мўътабар устозлар яшаган

даврдда бу ҳолат бирмунча бошқачароқ кечган. Мисол учун устознинг айтгани-айтган, ҳатто ижод курсисида ўтирган пайтда ҳам «Абдулла Қаҳҳор нима деркан?», деган хавотир шогирдлар қўнглига ғулғула солиб турган. Бу нечоғли яхши ё ёмон, маъкул ё номаъқуллиги бўлак масала, аммо-лекин ҳозир устоз-шогирдлик муҳити тубдан ўзгариб кетди. Эндиликда шогирд оёққа туриб олгач, устози айтган, ўргатган йўл-йўриқлардан юрмай, ўзи фавқулудда йўналишлар топса, шуниси маъкул, назаримда. Бундан хурсанд бўлиш керак. Бизнинг халқимизда ёши бир жойга бориб қолгунича ота-онанинг этаги остида ўралашиб юриш азалий урф, устозга садоқат борасида ҳам шу урфни маҳкам тутиб олсак, бундай кайфият бадий ижод руҳига, табиатига зид, деб ўйлайман. Устозни нечоғли ҳурмат қилмай, у кишининг измидан қадам босиб ташқарига чиқмасам... адабиётга ҳам, у кишига ҳам хиёнат қилган бўламан. Қолаверса, ёзувчи учун ўзига қадар яратилган бутун инсоният адабиёти устоз! Тасаввур қилаяпсизми? Навоидан бугунги кунда қалам тебратишни бошлаган ёш ижодкоргача ҳам устозлик қилиши мумкин... Айтмоқчиманки, янги фикр бера оладиган, янги шакл-шамойиллар яратишга ундайдиган, бадий тафаккур оламига янгидан-янги ҳаво олиб кирадиган ҳар қандай адибни УСТОЗ ҳисоблайман.

— *Ўтган асрнинг сўнги йилида уч китобингиз — «Бозор»(роман), «Ҳижроним мингдир менинг»(қисса), «Озод изтироб қувончлари»(публицистика, адабий танқид) нашрдан чиқди. Сизнинг асарингиз асосида суратга олинган «Чаёнгул» бадий филми экранларга чиқарилди. Жамоат арбобисиз, муҳаррирлик, ижод... Ҳаммасига қандай улгураяпсиз?*

— Одам қанча иши, юмуши кўп бўлса, шунча кўп имконият, куч-қувват топаркан. Мен тиним билмайман, бўш ўтиришни тасаввур қилолмайман. Сир сифатида айтадиган бўлсам, ёзиш учун алоҳида шоҳона шарт-шароит, кайфият, махсус ҳолат талаб қилмайман — ёзавераман. Ёшларимиз орасида вақтни беҳуда совуриш касаллиги менга жуда оғир ботади. «Ҳа-а, бекорчилик, юрибма-ан...», деган оҳангдаги гапни эшитсам фиғоним фалакка чиқиб кетади. Ҳой, оғайни, ҳозир бекор юрадиган пайтми! Ишла, бошингни кўтармай, тунлари уйқунг келмай ишла!..

— *Сизни адабий танқидчи сифатида ҳам биламиз. Бугунги адабий жараёнга танқидчи сифатида баҳоингиз?*

— Адабий танқидчиликдан кўнглим тўлмаяпти. Мавзу ғиж-ғиж, баҳсталаб муаммо истаганча топилади, уларни нега ёзмаймиз, матбуот саҳифаларига олиб чиқмаймиз — сира тушунолмайман. Аксарият жамият бошидан кечираётган ўтиш даврини рўқач қилишади, ўтиш даври ўтсин, кейин асар яратамиз, танқидчилик қиламиз, деган гаплар кулоққа чалиниб қолади. Афсуски, бундай кайфиятдаги одам ўтиш даври билан бирга ўзи ҳам ёшини яшаб кўйишини, кейин кеч бўлишини хаёлига келтирмайди...

— *Биронта ҳам роман ўқимасдан филология факултетини тугатиб кетганларни биламан. Улар ҳозир мактабларда дарс беришмаяпти?.. Бугунги китобхонлик ҳақидаги фикрингиз?*

— Бу таънали саволда жон бор. Сиз филология факултетида ўқиганларни айтаяпсиз, шу соҳада илмий иш ёқлаган, мутахассисман, деганлар орасида ҳам роман ўқимаган, умуман, бадий жараённи кузатмайдиган, ўқиса-да, ўқиганини илғаб ололмайдиганлар учрайди. Бунисига

нима дейсиз? Ўша муаллим мактабда дарс берса, ўқувчи унга эргашадими? Адабиётни севиб қоладими? Ўрни келганда айтсам, Жиззахнинг Форишидаги чекка тоғ қишлоқларидан бирида оддий ўқитувчи билан гаплашиб, у кишининг адабиётдан хабардорлигини кўриб ҳавасим келди, ҳатто уялган жойларим ҳам бўлди. Китобхонлик мутахассис учунгина эмас, миллатни миллат қиладиган, халқнинг умумий диди, савиясини тарбиялайдиган, янгидан-янги инсоний турмуш даражалари мақомига олиб чиқадиган боқий мўъжиза! Китобхонлик мавзуси «Маърифат» газетасининг мунтазам рукнига айланишини, унга барча муаллимларнинг, ўқувчиларнинг жалб этилишини жуда-жуда хоҳлайман!..

— *Ўтган аср адабиётимизга бир назар ташласак. Бир сўз билан айтганда, уни қандай таърифлар эдингиз?*

— XX аср ўзбек адабиёти ўз даврининг бадиий тафаккури сифатида тарихда қолади. Улкан адабий мактаб яратилди. Адабиёт қандай бўлиши керак ва қандай бўлмаслиги керак, деган саволга истаганча жавоб бера оладиган академияга айланди...

— *Буёғи қандай бўлади? Насрнинг очилмаган имкониятлари ҳақида кўп гапирилаяпти...*

— Дунёни бадиий идрок этишнинг чеки-чегараси йўқ. Замонавий бадиий тафаккур анча илгарилаб кетди. Ҳозирги жаҳон адабий жараёни ҳали биз кўриб, биз эшитмаган, биз «топиб» кўрмаган усулларни қўлламоқда, ИНСОННИ ўрганмоқда! Инсон бор экан, имкониятлар тугамайди, унинг адоғига етиш амримаҳол.

— *Тилакларингиз.*

— Адабиёт бўлмаса инсоният қандай яшар эди, деб сўрашади. Дунёни бадиий идрок этиш тўхтаса, дунё ғоятда

ғариблашиб қолади. Бунинг иложи йўқ. Адабиёт йўқ дегани — ҳаёт тўхтади дегани! Ватанимиз энди рўшноликка эришиб, айна ижодни гуллаб-яшнатадиган паллада некбинликни кўлдан бермайлик. Қолаверса, Наврўз кунлари эзгу тилаклар билан яшайлик. Халқимиз омон бўлсин, муаллимлик жамиятимизнинг энг ардоқли, энг нуфузли касб-корига айлансин! Ўқитувчисини кафтида кўтара олган халқ сира-сира кам бўлмайди!..

*«Маърифат»,
2001 йил, 17 март*

*Азим СУҲОН:
«АСЛИДА ШЕЪР ЁЗИЛАДИМИ,
КУЙЛАНАДИ?...»*

— *Сухбатни биринчи муаллимингиз ҳақидаги хотираларингиз билан бошласак.*

—1957 йилнинг узум пишиғи палласи эди. Замон тараккиётидан мутлак четда қолиб кетган олис тоғ қишлоғида яшардик. Отам пода боқарди. Кечани кеча, кундузни кундуз демай, мол орқасидан юарди. Ҳатто юлдузлар бор шуълаларини таратиб нур сочаётган оппоқ тунларда ҳам қиру адирларда, тоғу тошларда мол ҳайдар эди. Мен отамга чўлиқлик вазифасини ўтардим. Шундай кунларнинг бирида, аниқ эсимда бор, тушлик пайти бир киши ҳовлимизга кириб келди. Худди шу пайти укаларим билан бир дарахт шохига арқондан арғимчоқ ясаб, унда учардик. Бу одам мени шартта ушлаб олди.

— Катта йигит бўлиб қолибсан-ку, ёшинг нечада?— деди.

— 9да, — деб жавоб бердим.

— Фақат чўпонлик қилиб юраверасанми? Отангди мол боққани етмасмиди, сен мактабга боришинг керак, ўқишинг керак. Сенинг тенгдошларинг аллақачон мактабларда ўқийди,— деди ва ҳозироқ мактабга олиб кетишини айтди. Кийим-кечакларимга ҳам эътибор бермай мени ўзи билан олиб кетди.

Мактабни севиб қолдим. У ерда болалар жуда кўп эди. Улар аллақачон саводини чиқариб улгуришган, китобларни шариллатиб ўқир эдилар. Менга ҳам ҳар хил суратли китоблар, дафтар-калам тутқазишди. Ўқув йилининг охирига етар-етмас синфимизда энг аълочи ва намунали ўқувчига айландим. Мени бу ўқув сари етаклаб борган киши, кейин билсам, Қирқйигит Абдулҳакимов экан. У менинг биринчи муаллимим бўлди. Қирқйигит ака ҳозир 70 ёшдан ошиб кетган. У ғоятда каттикқўл, ниҳоятда талабчан муаллим эди. Илк дарсларни мана шу муаллимдан олганман..

Албатта, мактабда дарс олганинг бошқача, лекин уни уйда мустаҳкамламасанг, кутилган натижаларни беравермаслиги мумкин. Мактабда ўқиганларимни раҳматли онам билан қайта-қайта такрорлар эдик. Онамни холижонига кўймасдим, тушунмаган нарсаларимнинг охирига етмасам, уйдаги лампа чироқ ўчмасди. Онам, ҳарқалай, саводли экан-да. У мактабда лотин алифбоси жорий қилинган пайтда ўқиган эди, назаримда. Кирилл алифбосидан беҳабар эди. Аммо лотинчада ёза оларди. Демак, онам Норбиби Мамадали қизини ҳам биринчи муаллимларимдан деб биламан.

— *Мунаққид Иброҳим Ғафуров: «Азим Суюннинг барча ёзганлари, бу — яшаш учун кураш», деган эди. Адабиёт сизга нималарни берди, нималарни ўргатди?*

— Дунёни адабиётсиз тасаввур этолмайман. Ҳаётимни ку қўяверинг. Адабиёт мен учун табиий заруриятдир. Биринчи шеърларимни 11-12 ёшимда ёза бошлаганман. Мана шундан буён адабиёт менга ҳаводир, менга сув кабидир. У менинг ҳаёт йўлимни белгилаб берди. Бошқача йўлни билолмай ўтаяпман, чоғи. Шу пайтга қадар нимага эришган бўлсам, бунга, албатта, адабиёт сабабчидир. У менга яшашни ўргатди, ҳаёт йўлларидаги ҳар қандай қийинчиликларни енгиб ўтишни ўргатди. Бетиним ҳаракат қилишни, фаолиятни юрагимга жо қилди. Адабиёт қаҳрамонлари менга олис-олислардан йўл кўрсатиб турди. Мен уларга эргашдим. Энг муҳими, адабиёт менга Ватанни севишни ўргатди. Азиз газетхонлар бу гапларни баландпарвозликка йўймасинлар. Оқибатда ўзим ҳам баҳоли кудрат адабий қаҳрамонлар яратишга ҳаракат қилиб келаяпман. Устозим Иброҳим Ғафуров ҳақ. У менинг ижодимни, мана, кўп йилдирки, кузатиб келаяпти. Ўзининг теран маслаҳатлари билан менга устозлик қилиб келмоқда. Шу ерда бир нарсани таъкидлаб ўтишни истайман. Ҳар бир замоннинг, ҳар бир даврнинг ўз адабий қаҳрамонлари бўлади. Улар, таъбир жоиз бўлса, инсонларни етакловчи, олға бошловчи улкан куч-кудратдир. Бугун ҳам давр жамиятимизга хосу мос бадиий образлар яратилишини талаб қилмоқда. Бугуннинг қаҳрамонлари яратилиши керак. Улар ҳаётнинг ҳар бир йўлакларида, йўлларида бор. Фақат уларни топа билиш лозим.

— *Ижодингизда халқона оҳанглар устувор...*

— Дунёдаги жамики ижодкорлар ижодида болалик, ўсмирлик, ёшликнинг ўрни ғоятда муҳим. Чунки бу даврда инсоннинг бутун вужудида, тафаккурида атроф-муҳитнинг, кўрган-кечирганларининг, ўқиганларининг, турли-туман кечинмаларнинг, туйғуларнинг, ҳолатларнинг шакл-шамойиллари муҳрланган бўлади. Улар бир умр сенга ҳамроҳ ва ҳамроз бўладилар.

Мен улғайган муҳит ҳақиқий катта халқнинг бир қайноқ парчасидир. Бугун улар ҳақида ўйласам, тоғ қишлоғининг тумонат, ажойиб-ғаройиб воқеалари, содда, тўпори одамларининг бой ибтидоий турмуш тарзи кўз олдимдан ўтаверади. Уларда бир сирлилик бор, уларда бир илоҳийлик мавжуд. Улар шеърларимга бостириб кирадилар, насрий баёнларимда ўз аксини топадилар. Қишлоғимизда Аваз бахши деган киши бўларди. Узок бова деган «Девона» лақабли сирли мўъжизакор овозга эга бўлган кишилар бўлар эди. Муртоз бова деган бир бобомиз эса, дўмбира, дутор ясарди. Унинг ясаган дуторлари, дўмбиралари Тошкентгача етиб келган. Улар эл ичида, давраларда соз чалганларида, эски кўшиқларни куйлаганларида мен дунёларни унутиб тинглардим. Айниқса, бир ҳолат асло ёдимдан кўтарилмайди. Рамазон ойи бошланганда Аваз бахши бутун овул болаларини атрофига йиғиб олар, унга эргашиб, уйма-уй юриб рамазон кўшиқларини айтар эдик. Ох, бу оҳанглар, бу замзамалар...

Ёки бобом мулла Суюннинг синглиси — Қизмон аммам айтиб берган кўшиқлар, кўхна шеърлар мени сел қиларди. Мулла Суюннинг яна бир укаси — Дехқон бобом дутор чалганда Накуртсой шовқинлари тинчиб қолгандек бўларди... Ёки тагин бир момом — Ойдош момонинг айтиб берган ривоятлари, хикоятлари, эртаклари мени ўзга дунёга

олиб кетарди. Отам мулла Олимнинг ва бобом мулла Суюннинг Яссавий ҳикматларини сел бўлиб ўқишларини айтмаёқ кўя қолай. Ёхуд тўйларда, ҳа шу оддий тоғ қишлоғи тўйларида келинчақларнинг, қизларнинг номсиз кўшиқларини айтмаймизми?

Хўш, шундай бир муҳитда вояга етган мендек бир боланинг... кейинчалик бир шоирнинг ижодида уларнинг таъсири сезилмаслиги мумкинми? Болалигим кечган тоғлар эса гўзал Ўзбекистоннинг, тенгсиз мамлакатимнинг шоирона бир гўшаларидир. Уларда катта шеър бор, катта шеърят, катта адабиёт бор. Аслида ўзи шеър ёзиладими ёки куйланадими?..

— *Бугунги адабий жараён, жумладан, ёшлар ижодига муносабатингиз?*

— Мана, мустақиллигимизнинг ҳадемай 10 йиллиги нишонланади. Албатта, бу жараёнда адабиёт ҳам ўз бурчига эгалик қилиши керак. Ёш ижодкорларнинг бугунги битикларини ўқияпман. Шеърят ҳамон устувор йўналишда қолмоқда. Қўчқор Норқобилнинг чексизликка интилишлари, Абдували Қутбиддиннинг топаётган оҳанглари, Зебо Мирзаева ва Рустам Мусурмоннинг аллаловчи замзамалари, Азиз Саид, Эшқобил Шукур, Баҳром Рўзимуҳаммаднинг изланишлари, Иқбол Мирзо, Салим Ашур, Ҳалима Аҳмад, Гулжамол Асқарованинг излаб-излаб, топаётганлари мени қувонтиради. Назаримда, ёшлар прозада ҳам такрорланмаган йўллар излаяптилар. Уларнинг йўллари халқнинг илдизи томон кетаётгандек.

— *«Публицистика оқсаяпти» деган гаплар бўлаяпти?*

— Албатта, бу гапларда жон бор. Публицистика ҳамма замонларда ҳам даврнинг овози бўлиб келган. Унинг вазифаси бугунги замон манзараларини кенг миқёсларда

тахлил қилишдир, кундалик воқеаларни рўй-рост, очиқ-ойдин кўрсатишдир. Бу борада кўпроқ журналистлар ташаббусни ўз зиммаларига олишлари керак. Бугунги журналистларимиз ижодида бадий ва тахлилий торлик яққол кўзга ташланмоқда. Ички бир қобикқа ўралиш мавжуд. Воқеа-ҳодисаларни жаҳоний жараёнлар билан уйғунлаштиришда ожизлик қиляптилар. Албатта, бу ҳолат узокқа чўзилмайди, деб ўйлайман. Ажойиб, ранг-баранг бадий лавҳалар, очерклар, тахлилий мақолалар ўз соҳибларини кутиб ётибди. Ҳаётдаги ва, айниқса, мамлакатимиздаги буюк ўзгаришлар, миллатимиз келажагига дахлдор қисматлар, тақдирлар, ҳодисалар, воқеалар, ўзгаришлар, ички сиёсий, иқтисодий, маданий, маърифий янгилашларнинг асоси кўп.

— *Кўп газеталарда ёш талаба-журналистлар ҳам фаолият кўрсатишмоқда. Етук журналист бўлиб етишишлари учун уларга қандай маслаҳатлар берган бўлар эдингиз?*

— Назаримда, аввало, саводхонликларини оширишлари керак. Жаҳон журналистикасидаги тажрибалар кам ўрганилаяпти. Бугун дунё нима билан нафас олмоқда? Ёшлар бутун дунё мамлакатларидаги ҳамкасблари ижодлари билан қизиқишяптими? Уларнинг ёзганларини деярли ўқишяптими? Ўз қаламларининг кучини катта сиёсат сари буришлари керак. Бугунги ўзбек журналисти фақат оддий хабар ёзишни эмас, балки аср техникаси билан ишлашни ҳам мукамал ўзлаштириб олиши даркор. Асримиз информатика асри, электроникалар, компьютерлар асри, ахборотлар асри. Журналист замон тараққиётдан ортда қолмасдан қадам ташлаши керак.

— *Айни дамда қандай ижодий режасалар билан бандсиз?*

— Энг аввало, халқимнинг қамсукум бир шоири сифатида янги шеърый тўплам устида ишламоқдаман. У «Ўзбек- юрт» деб аталади. Ўзимни чин маънода мустақиллик пешонамни ёруғ қилган шоир ҳисоблайман. Бу тўла ҳақиқий озод Ватаннинг, озод миллатнинг бўйибастини азот кўрсатишга хизмат қилиши керак. Бундан ташқари, кузатиб бораётган бўлсангиз, бугунги ҳаётий жараёнларга ўз муносабатимни билдирувчи публицистик мақолалар эълон қилиб келаяпман.

— *Шеър оламига бўйлаётган ёш муаллим ижодкорларга ўғитларингиз.*

— Шоирлик халқимиз табиатида хос бўлган туғма рухий хислатлардан биридир. Кўпчилик шеър машқ қилади, агар уларни шеър деб атасак. Шеърятда, адабиётда «муаллим-шоир», «шифокор-шоир», «инженер-шоир», «олим-шоир», «кончи-шоир» ва ҳоказо шоир, деган нарса йўқ. Шеър ёзиш бу — эрмак эмас. Шоирлик бу қисмат, кушнинг учиши табиий бўлганидек, балиқнинг сувда сузиши табиий бўлганидек. Уларга тилагим: кўлига қалам олибдими, шоирман деб ижод қилсинлар. Шоир билан назмбознинг, шоир билан шеърбознинг фарқини англасинлар, шеърбоз ҳолатига тушиб қолмасинлар. Жуда кўп «шоир»лар каби.

— *«Маърифат» муштарийларига тилақларингиз.*

— «Маърифат» газетасини кўпдан ўқиб келаман. Бу газета халқимиз зиёкорларининг қўлларига етиб бораётганидан мамнунман. Ҳозир бу газета мамлакатимизда адади, муштарийлари кўп бўлган газеталардан бири. Аёнки, инсоннинг камол топиши бевосита мактаблар, зиё масканлари билан боғлиқ. Газета жуда улкан куч. Ундан

фойдаланиш масъулияти янада улкан. Худога шукур: ҳар биримиз маърифатли тараққиёт йўлини тутдик. Бундан қувонмоқ керак. Шу йўлда «Маърифат»чилар асло чарчамасинлар. «Маърифат» муштарийлари «Маърифат»чилар билан бирга бўлсинлар.

*«Маърифат»,
2001 йил, 14 апрел*

МИЛЛАТ ҚОНИ ВА ЖОНИ, УНИНГ ТИЛИ, АДАБИЁТИДАДИР

Сўхбатдошимиз — Ваҳоб Раҳмонов, филология фанлари номзоди, доцент. Гулистон давлат университети талабаларининг устози. «Ўзбек адабиёти»(8-синф учун дарслик-мажмуа) китобининг муаллифларидан бири. У киши муаллифлигидаги китоблар: «Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача лугат», «Шеър санъатлари»(1972, 2001); домла нашрга тайёрлаган китоблар: Алишер Навоий, «Лисон ут-тайр», Машираб, «Девон», Аваз, «Девон», Аваз, «Сайланма»...

— Ваҳоб ака, сиз тажрибали матншунослардансиз. Матнларни аёвсиз танқид қиласиз... Наҳотки, улар шунчалик танқидга лойиқ бўлса?

— Сиз менинг оппонентларим тили билан гапираяпсиз. Нашрга тайёрловчилар матн мазмунини идрок этолмасалар, матнни эски ёзувдан бузиб кўчирсалар, ҳар бир китобда юзлаб хатолар учраса, мен дод демай, ким дод десин?! Балки сиз улуғ олимларимиздай менга тасалли берарсиз: «Қайғурманг, домла. Биринчи нашрида бузилса, кейинги нашрида тузалар», деб... Йўқ, биринчи ғишт қийшиқ

қўйилдими — тамом. Масалан, Навоийнинг қуйидаги бузиб кўчирилган байти икки асрдан буён китоблардан китобларга ўтиб келмоқда:

***Эй Навоий, гар вафосиз чиқти ул Султон Хусайн,
Топтинг элдинким, тиларсен эмди султондин вафо?!***

Ҳатто Омон Мухтордек зукко адибимиз ана шу нуқсон қурбони бўлди. У киши Алишер Навоий ҳақида ёзган «Аҳли ишқ» романида ўқувчига, мана, Хусайн Бойқарога Навоий қандай муносабатда эди, деган маънода Навоийнинг юқоридаги «ўз» байтини келтирган.

Юқоридаги байт мазмунига боқсак, муаллиф шоир Хусайн Бойқарони очиқчасига вафосиз деб ҳақорат қилмоқда... Бунга нима дейсиз? Бу усул Алишер Навоий руҳини қақшатиш эмасми? Ҳолбуки, шоир ёзган эди:

***Эй Навоий, гар вафосиз чиқти ул султони хусн,
Топтинг элдинким, тиларсен эмди султондин вафо?***

— ***Сизнинг 1972 йили эълон қилган «Шеър санъатлари» номли қўлланмангиз ўқитувчилар учун кейинги ўттиз йилда асосий қўлланма бўлди...***

— Бадиий адабиётнинг барча замонлардаги маҳсулларида таъсирчанлик яратувчи омиллар бадиий санъатлар бўлади. Буларнинг дарсликка киритилгани, яхши. Бу, адабиётнинг назарий соҳаси, албатта. «Назария бадиий адабиёт ўқувчисига нима керак?», деб савол қўяйлик ва мен жавоб берай.

Бадиий санъат илми — «Илми саноеъ» Шарқ адабиёт-шунослиги илмидир. У биз ўрганган Ғарб адабиётшунослик илмидан қуйидагиларга кўра фарқ қилади: Европа адабиётшунослиги олимгагина керак, таҳлил учун. Илми саноеъ эса, ўқувчи, шоир ва олимга бирдек зарур. Чунки ўқувчи ўрганса, ўқиган асарини чуқур тушуниб оладиган

бадий лаззати икки баравар кучли бўлади; шоир ўрганса — бадий маҳорати юксалади; олим ўрганса, теранроқ таҳлил қилишга ўрганади.

Ўқитувчи шеър санъатларини ўргатса, ўқувчида кадриятларимизга нисбатан ҳурмат ва муҳаббат ортади. У мумтоз адабиёт савиясига қойил қолади. Мана, бир мисол: Шермуҳаммад Муниснинг қуйидаги байтида ўн тўртта бадий восита иштирок этган:

Кўз қаро қилма зайр қонига,

Қоним ич қона-қона, эй, қаро кўз.

Бадий санъатларни изоҳлаб санайман:

биринчиси: байт «кўз» сўзи билан бошланиб, шу сўз такрори билан яқунлангани учун тасдир санъати бўлади;

иккинчиси: биринчи мисра охиридаги «қон» сўзи иккинчи мисрани бошлаб такрорланмоқда — тасбе санъати;

учинчиси: биринчи мисрадаги «кўз қаро» сўзлари ўрин алмашиб иккинчи мисрада такрорланмоқда: тарди акс санъати;

тўртинчиси: «кўз қаро қилмоқ» ибораси қўлланганки, бунинг маъноси бировнинг жонига қасд қилишдир. Байтда ибора қўлланилса, таъбир санъати бўлади;

бешинчиси: бир сўз ёнма-ён чизикча орқали такрорланса, муқаррар санъати бўлади;

олтинчиси: «қоним ич қона-қона» сўзларида муболаға санъати бор;

еттинчиси: байтда «қ» товуши такрори кўп бўлгани учун тавзиъ санъати қатнашган, деймиз;

саккизинчиси: поэтикада бирор жисм ёки кишининг бир қисми айтилиб бутунлик назарда тутилса, синекдоха санъати бўлади: «қора кўз»;

тўққизинчи: «Эй, қора кўз» ундалмаси бировга нисбатан хитоб, мурожаат қилгани учун нидо санъатидир;

ўнинчи: «қора кўз» бирикмасида сифатлаш бор;

ўн биринчи: байтдаги бирор сўз ёки сўз бирикмаси бошқа сўзларга нисбатан қаттиқроқ товушда айтилса, илтифот санъати бўлади: «эй, қора кўз!»;

ўн иккинчи: «қон» ва «қона» сўзлари нисбатида тажниси зойид бор;

ўн учинчи: байт мазмунида бировга бирор нарса буюрилса, амр санъати бўладики, мазмундан сезилиб турибди;

ўн тўртинчи: байтда бировни бирор хатти-ҳаракатдан тийиш, қайтариш ёки ман этиш мазмуни бўлса, наҳй санъати бўлади...

Бундай санъатпардозликни ким, қайси шоирдан кўрсатиб бера олади? Бунга ўқувчи тингласа, идрок этса, Мунис маҳоратига қойил қолмайдими?

Ўтган йили «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг Алишер Навоийга бағишланган сонидан шоирнинг «Қора кўзум» ғазали матлаидан — бир байтдан ўнта бадий санъат кўрсатган эдим... Сакқизинчи синф ўқитувчиси шуни ўқувчиларга тушунтиролса қандай яхши бўларди...

— *Сизни нималар хафа қилади?*

— Кўп шоир ва олимларимизнинг мумтоз адабиётимиздан кам баҳрамандлиги ва халқимизнинг ўзбек мумтоз адабиётидек буюк хазинадан бебахралиги ранжитади.

Айрим шоирларимиз шакл ва мазмун излаб жаҳон шеърятини ғалвирдан ўтказадилару, ўз ёмбиларига — мумтоз адабиётимизга қайрилиб қарамайдилар? Улар

назарида, мумтоз адабиёт археологларга керак бўладиган, эл учун қиммати бўлмаган осори атиқа. Оламдаги бирор миллат ўзбек халқи каби мумтоз адабиётдан бебахра яшамайди. Ҳатто зиёлиларимиз: олимлар ва филолог ўқитувчиларнинг мумтоз адабиёт ўқийдиганлари ҳам бир фоизга етмайди, деб ўкинаман. Бу ҳол, менинг қисқа ўйимча, кадриятларга юз бураётган бир даврдаги катта маданий нуқсонимиздир.

Барча синфларда ўзбек мумтоз адабиётини ўргатишга йўналтирилган адабиёт дарси бўлмоғи керак. Эски ўзбек тилини ўқувчи ўрганса: тилимиз бойлиги Навоий тилидан ҳам бойроқ бир адабий тилга айланадики, миллат қони ва жони унинг тили, адабиётидадир.

Айрим олимларимиздан кўнглим тўлмагани: мумтоз адабиётимиз мутахассислари форс адабиётини мукамал билмайдилар. Бу жуда хижолатли ҳол. Негаки, айрим жанрлар ва дostonлар сюжети ўша адабиёт таъсирида экан, биз асл илдишлардан бирига боқмасак бўладими?

— *«Маърифат» ўқувчиларига тилагингиз?*

— Умр бўйи маънавий камолот ҳосил қилишдан толмангиз. Бу эса, жуда осон: маза қилиб бадий асар ўқинг ва ёққанларини ёдланг.

*«Маърифат»,
2003 йил, 25 июн*

Баҳром РЎЗИМУҲАММАД: ИЖОДНИНГ АВВАЛИ МУҲАББАТДИР

*Баҳром Рўзимухаммаднинг «Товушсиз қадам»(1987),
«Теракка яқин юлдуз»(1989), «Икки нур»(1994),*

«Давсаман» (1995), «Тинч гуллайдиган дарахт»(1997), «Кундуз сарҳадлари» (Сайланма, 1999), «Соялар суҳбати»(2006) шеърий тўпламлари, «Чўлпон — тонг юлдузи, демак»(1997) рисоласи чоп этилган.

Шеърлари инглиз, немис, рус, турк, француз, ҳинд, ассам, туркман, озарбойжон, қорақалпоқ тилларига таржима қилинган.

— Шухрат тонган зарблик ижодкорлар асарлари қаҳрамонларининг аксарияти ўзларини маънавий, ахлоқий жиҳатдан жуда «эркин» тутишади. Бизда андиша пардаси ортида қоладиган масалаларни улар бемалол тасвирлашади...

— Адабиёт фанини адаб илми билангина боғласак, мавқеини анча-мунча пасайтирган бўламиз. Негаки, одобга ўргатиш адабиёт амалга ошириши лозим бўлган вазифанинг кичик бир бўлаги, холос.

Адабиёт — дунё, наинки дунё, коинот ҳақидаги фан. Адабиёт фалсафа билан уйғунлашиб мутлақ ҳақиқатни ахтаради ва олам қай усулда яратилган, инсон қандай мавжудот ўзи, яшашдан мақсад нима қабилидаги энг жиддий саволларга жавоб излайди.

Одамдан бошқа фикрини сўз орқали ифодалайдиган, ўй-хаёлларини ёзиб қолдириб, минг йиллардан кейинги авлодларга етказадиган ўзга жонзотни билмаймиз. Эҳтимолки, ҳайвонлару кушлар бизга қоронғи сир-асрордан қисман воқифдирлар, лекин ҳеч бир мавжудот Яратганни инсондек куйиниб, мунтазам равишда ахтармаётгани бор гап.

Ҳазрати Навоий инсонни ҳайвонот тўдасидан нутқ ажратди, дейди. Шеърий нутқ эса, одамни мукамаллик мақомига олиб чиқар экан:

Улким, чу жаҳон хилқатин оғоз этти,

Сунъи килкини нақшпардоз этти.

Инсон хайлин нутқ ила мумтоз этти,

Нутқ аҳлини назм ила сарафроз этти.

Устоз Иброҳим Ғафуров Ф.Ницшенинг «Зардушт таваллоси» асари таржимасида «ало одам» атамасини ишлатади. Ҳазрати Навоий ҳам инсондан юксакроқ мавжудотни орзу қилгани маълум.

Афсуски, бизда тасаввуф илми, бир қанча фалсафий йўналишлар, хусусан, экзистенциализм унчалик кенг тарғиб этилмаган. Шунинг учун ҳам, сиз таъкидлагандек, «эркин» ёзилган асарлар бошқача, ҳаттоки тескари тушунилади. Аксариятимиз то ҳануз асарни идрок қилишда омма даражасидан юқориноқ кўтарила олганимизча йўқ.

— ***Сўнги пайtlари кўпроқ адабий танқидчи сифатида ижод қилаётгандексиз...***

— Болалигимизда дадам «движок»ни тариллатиб ёққанда чўғланаётган лампочка симларини кўриб қийқиришардик. Телевизор олиб келганида, бутун маҳалла аҳли уйимизга йиғилган. Ўша вақtlари телевизор нақ мўъжизанинг ўзи эди. Адабиётдан завқланиш ҳам шунга яраша бўлган. Одамлар китобни тафсилот ахтариб ўқишарди. Тўрт қатор гапни қофияга тизганни шоир дейишарди.

Бугун-чи? Бугун мактаб ўқувчилари компьютер орқали дунёга чиқадилар. Техника мўъжизалари инсонни ортик ҳайратга солмай кўйди. Хўш, шундай экан, нега адабиёт ўзгармасин? Адабиёт тараққиётдан орқада қолиши мумкинми? Алалхусус, бугун адабиёт кескин, ниҳоятда кескин ўзгарди. Хилма-хил оқимлар воқеликка кўчдики,

буни олифтагарчиликка йўймаслик лозим. Боиси, сўз санъати шаклини ўзгартирмаса таназзулга маҳкумдир.

Яқинда «Қозоқ адабиёти» газетасида «Модернизмга анча кўникиб қолдик» сарлавҳали суҳбат ўқидим. Кўшни Қозоғистонда ҳам модернистик оқимларга қизиқиш кучайиб бораётган экан. XXI асрни ахборот асри, деб бежиз айтишмаган. Ҳеч бир миллий адабиёт модернизмни четлаб ўтиши мумкин эмас. Эртами-кечми, шу оқимга мурожаат қилинади.

Адабий танқидчиликка қизиқишим айнан шу оқим «ташриф» билан изоҳланади. 1996 йили «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси модернизмни тушуниш тўғрисида мақола эълон қилди. Мунаққид Аҳмад Отабой илтимосига биноан, кичиккина «Изоҳнома» ёздим. Шундан сўнг «Уйғониш фасли», «Юракка қайтиш азоби», «Кўнгил... янгилик кидирадир» сарлавҳали мақолаларим мазкур газетада ёритилди. Домлалар, мунаққид дўстлар далдаси боис танқидчига «айланганим»ни ўзим ҳам билмай қолибман.

— *Бир ҳамкасбим: «Шахматни яхши ўйнолмайдиган журналист зўр мақола ёза олмайди», деган эди. Ижодкорнинг қизиқишлари доираси ижодга халал берадими ёки ёрдам?*

— Иосиф Бродский фикрича, тилга қаттиқ боғланиб қолган одамнинг ҳолати гиёҳвандникига ўхшайди. Яъни сўздан бошқа ҳеч нарсадан хумори ёзилмайди. Гоҳида болачақани, оилани унутади. Ҳаётини шеърятга бағишлаб, ёлғизликда азоб-уқубат чекиб яшаб ўтган шоирларни биламиз.

«Шеър ёзиш жиноят эмас», дейди олмон шоири Ҳанс Магнус Энценсбергер. Аммо ич-ичидан шеърятни

«ғайриинсоний» қабул қилувчилар бор. Шу сабабдан ҳам шоирлар тўғрисида турлича миш-мишлар тарқалган. Айнан шу усулда шоирдан қасос оладилар. Демак, шоирлар бошқа нарсаларга ҳам қизиқиб туриши жоиз. Қизиқиш ижодга халал бермайди, аксинча, шоирни бир муддат сўз жодусидан асраб қолади.

— *Мактабда қайси фанларни яхши ўқигансиз? Қайсисидан ёмон, агар шундай бўлса, нега?*

— Мен ўқитувчилар оиласида туғилиб, ўсдим. Дадам, айтиш мумкинки, бутун ҳаётини мактаб соҳасига бағишлади. Кўп йиллар мобайнида биз ўқиган Шовот туманидаги Алишер Навоий номидаги ўрта мактабга директорлик қилди. Бу мактаб, билишимча, фақат туманда эмас, балки вилоятда ҳам довруқ қозонган. Онам мактабимизда математика фанидан дарс берар эди. Пошшо аммам бизни адабиётдан ўқитган. Синф раҳбаримиз бўлган. Шундай муҳитда паст баҳоларга ўқиб бўладими, ахир?

Физика, математика жони-дилим эди. Синфимизда фақат уч-тўрт нафар ўқувчигина шу фан кўникмаларини тез ўзлаштирган. Ойгул, Светлана каби синфдошларим қаторида ўрта мактабни олтин медал билан битирдим.

— *Устозлардан бири: «Профессионал шоир илҳомни чақириб ола билиши керак», деган эди. Сизда бу жараён қандай кечади? Умуман, ижоднинг маълум технологияси борми?*

— Устоз Рауф Парфи: мен биринчи сатрни ёзишга қийналаман, бир қатор ёзганидан сўнг шеър ўзи оқиб келаверади, деган эди. Ҳақиқатан ҳам, биринчи сатрни ёзиш қийин. Қоғозга бир қатор тушса, қолганини эплаш профессионал шоирнинг қўлидан келади.

Мен кайфият яратишга интиламан. Камдан-кам ҳоллардагина қайғуга тушаман. Мен учун энг улкан қайғу — шеър ёзишдан тўхташим.

— *Юртимиз доврүгини дунёга таратишда спортчилардан сўнг санъаткорлар ва рассомларимиз ғайрат қилишмоқда. Адабиётимиз ҳам улар қаторига қўшилиши учун нималар тўсиқ бўлаяпти, деб ўйлайсиз?*

— ХХI асрни ахборот асри, дейишади. Таржимонлар асри, қабалидаги гапларни ҳам кўп эшитамиз. Ҳақиқатан ҳам шундай. Сабаби, техника мўъжизалари забт этган замонда халқлар, мамлакатлар ўз адабиётидан зерика бошлади. Эндиликда асар айирбошлаш усули бадиий сўз санъатини қутқариб қолиши тайин. Бинобарин, таржимонлар — нажоткор куч.

Шак-шубҳа йўқки, замонавий ўзбек адабиёти шаклан ҳам, мазмунан ҳам баланд мақомдаги адабиёт. Агарда ўзбек руҳини тушунадиган таржимонлар топилса, бемалол дунё миқёсига чиқишимиз мумкин.

Мавриди келганда моҳир таржимон, шоир Аъзам Обидов ғайрат-шижоатини алоҳида таъкидламоқчиман. Аъзамжон қирқ саккиз нафар ўзбек шоири шеърларини инглиз тилига таржима қилди. Ана ўша таржима асосида Ҳиндистонда ассам тилида антологиямиз чоп этилди. Яна у Францияда ёруғлик юзини кўрган антология ишига ҳам сезиларли ҳисса кўшди. Қисқача қилиб айтганда, бугунги кунда биз таржимонларга кўз тикиб турибмиз.

— *Сўнги вақтлари қандай асарлар ўқияпсиз?*

— Ҳазрат Алишер Навоий қаламига мансуб «Ҳазойин ул-маоний» чордевонини қайтадан, бир бошдан синчиклаб ўқияпман. Астойдил ўқисангиз, муҳаббат оламига тушиб қолгандек сезасиз ўзингизни. Зотан, ижоднинг аввали

муҳаббатдир. Навоий бобомиз оддий манзараларни ҳам муҳаббатга боғлайди:

*Кўнгуллар ноласи зулфунг камандин ногаҳон кўргач,
Эрур андоққи, қушлар қичқиришқайлар йилон кўргач.
Қанчалар нафис байт!*

Тўғри, инсон ҳам бир банда, ноқис банда. Лекин ишқ-муҳаббат туйғуси одамзод айбини «кўмиб» ташлайди. Уни дилбар шахсиятга айлантиради.

*«Маърифат»,
2008 йил, 26 апрел*